

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALMAN ORYANTALİST JOSEF HOROVİTZ'İN
(1874-1931) HZ. MUHAMMED VE HADİS
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

MÜCAHİD KAYA

2501151002

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MUSTAFA ERTÜRK

İSTANBUL-2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MÜCAHİD KAYA Numarası : 2501151002
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. MUSTAFA ERTÜRK
Tez Savunma Tarihi : 18.07.2018 Saati : 12:00
Tez Başlığı : "ALMAN ORYANTALİST JOSEF HOROVİTZ'İN (1874-1931) HZ. MUHAMMED VE HADİS
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / AYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA ERTÜRK		
2- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ RAHİLE KIZILKAYA YILMAZ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AYNUR URALER		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN		

ÖZ

ALMAN ORYANTALİST JOSEF HOROVİTZ'İN (1874-1931) HZ. MUHAMMED VE HADİS HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

MÜCAHİD KAYA

Bu tezde, 1874-1931 yılları arasında yaşayan Yahudi asıllı Alman oryantalist Josef Horovitz'in hayatına, eserlerine ve onun Hz. Peygamber, hadisler, raviler ve isnad hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.

Çalışmamızda, Josef Horovitz'in Alman oryantalizmin neresinde durmaktadır, kendisinden öncekilere olan duruşu nedir ve kendisinden sonra müsteşrikleri nasıl etkilemiştir gibi soruların cevabı aranmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tezimiz giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş'te konunun amacına, kapsamına, yöntemine ve sınırlıklarına değinilmiştir. Birinci bölümde Alman oryantalizmin Horovitz'e kadarki serüveninin kısa tarihine yer verilmiş, önemli temsilcileri zikredilmiş ve onların İslâm çalışmaları hakkında genel bir tablo çizdikten sonra ikinci bölümde Horovitz'in hayatı, yöntemi, eserleri ve kaynakları tetkik edilmiştir. Son bölüm olan üçte ise onun Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber tasavvuru ele alınmış, hadis, siyer, meğazi ve tefsir türü rivayet eserlerinde kullanılan hadisler, onun tarafından nasıl değerlendirilmekte analiz edilmiş, mucize ve miraç hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte hadis taşıyıcıları olan raviler ve hadis rivayet tarihi açısından önemli bir yere sahip olan isnad hakkındaki görüşleri biraraya getirilerek analiz edilmiştir.

Horovitz'in iddiaları Müslüman alimlerinin de dikkatini çekmiş ve bunun üzerine reddiyeler kaleme alınmıştır. Ancak Horovitz'in eserlerinden ve görüşlerinden hem Türk hem de Arap dünyası ağırlıklı olarak ikinci kaynaktan yararlanmıştır. Biz çalışmamızda Horovitz'in Almanca olarak kaleme aldığı eserleri derleyip, görüşlerine yer verdikten sonra kritiğini yapmaya gayret gösterdik.

Anahtar sözcükler: Horovitz, Alman oryantalizmi, isnad.

ABSTRACT
THE VIEWS OF THE GERMAN ORIENTALIST JOSEF HOROVITZ (1874-1931) ABOUT PROPHET MOHAMMAD AND HADITH

MÜCAHİD KAYA

In this thesis, the life of Jewish-born German Orientalist Joseph Horovitz, who lived between 1874 and 1931, and his views on Prophet Muhammad (PBUH), hadiths, Ravi and isnad have been studied.

In this study, the questions of Josef Horovitz's place in German Orientalism, and his views of the former orientalists and how he influenced the subsequent orientalists have been searched and evaluated.

This study consists of four parts. In the introduction, the purpose, the scope, the methodology and the limitations of the subject have been touched on. In the first part, the short history of German orientalism's adventure until Horovitz has been given, the essential representatives have been mentioned, and a general picture of their studies on Islam has been drawn.

In the second part, Horovitz's life, method, works and sources have been examined. In the last part, his envision of the Qur'an and Prophet Muhammad have been (PBUH) mentioned and how he evaluated the Hadiths which were used in the traditions of hadith, prophetic biography, meğâzî and tafsir have been analysed, also his views about miracles and Miraj have been discussed. In addition to that, his views of the Ravis who are the hadith carriers and the Isnad which has a significant place in terms of the hadith history have been analysed by being brought together.

Horovitz's claims attracted the attention of Muslim scholars, and the refutations have been written upon it. However, both Turkish and Arab world have benefited from Horovitz's studies and his views, predominantly from the secondary sources. In this study, after compiling Horovitz's works in German language and giving his views, we endeavoured to criticise them.

Key words: Horovitz, German Orientalism, Isnad.

ÖNSÖZ

Türkiye’de yapılan çalışmalarda Alman kaynakların az kullanılması, Alman müsteşriklerin görüşlerine çoğu zaman ikinci kaynaktan yararlanılmasına neden olmuştur. 1874-1931 yılları arasında yaşan Josef Horovitz Alman müsteşrikliğinin önemli temsilcileri arasında zikredilmektedir. Josef Horovitz eserlerini ağırlıklı olarak Almanca yazmış olması ve ele aldığı bazı konuları farklı eserlerinde dile getirmiş olması bizi bu çalışmaya iten sebepler arasında zikredilebilir. Kur’ân-ı Kerîm ve hadis rivayet tarihi gibi birçok İslâmî sahalarda görüş bildirmiş olması da onun önemini bir kat daha artırmaktadır. Özellikle isnadın İslâm rivayet tarihinde ne zaman tedavüle girdiğine dair görüşleri ve isnadın Yahudi kökeni ile ilgili tezi bugün hala tartışılan konular olarak önümüze çıkmaktadır. Tezimizde Horovitz’in Hz. Muhammed, hadis, raviler ve isnad ile ilgili görüşlerini bir araya getirip değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmada Horovitz’in Almanca olarak kaleme almış olduğu tüm eserler incelenmiş ve kaynakların hepsine ulaşılmıştır. İngilizce olarak yazdığı makalelerde ise sadece konumuzla alakalı kısımlar incelenmiş ve böylelikle ikinci ve üçüncü kaynağa başvurmaksızın doğrudan Horovitz’in eserlerinden yararlanılmıştır.

“Allah’ın kullarına teşekkür etmeyen Allah’a şükretmiş sayılmaz” hadis-i şeriften hareketle bu çalışmanın hazırlanması esnasında tez danışmanı olarak fikirleri ve uyarılarıyla beni yönlendiren ve çalışmanın her safhasında yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Ertürk Bey’e burada teşekkür etmeyi bir vazife kabul ederim. Yine engin tecrübeleri, yardımseverliği ve tezimin kontrolü noktasında bana hertürlü desteği sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Rahile Kızılkaya Yılmaz Hanımefendi’ye, fikirleriyle bana destek olan ve beni motive eden değerli dostlarım Fatih Dindar, Samet Şenel, Zehra Boğatemur, Mehmet Güngördü ve Abdülkerim Kartal’a şükranlarımı sunarım. Hayatım boyunca bana maddi-manevi hertürlü desteği sağlayan sabrı ve şefkatiyle beni yetiştiren sevgili Annem ve Babam’a müteşekkirim.

Mücahid Kaya

İstanbul, 2018

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale/madde
a.m.	Aynı makale/madde
a.y.	Aynı yer
Alm.	Almanca tercümesi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	bin (oğlu)
Bkz.	Bakınız
Bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
Bkz.: yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
bs.	Baskı
C.	Cilt, Sayı
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DLZ	Deutsche Literaturzeitung
Ed. veya Haz.	Editör/yayına hazırlayan
Frankfurt a. M.	Frankfurt am Main
h.	Hicrî takvim
HTD	Hadis Tetkikleri Dergisi
Hz.	Hazreti

Karş.	Karşılaştırınız
m.	Miladî takvim
MSOS	Mitteilung des Seminars für Orientalische Sprache
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
neşr.	Neşreden
No:	Sayı numarası
OLZ	Orientalische Literaturzeitschrift
ö.	Ölüm/vefat tarihi
s.	Sayfa
SDÜİFD	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
t.y.	Basım tarihi yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
Tr.	Türkçe tercümesi
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜSBE	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vd.	Ve devamı
y.y.	Basım yeri yok
Yay.	Yayınları
ZDMG	Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ALMAN ORYANTALİZMİ

A. Oryantalizm Nedir?	5
1. Lügat Anlamı	5
2. İstilah Anlamı	5
3. Amacı ve Hedefleri	6
B. Almanya’da İslâm ve Arabiyât Çalışmalarının Tarihi (1930’lara Kadar)	8
1. Kısa Tarihi	8
2. İslâm ve Arabiyât ile ilgili Kurumlar ve Faaliyetler	21
a. Üniversite Bölümü ve Enstitü	21
(1) Tübingen (Eberhard Karls) Üniversitesi	21
(2) Göttingen (Georg-August) Üniversitesi	21
(3) Bonn (Friedrich Wilhelm) Üniversitesi	21
(4) Heidelberg (Ruprecht-Karl) Üniversitesi	22
(5) Kiel (Christian) Üniversitesi	22
(6) Würzburg (Julius-Maximilians) Üniversitesi	22
(7) Berlin (Freie) Üniversitesi	22
(8) Köln Üniversitesi	22
(9) Bochum Ruhr Üniversitesi	23
(10) Erlagen-Nürnberg (Friedrich-Alexander) Üniversitesi	23
(11) Frankfurt am Main Üniversitesi	23

(12)	Giessen (Justus Liebig) Üniversitesi.....	23
(13)	Hamburg Üniversitesi	23
(14)	Mainz (Johannes Gutenberg) Üniversitesi.....	23
(15)	Marburg (Philipps) Üniversitesi.....	23
(16)	München (Ludwig-Maximilians) Üniversitesi.....	23
b.	Dergiler ve Yayınlar.....	23
(1)	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (Leipzig-Wiesbaden 1847).....	23
(2)	Zeitschrift des Deutschen Palastinavereins (Leipzig 1878).....	24
(3)	Mitteilung des Seminars für Orientalische Sprachen (Berlin 1887)	24
(4)	Orientalische Literatur-Zeitung (Berlin 1898).....	24
(5)	Der christliche Orient (Berlin 1906)	24
(6)	Der İslam (Hamburg 1910)	24
(7)	Orientalisches Archiv (Leipzig 1910).....	25
(8)	Die Welt des İslams (Berlin 1913).....	25
(9)	Der neue Orient (Berlin 1917)	25
(10)	İslamica (Leipzig 1925)	26

II. BÖLÜM

JOSEF HOROVİTZ

A.	Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	28
1.	Hayatı (1874-1931)	28
a.	Ailesi ve Çocukluğu.....	28
b.	Eğitimi (1879-1902).....	30
c.	Berlin Dönemi (1902-1907).....	31
d.	Hindistan Dönemi (1907-1914)	32
e.	Frankfurt Dönemi (1914-1931).....	33
f.	Siyasî Duruşu	35
g.	Ölümü (1931).....	36
2.	İlmî Kişiliği	37
a.	Hocaları	38

(1)	Hugo Winckler (1863-1913).....	39
(2)	Jacob Barth (1851-1914).....	39
(3)	Carl (Karl) Eduard Sachau (1845-1930).....	39
b.	Talebeleri.....	40
c.	Yöntemi.....	42
B.	Eserleri ve Kaynakları.....	45
1.	Eserleri	45
a.	Kitap.....	46
b.	Makale.....	49
c.	Ansiklopedi Maddesi	55
d.	Tahkik ve Neşir	56
e.	Tercüme.....	57
2.	Kaynakları	58
a.	Müslüman Âlimler Tarafından Kaleme Alınan Çalışmalar	59
(1)	Tefsir	59
(2)	Hadis	60
i.	Garib'ül-hadîs	61
(3)	Siyer ve Meğazi.....	61
(4)	Tabakât.....	63
(5)	Dil, Lügat ve Edebiyat	65
(6)	Şiir ve Divan	66
(7)	Biyo-Bibliyografya ve Coğrafya.....	67
b.	Şarkiyat Çalışmaları	67
(1)	Din ve İnanç	67
i.	Kurân-ı Kerim ve Kutsal Kitap Araştırmaları.....	67
ii.	İslâm Araştırmaları	68
iii.	Yahudilik, Hristiyanlık ve Sabîlik Araştırmaları.....	68
(2)	Tarih	69
i.	Dinler Tarihi.....	69
ii.	Kültür/Medeniyet Tarihi	70
(3)	Dil ve Edebiyat.....	70

i. Filoloji.....	70
ii. Şiir/Edebiyat	71
(4) Arkeoloji ve Coğrafya.....	72
(5) Katalog-Bibliyografya.....	72

III. BÖLÜM

JOSEF HOROVİTZ'İN HZ. MUHAMMED VE HADİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

A. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed Tasavvuru	74
B. Hadis ve Sünnet	81
1. Rivayet Külliyyatı Ve Bunlar Arasındaki İlişki.....	82
2. Rivayetler	85
a. Mucize.....	85
b. Mi'rac	89
3. Raviler.....	91
a. Sahâbe	91
(1) Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]).....	91
(2) Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64).....	91
(3) Ebû Hüreyre (ö. 58/678)	93
b. Muammerun	95
(1) Reten b. Nasr (ö. 632/1234).....	95
c. Müdevvinler	96
(1) Vehb b. Münebbih (ö. 114/732).....	96
(2) İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742).....	96
(3) İbn İshâk (ö. 151/768).....	98
4. İsnad	100
a. İsnadın Tarihlendirilmesi	100
b. İsnadın Menşei	110
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA	127

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Dinî kaynaklar ve şarkıyât çalışmaları kullanım oranı.	59
Şekil 2: Horovitz'in Müslüman âlimler tarafından kaleme alınan kaynaklara yaptığı atıfları.	59
Şekil 3: Taberî tefsirinin eserlerine göre dağılım oranı.	60
Şekil 4: Hadis literatürü eserlerine göre kullanım oranı.	61
Şekil 5: Siyer ve megazi literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.	62
Şekil 6: İslâm tarihi literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.	63
Şekil 7: Tabakât literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.	64
Şekil 8: Dil, lügat ve edebiyat literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.	65
Şekil 9: Şiir ve divan literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.	66
Şekil 10: Batı kaynaklı din ve inanç, tarih, dil ve edebiyat, arkeoloji ve katalog-bibliyografya muhtevalı eserlerinin kullanım oranı.	67
Şekil 11: Kur'ân-ı Kerîm ve Kutsal Kitap araştırmaları kullanım oranı.	68
Şekil 12: Batı kaynaklı İslâm araştırmaları kullanım oranı.	68
Şekil 13: Batı kaynaklı Yahudilik, Hıristiyanlık ve Sabîlik araştırmaları kullanım oranı.	69
Şekil 14: Batı kaynaklı dinler tarihi araştırmaları kullanım oranı.	70
Şekil 15: Batı kaynaklı kültür/medeniyet araştırmaları kullanım oranı.	70
Şekil 16: Batı kaynaklı filoloji çalışmaları kullanım oranı.	71
Şekil 17: Batı kaynaklı şiir/edebiyat çalışmaları kullanım oranı.	72
Şekil 18: Batı kaynaklı katalog-bibliyografya çalışmaları kullanım oranı.	72

GİRİŞ

Oryantalizm'in en güçlü ekollerinden birisi de hiç kuşkusuz Alman müsteşrikliğidir. Onlar, İslâm ve İslâmî ilimler noktasında son asırlardan beri ciddi mesailer harcamışlar, fikir ve iddialarıyla önemli temsilciler yetiştirmişlerdir. Bu minvalde Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber gibi hususlarda iddialarda bulunan ve düşünceleriyle kendi dönemini şekillendiren ve kendisinden sonra büyük bir etki alana sahip simalardan birisi de Yahudi asıllı Alman oryantalist Josef Horovitz'tir.

Horovitz'in bazı fikir ve iddiaları 20. yüzyıldan itibaren günümüzü kadar tartışma konusu olacak şekilde ehemmiyet kazanmıştır. İslâm dünyası Horovitz'i daha çok *Koranische Untersuchungen/Kur'ân Tetkikleri* adlı eserinden ve Hadis tarihi açısından hayatî bir konuma sahip olan isnâd ile ilgili kaleme aldığı *Alter und Ursprung des Isnad/İsnadın Tarihi Ve Menşei* adlı makalesinden tanımaktadır. Her iki alanda da önemli iddialarda bulunan Horovitz, bu çalışmalarının dışında da kitap, makale, ansiklopedi maddesi, tahkik/neşir ve tercüme düzeylerinde kaleme almış olduğu araştırmalarında İslâm hakkında tespit ve yargılarda bulunmaktadır. Çalışmamızı hadis merkezli ortaya koyma adına biz sadece onun Hz. Muhammed, rivayetler, raviler ve isnad hakkındaki iddia ve görüşlerine yer verdik. Tezimiz bu açıdan hadis rivayet tarihi noktasında önem kazandığını düşünmekteyiz.

Tezimizde uyguladığımız metodlar arasında **dedüksiyon** (tümdengelim), **social network analyse** (sosyal ağ analiz) ve **deskriptif** (tasviri) yöntemini zikredebiliriz. En geniş alandan başlamak üzere konumuzu sınırlandırmaya gittik ve daha sonra bireysel ve spesifik konuları ele almayı uygun bulduk. Bununla birlikte social network analyse (sosyal ağ analiz) yöntemiyle Horovitz'in hem etkilendiği hem de etki etti alanları araştırdık. Müellefin her iddiasına yönelik cevap verme çabasında olmadığımız için araştırmamız deskriptif (tasvirî) bir çalışma olduğunu burada zikretmemiz yerinde olacaktır.

Tezimiz “Giriş” ile birlikte üç bölüm ve “Sonuç”tan oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla; “Alman Oryantalizmi”, “Josef Horovitz” ile “Josef Horovitz'in Hz. Muhammed Ve Hadis Hakkındaki Görüşleri” kısımlarından müteşekkildir.

Çalışmamızın ilk bölümünü teşkil eden “**Alman Oryantalizmi**”nde müsteşrikliğin kavramsal çerçevesini çizdik, hem oryantalistlerin hem de Müslüman araştırmacıların oryantalizm hakkındaki fikirlerine yer verdik. Ardından Almanya’da oryantalizmin başlangıç tarihinden başlamak suretiyle 1930'lara kadar devam eden Almanya’daki İslamiyât ve Arabiyât araştırmalarının tarihi serüvenine yer vermeye çalıştık. Burada konumuzdan sapmama ve Josef Horovitz merkezli bir okuma olması için yazarın hinterlandına, mensup olduğu dinine, etnik kökenine ve akademik camiasına odaklandık. Yazarın hinterlandında, etkilendiği batılı İslâm araştırmacıların isim ve eserlerini temel aldık. Kronolojiyi ele aldıktan sonra Almanya'daki İslâm araştırmaları ile ilgilenen üniversiteleri, kurumların çıkardığı önemli oryantalistleri ile şarkiyat çalışmaları içerikli dergileri tanıttık.

“**Josef Horovitz**” bölümünde onun hayatını, ilmî kişiliğini, eserlerini ve onun kullanmış olduğu kaynakları gösterdik. Hayatının her safhasına dair detaylı bilgi vermeye gayret ettik. Ailesi, eğitimi, Almanya dönemi, Hindistan’daki misafir araştırmacı olarak görevde bulunduğu süre, Almanya’daki Arapça profesörlüğü dönemi ve siyasî duruşunu etraflıca inceledik. İlmî kişiliği hakkında bilgi verirken etkilendiği hocalarına ve tesir ettiği talebelerin isimlerini listeledik. Hocalarının kısa biyografilerine ve Horovitz’i hangi alanda veya alanlarda etkilemiştir gibi sorulara yanıt verdik. Tespit edebildiğimiz talebelerinin isimlerini vermekle yetinmekle birlikte dipnotta onların hayatları ve eserleri hakkında kısa bilgi verdik. Daha sonra onun akademik yazılarında ve konumuzu ilgilendiren araştırmalarda kullanmış olduğu yöntemini ele aldık. Horovitz’in kaleme almış olduğu eserleri ayrı bir başlık altında inceledik. Bölümün hatimesi olarak İslâmî araştırmalarında kullanmış olduğu kaynak eserlerini kullanım oranına göre istatistiksel şema ile birlikte göstermeye çalıştık.

Tezimizin asıl konusunu teşkil eden üçüncü bölüm olan “**Josef Horovitz’in Hz. Muhammed Ve Hadis Hakkındaki Görüşleri**” kısmında onun Hz. Muhammed’e ve Kur’ân-ı Kerîm’e olan bakış açısı incelenmiş ve buradan hareketle onun Hz. Peygamber tasavvuru ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Horovitz’in rivayet eserleri hakkındaki düşüncelerine yer verilmiş, mucize, mi’rac gibi hadislerde ifade edilen rivayetler hakkındaki iddiaları nakledilmiş, farklı

tabakalara mensup bazı raviler hakkında ileri sürdüğü iddialar tetkik edilmiş ve son olarak da isnadın tarihine ve menşesine dair görüş ve tespitlerine yer verilmiştir. “**Sonuç**” kısmında ise tezimizde saptadığımız netice hakkında kısa ve öz bilgi verilmiştir.

Tezimizde salt Horovitz’in görüşlerine yer verilmemiş, etkilendiği ve tespit edebildiğimiz oryantalistlerin de görüşlerine değinilmiş ve daha sonra iddiaların kritiği de yapılmıştır.

Çalışmamızda atıf yapılan Klasik ulemanın isim ve eserlerinin yazım imlâsı **Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nde (DİA)** belirtildiği gibi zikredilmiştir. Bununla birlikte vefat tarihleri de aynı şekilde **DİA**’ya göre yazılmıştır. Klasik ulemanın ismi zikredildikten sonra vefat tarihleri parantez içinde hicrî ve miladî olmak üzere gösterilirken, oryantalistlerin ölüm tarihlerini ise miladî olarak ve kaynak kitaplarda belirtilen şekilde verilmiştir. Yabancı eser ismi zikredilirken, eserin orijinal ismini verdikten sonra (/) işaretiyle Türkçe tercümesini gösterdik. Bölümlerde kronoloji esas alınarak verilmiştir.

I. BÖLÜM

ALMAN ORYANTALİZMİ

A. Oryantalizm Nedir?

1. Lügat Anlamı

Türkçe’de oryantalizm olarak ifade edilen “orient” sözcüğü Latince’den türetilen orientalisme’nin karşılığıdır. Orient, güneşin doğuş yönünü ifade etmekte ve genel anlamda doğu/şark olarak kullanılmaktadır.¹ Doğu/şark kelimesinin ilk harfi büyük yazıldığında özel isim manasını alır ve Doğu/Şark ülkeleri anlamına gelir.² Bir başka tanıma göre ise Orient, Avrupa kültürünün dışında kalan dünyadaki Müslüman ülkeler anlamındadır.³ Oryantalisme (oryantalizm) ise Doğu tarihi, dini, dili, edebiyatı vs. ile ilgilenen bilim dallarına toplu olarak verilen isimdir.⁴ Orientaliste (oryantalist/müsteşrik) ise bu bilim/ler ile ilgilenen batılı ilim adamına verilen isimdir.

2. İstilah Anlamı

Konumuzun mahiyeti bağlamında bizi asıl ilgilendiren oryantalizm’in istilâhî tanımıdır. Oryantalizm, yukarıda işaret ettiğimiz gibi genel manada doğu bilimi, doğu dünyası bilimi, şark ilmi gibi anlamlar taşımaktadır. Özel anlamda ise oryantalizm, Müslüman ülkelerinin veya başka bir deyişle Müslüman doğunun dinini, dilini, bilim ile münasebetini, düşünce yapısını, sanatını, tarihini inceleyen ve bunlar hakkında değer yargılar üreten Batı kaynaklı kurumsal faaliyet olarak ifade edilmektedir.⁵

Oryantalizm’in tanımı hakkında “Doğulu”⁶ ve “Batılı”⁷ birçok araştırmacı bulunduğu konumuna göre tarifini yapmaya çalışmıştır. Bunlar arasında en kapsamlı

¹ Paul Robert, Alain Rey, **Le Petit Robert**, 6. bs., Paris, Robert, 1982, s. 1323.

² Tahsin Saraç, **Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Adam Yay., 1985, s. 978.

³ Daniel Reig, **Dictionnaire Arabe-Français: Français-Arabe**, Pa, Larousse, 1983, s. 2866 vd.; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski Ve Yeni Harflerle**, 9. bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 1990, s. 1172.

⁴ Selahattin Sönmezsoy, **Kur’ân Ve Oryantalistler**, Ankara, Fecr Yayınları, 1998, s. 26 vd.

⁵ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXIII, 2007, s. 428.

⁶ Ömer Übeyd Hasene, Mahmut Hamdi Zakzuk, Ekrem Ziya Umerî ve Necip el-Akîkî gibi âlimler oryantalizmin tanımını yapmışlardır. Bkz. Güray Kırpık, “Oryantalizm ve Necip el-Akîkî’ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temsilcileri”, **Akademik Bakış**, C. III, No: 2, 2008, s. 243-258; Mahmut Hamdi Zakzuk, **Oryantalizm Veya Medeniyetler Hesaplaşması**, Çev. Abdulaziz Hatip, İstanbul, Yeni Akademi Yayınları, 2006, s. 66-69; Sönmezsoy, **a.g.e.**, s. 26 vd.; Ekrem Ziya Umerî, “Oryantalizmin Sünnet ve Siyer İlmine Yaklaşım Tarzı”, Çev. Adil Yavuz, **SÜİFD**, C. XVI, 2003, s. 232.

tarif, oryantalizme yaptığı eleştirilerle tanınan Filistin asıllı bilim adamı Edward Said'e (ö. 2003) aittir: *“Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır. (...) Oryantalizmin daha geniş bir mânası vardır: Oryantalizm Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir düşünüş biçimidir. (...) Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: 18. yüzyılın sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek oryantalizm, Doğu ile uğraşan toplu müessesedir; yani Doğu hakkında hükümlerde bulunur, Doğu hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir. Kısacası Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur.”*⁸

Oryantalizm'in kelime olarak ne zaman ortaya çıktığı hususunda bilim adamları farklı tarihler vermektedirler. Modern araştırmacılardan Mahmut Hamdi Zakzûk (ö. ?) oryantalizmin, kavram olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru, ilk önce 1779 yılında İngiltere'de daha sonra da 1799'da Fransa'da kullanıldığını ve kelimenin Fransız Dil Akademisi'nin sözlüğüne 1838'de kaydedildiğini söylerken⁹, Alman müsteşrik Rudi Paret (ö. 1983) oryantalizm'in 19. asrın ikinci yarısından itibaren daha belirgin bir şekilde kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁰

Türkçe'de oryantalizm ilk önce şarkiyat kelimesiyle karşılanmış, daha sonra da doğu bilimi olarak kullanılmıştır. Oryantalizm ile ilgilenen batılı bilim adamına da oryantalist veya müsteşrik denilmiştir.¹¹

3. Amacı ve Hedefleri

Oryantalizmin ve oryantalistlerin amacı ve hedefleri hakkında Müslüman¹² ve Batılı bilim adamları müstakil çalışmalar kaleme almışlardır. Dr. Ömer Übeyd

⁷ Rudi Paret gibi Alman müsteşrikler de oryantalizmin tanımını yapmışlardır. Bkz. Rudi Paret, **Arabistik und Islamkunde an den deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke**, Wiesbaden, Franz Steiner, 1966, s. 3.

⁸ Bulut, **a.g.m.**, s. 428.;

⁹ Adnan Muhammed Vezzan, **Oryantalizm ve Oryantalistler**, Çev. Yavuz Fırat, Kayseri, Tezmer, 2013, s. 5; Zakzûk, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁰ **a.e.**, s. 66-69.

¹¹ Bulut, **a.g.m.**, s. 428.

Hasene (ö. ?) oryantalizmin amacının, Müslüman Doğu ülkelerinde emperyalistlerce tam bir egemenliğin sağlanması ve bu ülkelerin halklarına tam olarak boyun eğdirilmesi için gerekli şartları hazırlamak olduğunu söylemektedir.¹³ Ayrıca Müslümanların inançlarını tahrip etmek, fikir binalarını yıkmak için İslâm dünyasına gelen misyoner ve sömürgeci güçlere ilmi teçhizat üreten manevi bir maden ve fabrika olduğunu savunmaktadır.¹⁴ Rudi Paret ise oryantalizmin amacının bu olmadığını, oryantalizmin bugün hiçbir şekilde Arap-İslâm dünyasını aşağılamak için yapılmadığını, hatta aksini ispat etmek için yürütülen bir faaliyet olduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Paret şunları söylemektedir: “İslâm’ın ve onun çeşitli tezahür biçimleriyle temsil edilen ve Arap literatüründe önümüze çıkan bu manevi dünyaya özel bir değer belirliyoruz. Ancak, kaynakların bildirdiği gibi, her şeyi olduğu gibi kabul etmiyoruz, kendi eleştirel ve tarihsel süzgecimizden geçiriyor ve alınması gerekeni kaydediyoruz.”¹⁶ Paret, oryantalizmin bunun dışında herhangi bir başka amaca hizmet etmediğini, sadece hakikati araştırmak için yapıldığını savunmaktadır.¹⁷ Arap asıllı araştırmacı Ekrem Z. Umerî (ö. ?) ise oryantalizmin ferdi bir proje olmadığına dikkat çekmektedir. O, oryantalistlerin mensup oldukları çeşitli ülkelere, konuştukları dillere ve tabi oldukları devletin politikalarına göre farklılık gösteren yardımlaşma ve dayanışma içindeki bir kurum olduğunu söylemektedir.¹⁸

Mahmut H. Zakzûk ve Mustafa Sibaî (ö. 1964) gibi Müslüman bilim adamları ise müsteşriklerin hedeflerini ve sebeplerini daha sistemli bir şekilde ele almışlardır. Zakûk müsteşriklerin temel hedefleri arasında İslâmiyet’le mücadele olduğunu söylemektedir. Oryantalistler İslamiyet’le mücadele ederken “ondaki zaaf noktaları” araştırıp ortaya çıkarmak için çabaladıklarını, İslâm’ın Yahudilik ve Hristiyanlık’tan geldiğini ispatlamak için tezler ortaya koymaya çalıştıklarını ve böylece kendilerince onu kıymetten düşürdüklerini ve Hz. Peygamber’in değerini azalttıklarını

¹² Bkz. Mustafa Sibai, **Müsteşrikler Ve Hedefleri**, Çev. Kemal Çobanbey, İstanbul, Sinan Yayınevi, 1971; Zakzûk, **a.g.e.**, s. 10.

¹³ Sönmezsoy, **a.g.e.**, s. 26 vd.

¹⁴ **A.y.**

¹⁵ Paret, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁶ **A.y.**

¹⁷ **A.y.**

¹⁸ Umerî, **a.g.m.**, s. 232.

düşündüklerini söylemektedir. Bunun neticesinde Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için gayret ettiklerini ifade eder. Nitekim 1911’de kurulan *The Muslim World/Müslüman Âlemi* dergisini çıkaran Samuel Zweimar¹⁹ (ö. 1952) adlı misyoner bu amaçla faaliyetlerde bulunduğuna dikkat çekmektedir.²⁰ Sibaî ise oryantalizmin dinî, sömürgecilik, ticarî, siyasî ve ilmî gibi birçok saiklerinin/sebeplerinin bulunduğunu zikretmektedir.²¹

Yukarıda işaret edildiği üzere oryantalizmin muhatap olduğu kitle, İslâm dünyası ile oryantalistler arasında tanımsal olarak farklılık arz ettiğini görmek mümkündür. Sömürge politikalarının revaçta olduğu dönemlerde batılı ülkelerinin, doğu halkının kültürünü, dilini vs. araştırmalarının sebebini sırf bu halkları daha kolay nasıl sömürülebilir felsefesiyle hareket ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Diğer yandan mutedil davranan oryantalistleri de zikretmek gerekir. Onlar oryantalizmi siyasî amaçlardan ziyade entelektüel, kültürel ve ahlâkî kaygıları araştırma noktasında tetkik ettiklerini belirtebiliriz.²²

B. Almanya’da İslâm ve Arabiyât Çalışmalarının Tarihi (1930’lara Kadar)

1. Kısa Tarihi

Almanya Avrupa’da İslâm medeniyetine önem veren ilk ülkelerden biri sayılmaktadır.²³ Bölgede Doğu kültürleri ve Doğu dinleri ile ilgili çalışmaların tarihinin oldukça eski olduğu bilinmektedir.²⁴ Almanya’nın İslâm ülkeleri ile olan münasebeti 1147 yılında gerçekleşen ikinci haçlı saldırısına kadar uzanmaktadır.²⁵ Ancak bu yıl her ne kadar Doğu ile teması gösteriyor olsa da ilk Doğu çalışmaları sonraki dönemlere tekabül etmektedir.

¹⁹ Samuel Zweimar hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammed Güngör, **Amerikalı Oryantalist Misyoner Samuel M. Zweimer Ve Eserlerinde İslam Algısı**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

²⁰ Zakûk, **a.g.e.**, s. 66 vd.

²¹ Sibaî, **a.g.e.**, s. 17-20.

²² Kırpık, **a.g.m.**, s. 244.

²³ Vezzan, **a.g.e.**, s. 86 vd.

²⁴ Salih Çift, “Tasavvuf Araştırmalarında Alman Ekolü: Tarihsel Boyut”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C: VIII, No: 18, 2007, s. 180.

²⁵ Vezzan, **a.y.**

Orta çağda Alman bilginleri, o dönemde Avrupa’da yapılmakta olan Doğu çalışmalarına tam olarak fiilen iştirak etmiyorlardı.²⁶ Osmanlı Devleti’nin Viyana’ya kadar ilerlemesi, şarkiyat çalışmalarına yeni bir hız kazandırdı. Avrupa artık siyasî sebeplerden dolayı Doğu dillerini öğrenme ve araştırma gerekliliğini anlama durumuna geldi. Bunun üzerine Hristiyan âleminin yöneticileri, Doğu dilleri öğrenme hususunda bir temel oluşturulması için İstanbul’daki diplomatik temsilcileri aracılığıyla Müslüman ilim adamları tarafından kaleme alınan yazmaları satın alma yoluna girdi.²⁷

16. asırdan itibaren Avusturyalı araştırmacıların yoğun çalışmaları, aynı dili kullanmaları sebebiyle Alman ilim çevrelerini de etkiledi.²⁸ 15. asrın son çeyreğinde kurulan Eberhard Karls (Tübingen) Üniversitesi Almanya’da Şark Dilleri ve Kùltürleri eğitimi veren en eski kurum olarak önümüze çıkmaktadır. Burası Hristiyan İlahiyatı Bölümü’ne bağılı olarak faaliyet gösteriyordu.²⁹

Bu asrın özelliklerinden biri Kur’ân-ı Kerîm tercümeleridir. Martin Luther (ö. 1546) Kur’ân-ı Kerîm’in Latince bir tercümesinden Almanca’ya çevirdiğı rivayet edilmektedir. Bu çevirinin dışında aynı dönemlere ait Salamon Schweigger’in (ö. 1662) Andrea Arrivabene’nin (ö. 1570) İtalyanca tercümesi olan *L’Alcorano di Macometto*’dan (Venice, 1547) Almanca’ya ilk önce *Al-Koranum Mahumedanum* (Nürnberg 1616, 1623) adıyla daha sonra da *Alcoranus Mahometicus* (Nürnberg, 1659,1664) çevirisini gerçekleştirmiştir.³⁰

Alman oryantalist Albert Dietrich’in (ö. 2015) verdiğı bilgiye göre 1559’da Bonn’da Doğu Dilleri Enstitüsü açılışı yapılmıştır.³¹ Ancak özel olarak İslâm ve Doğu araştırmaları 1585 yılında Heidelberg Ruprecht Karls Üniversitesi’nde başlamıştır.³² Bu çalışmalar Fransa’nın Paris şehrinde College de France’da kurulan Arapça kürsüsüyle yakından ilgilidir. Dilbilimci Guillaume Postel (ö. 1581)

²⁶ Dietrich Albert, **Almanya’da Şarkiyat Çalışmaları: Tarihi Geçmişi Ve Günümüzdeki Durumu**, Çev. Mehmet Yavuz, İstanbul, Çantay, 2001, s. 5.

²⁷ A.y.

²⁸ Rıza Kurtuluş, “Almanya”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. II, 1989, s. 522.

²⁹ Çift, a.y.

³⁰ Kurtuluş, a.g.m., s. 524.

³¹ Dietrich, a.g.e., s. 50.

³² Çift, a.y.

tarafından kurulan bu kurumda, kendisi birçok derslerin yanı sıra Arapçada vermektedir.³³ İstanbul'daki vazifesi sırasında Postel birçok el yazmaları da beraberinde getirmişti. Bu yazmalar ise daha sonra Alman Aristokratların kütüphanelerinde de yerini almıştı. 1550 yılında III. Friedrich (ö. 1576) Kalvanizm mezhebine geçince Heidelberg'te eğitimde devrim niteliğinde girişimde bulunmuştur. Üniversite'de görev yapan İmmanuel Tremellius (ö. 1580) Postel'in yazmalarından yararlanarak 1569'da Süryanice gramer kitabı ve ayrıca İncil'in Süryanice'den Latince'ye tercümesini yapmıştır.³⁴ Tremellius'un öğrencisi, damadı ve selefi olan Franciscus Junius (ö. 1602) ise yine yazmaları Postel'den kalma Arapça'dan Hristiyan tarihine ait risalelerin tercümesini yapmıştır.³⁵ Postel'in el yazmalarından yararlanan bir başka isim ise Junius'un talebesi Jakob Christmann'dır (ö. 1613).³⁶ Christmann 1582 yılında *Alphabetum Arabicum cum isagoge scribendi legendique Arabice/Arab Alfabesi ve Arapça Okuma ve Yazma İsagujisi/Giriş* eserini kaleme aldı.³⁷ Bunun yanı sıra Johann Kasimir (ö. 1592) adlı bir Alman aristokratın kütüphanesinde bulunan Postel'in yazmaların küçük bir katalogunu düzenledi ve bu sahada ilk örneğini verdi.³⁸ Christmann 1585 yılında Heidelberg Üniversite'sine tayin edildikten sonra felsefe ve tıp araştırmaların orijinal kaynaklardan yapılması için kendisinden Arap dili kürsüsü açılması istenmiştir. 1609'da açılan kürsü, Christmann'ın 1613'de ölmesi nedeniyle projelerin yarım kalmasına sebep olmuştur. Almanya'da Arap dilinin okutulması ve bunun yaygınlık kazanması yönünde çaba sarf eden ilk önemli kişi Christmann olduğu söylenmektedir.³⁹

³³ Guillaume Postel Fransa'nın 1535'te Osmanlı Devleti'ne gönderdiği ilk dâimî elçi olan Jean de la Forest'in yanında yer almıştır. Bu görevi sırasında Rumca, Kiptice, Ermenice, Arapça ve Türkçe öğrenmiştir. Üç yıl sonra beraberinde İstanbul'dan topladığı birçok değerli yazma eserle Fransa'ya döndüğünde Paris'teki Collège des Lecteurs Royaux'da (Collège de France) matematik, Grekçe, Arapça ve İbrânice profesörlüğüne getirildi. Bu arada Fransızca ilk Arap dili gramerini yazdı (Grammatica Arabica, 1538-1539). Bkz. Zeki Arıkan, "Postel, Guillaume (Wilhelm)", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XXXIV, 2007, s. 333.

³⁴ Bulut, *a.g.e.*, s. 429.

³⁵ Johann Wolfgang Fück, *Die arabischen Studien in Europa*, Leibzig, Otto Harrassowitz, 1955, s. 44-47.

³⁶ Çift, *a.y.*

³⁷ Fück, *a.y.*

³⁸ Kurtuluş, *a.g.m.*, s. 522.

³⁹ Dietrich, *a.g.e.*, s. 5 vd.

17. asır Almanya'sında Doğu çalışmaları Hollanda⁴⁰, İtalya, Fransa⁴¹ ve İngiltere⁴² gibi diğer Avrupa ülkeleri kadar yoğun değildi.⁴³ Alman bilginleri daha çok kilise çevrelerinden oluşmaktaydı. Katolik Hristiyanlar Şarkiyat araştırmalarına yabancı kalırken Alman Protestan çevrelerde Arapça'ya ilgi duyulmaya başlanmış ve filoloji çalışmalarının temelleri atılmaya çalışılmıştır.⁴⁴ Ancak bunlar da Arapça'ya dair kaynak eser sıkıntısı yaşamaktaydılar. Doğu çalışmaları alanında kendini geliştirmek isteyen ilahiyatçılar ise yurtdışına çıkmak mecburiyetindeydiler. Dönemin Şarkiyat çalışmalarının yoğun olarak yapıldığı bölgelerden biri de Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'ydı. Üniversite'nin Arapça kürsüsünde bulunan Thomas Erpenius'un (ö. 1624) öncülüğünde başlayan Doğu çalışmaları, talebeleri ve halefleri vasıtasıyla gelişerek büyüdü. Erpenius'un 1613 yılında yayımlanan *Grammatica Arabica* Avrupalı tarafından kaleme alınmış klasik Arapça'nın ilk metodik gramer kitabı özelliği taşımaktadır.⁴⁵ Bu eser daha sonra J. D. Micaelis (ö. 1791) tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir.⁴⁶ Erpenius'un halefi olan Jacobus Golius'un (ö. 1667) *Lexicon Arabico-Latinum* (1653) adlı sözlüğü 200 yıl boyunca Arap dili araştırmalarında temel kaynak olarak kullanıldı. Golius'un talebesi Levinus Warner (ö. 1665), İstanbul elçiliği görevinde bulunmuş ve memleketine geri döndüğünde beraberinde 1.000 yakın el yazması getirmiştir. Bu yazmaları Leiden'deki kütüphaneye hediye etmiştir.⁴⁷ Alman Johann Elichmann (ö. 1639) da kendisini tıp alanında yetiştirmek ve Arapça kaynaklardan yararlanmak için bu külliyyatın bulunduğu Leiden şehrine gitti. Arapça, Farsça Yunanca gibi pek çok dillerle ilgilendi ve tercümelerde bulundu. İlahiyatçı Johann Heinrich Hottinger (ö. 1667) de Heidelberg Üniversitesi'nin etkin olduğu dönemlerde Leiden'e gitti ve

⁴⁰ Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'ne 1613 yılında Arapça kürsünü açıldı ve başına Thomas Erpenius (ö. 1624) getirildi. Avrupa'da Arap dilinin sağlam temellere yerleştirilmesinde büyük etkisi olan şahsiyetlerden biri olan Erpenius ilmi gayret ve Arapça grameri konusunda ortaya koyduğu eserleriyle, iki asra yakın bir zaman boyunca Arapça araştırmalar konusunda Avrupa'da Hollanda'ya öncelik sağlamıştır. Paret, **a.g.e.**, s. 8; Sönmezsoy, **a.g.e.**, s. 27-32; Zakzûk, **a.g.e.**, s.34; Bulut, **a.g.e.**, s. 430.

⁴¹ 1581 yılında Paris'teki College de France'da Arapça kürsüsü kurulmuştur. Bkz. Sönmezsoy, **a.y.**

⁴² 1632'de Cambridge Üniversitesi'nde muntazam bir şekilde Arapça tedrisatı başlamıştır. 1634'te Oxford Üniversitesi'nde Arapça ve İslâmî tedrisat için kürsü kurmuştur. Bkz. **A.y.**

⁴³ Fück, **a.g.e.**, s. 90-95; Karş. Kurtuluş, **a.y.**

⁴⁴ Fück, **a.y.**

⁴⁵ **A.y.**

⁴⁶ Paret, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁷ Bulut, **a.y.**

burada Golius'un yanında Arapça öğrendi. Hottinger Arap literatürü ve edebiyat tarihi hakkında yaptığı çalışmalar alanında ilki sayılmaktadır.⁴⁸

17. asırda görülen bir başka önemli çalışma da Kur'ân-ı Kerîm baskısı ve Türkçe gramer kitabıdır. Almanya'da Kur'ân-ı Kerîm'in ilk baskısı 1694 yılında Hinckelman (ö. 1695) tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ Alman dilbilimci olarak tanınan Hieronymus Megiser (ö. 1618) *Liber Institutionum Lingua Turcicae* adlı çalışması da Türkçeyi öğretmek için Latince olarak kaleme alınmış el kitabı mahiyetinde bir eserdir.⁵⁰

18. yüzyılın Alman Şarkiyat çalışmaları Johann Jacob Reiske⁵¹ (ö. 1774) ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Reiske hayatını Arap dili ve İslâm medeniyeti araştırmalarına vakfeden ilk Alman müsteşrik olarak maruftur.⁵² Çocukluk yıllarında Arapça'ya ilgi duymaya başlamış ve İbn Arapşah'ın (ö. 854/1450) *'Acâib 'ül-makdûr fî nevâ'ibi (ahbâri) Tîmûr*⁵³ adlı eseri anlayacak seviyeye gelmiştir. Arap şiiri ve özellikle Câhiliye şiiri ve muallakalar Reiske'nin ilgi alanına girdi. Böylece o, Arap şiiri araştırmalarında, daha sonra gelen nesillere de örnek olmuş ve Almanya'da Arap şiiri araştırmaların öncüsü sayılmıştır. Reiske Leiden Üniversitesi'nde Arapça ve Şarkiyat derslerinden sonra Almanya'ya geri döndü ve Ebü'l Fidâ'nın (ö. 732/1331),⁵⁴ Meydânî'nin⁵⁵ (ö. 518/1124) ve Mütenebbî'nin⁵⁶ (ö. 354/965) eserlerinden seçme bölümlerin Latince tercümesini yapıp yayınladı.⁵⁷ Almanya'da Arap Dili ve

⁴⁸ Fück, a.y.

⁴⁹ Bugün bu baskının mevcut iki nüshasından biri Hamburg Genel Kütüphanesi'nde, diğeri ise Hamburg Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. Bkz. Kurtuluş, a.g.m., s. 524.

⁵⁰ A.e., s. 522

⁵¹ İlk orta öğrenimini Halle'de (1732), yüksek tahsilini Leibzig Üniversitesi tıp alanında (1738) yaptı. 1747'da Hollanda/Leiden üniversitesine tayin oldu ve Arapça ve Şarkiyat dersleri verdi.

⁵² A.y.

⁵³ Timur ve dönemi için önemli bir kaynak olan bu Arapça eserde Timur'un faaliyetleri ele alınmakta ve ölümünden sonraki dönem hakkında bilgi verilmektedir. Çeşitli dillere çevrilen eser birçok defa yayımlanmıştır (İstanbul 1142, 1277; Kalküta 1812, 1818, 1842, 1868; Kahire 1285, 1305; Lahor 1868). Bkz. Abdülkadir Yuvalı, "İbn Arabşah, Şehâbeddin", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIX, 1999, s. 314.

⁵⁴ Ebü'l-Fidâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Fidâ", **DİA**, TDV Yay., C. XX, 1994, s. 320-321.

⁵⁵ Meydânî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Meydânî, Ahmed b. Muhammed", **DİA**, TDV Yay., C. XXIX, 2004, s. 501-502.

⁵⁶ Mütenebbî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", **DİA**, TDV Yay., C. XXXII, s. 195-200.

⁵⁷ Dietrich, a.g.e., s. 7 vd.

Edebiyatı incelemelerini ciddi bir biçimde şekillendiren kişidir ve bu alanda ilk müesseseyi de kendisi kurmuştur. Kilise'nin etkisi ve bölgedeki menfi İslâm ve Hz. Muhammed tasavvurunu Reiske eserleriyle yıkmaya ve ılımlı bir yol tutmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'i yalancılıkla ve sapıklıkla itham edenlere karşı çıkmış, İslâm dininin gülünç hurafelerden ibaret olduğunu ileri sürenleri reddetmiştir. Ancak ne yazık ki bu sebepten dolayı çağdaşları tarafından aforoz edildi ve kendisine kaba davranıldı.⁵⁸

18. yüzyılda Alman müsteşriklerin bir kısmı Leiden Üniversitesi'nde eğitim görürken bir kısım oryantalist de Fransa'nın Paris şehrinde kurulan ve başkanlığını Silvestre de Sacy'nin⁵⁹ (ö. 1838) üstlendiği Ecole Nationale de Langues Orientales Vivantes/Doğu Dilleri Okulu (1796) kurumunda tedris görmüşlerdir.⁶⁰ 1798'de Fransa Mısır'ı işgal etmeye çalışmış, ancak bu deneme her ne kadar başarısız olsa da Batı'nın İslâm dünyasına ve özellikle Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmesine sebep olmuştur.⁶¹ Napolyon (ö. 1823) Mısır'a geldiğinde bölgede Institut d'Egypte'yi kurmuş ve sömürge politikalarının bir ayağını oluşturan ilmî faaliyet resmen başlamış oldu. Bu kurumda kimyacılar, tarihçiler, biyologlar, arkeologlar, tıpçılar ve eski eser toplayıcıları kolektif olarak çalışmışlar ve araştırmalarını *Description de l'Egypte*'de ortaya koymuşlardır.⁶² Bu faaliyet sonucu birçok Arapça el yazmalarını elde eden Fransız bilim adamları, nüshaları Fransa'ya beraberinde getirmişlerdir. Sacy de Benedict manastırında aldığı Arapça, Süryanice ve İbrânîce eğitimi ile Mısır'dan gelen bu külliyyatı araştırmaya başlamış ve Fransa müsteşrikliğinin yanı sıra Alman Doğu bilimcilerin de önderi olmuştur. Sacy'nin başkanlığında yürütülen Arabiyat kürsüsünde Alman bilim adamları arasında Franz Bopp (ö. 1867) gibi dilbilimciler yetişmiştir.⁶³ Bopp Paris'ten sonra Berlin üniversitesine filoloji ve

⁵⁸ Zakzûk, **a.g.e.**, s. 37.

⁵⁹ Sacy hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Bilici, "Sacy, Antoine Isaac Silvestre de", **DİA**, TDV Yay., C. XXXV, 2008, s. 366-367.

⁶⁰ İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, **İngiliz Ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011, s. 5; Ayrıca bkz. Kurtuluş, **a.y.**; Çift, **a.y.**

⁶¹ Bulut, **a.g.e.**, s. 431.

⁶² **A.y.**

⁶³ **A.e.**, s. 432.

Sanskritçe hocalığına getirilmiştir. Kendisi aynı zamanda karşılaştırmalı filolojinin kurucusu sayılmıştır.⁶⁴

18. asırda Fransa ve İngiltere müsteşirliği kilisenin otoritesinden kurtulmuş ve bu durum, ilmî ve laik oryantazmin numunesi kabul edilmiştir.⁶⁵ Şarkiyat çalışmalarının kiliseden ayrı faaliyet göstermesi sonraki dönemlerde Alman bilim çalışmalarını da etkileyecektir.

Almanya’da Kur’ân-ı Kerîm tercümesi 18. asırda devam etmiştir. Almanca’ya çevrilmiş yedincisi sayılan tercüme 1772 yılında Prof. David Friedrich Megerlin (ö. 1778) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisi Kur’ân-ı Kerîm’i ilk kez Arapça aslından çevirisini yapmış ve ismini *Die türkische Bibel oder des Korans/Türk İncili ya da Kur’ân’ı* (Frankfurt a. M.) vermiştir.⁶⁶ Megerlin eseri kaleme alma sebebini, Kur’ân-ı Kerîm’in “yalan ve hikâye kitabı” olduğunu göstermek için yazdığını belirtmektedir. Hz. Peygamber’i “büyük Deccal”, İslâm’ı da “safсата din” olarak nitelemiştir. Daha sonraları Johann Wolfgang Goethe (ö. 1832) tarafından eleştirilen tercüme, eseri başarısızlık ve önyargıyla suçlamış ve “sefil üretim” olarak tavsif etmiştir.⁶⁷

19. asırda Alman oryantalizmi farklı bir ivme kazanmış, bu devirde Kur’ân tercümeleri ve ilimleri, İslâm tarihi, Hz. Peygamber’in sîreti, hadis, Arap şiiri gibi çalışmalarının yanı sıra İslâm ülkelerinden getirilen ve birçok konuları ihtiva eden el yazmaları şarkiyat araştırmaların dönüm noktası olmuştur. Birçok konuya dair tahkikli neşir bu asırda hız kazanmıştır.

Almanca konuşan ülkelerdeki üniversiteler bu devrin başında hâlâ rahiplerin ve manastırdaki din adamların kontrolü altındaydı. Joseph von Hammer Purgstall’ın (ö. 1856) içinde bulunduğu bir grup gönüllülerin mücadelesi sonucu Almanya ve Avusturya’da laik oryantalizm’in temelleri atıldı.⁶⁸ Bu kırılma noktası Alman şarkiyat araştırmaları için önemli sayılmaktaydı. Nitekim Rudi Paret Doğu çalışmalarının 19. yüzyılda teşekkül ettiğini ve kiliseden bağımsız bir bilim haline

⁶⁴ A.y.

⁶⁵ Zakzûk, a.g.e., s. 39-40.

⁶⁶ Kurtuluş, a.y.

⁶⁷ “David Friedrich Megerlin”, (Çevrimiçi) http://www.eslam.de/begriffe/m/megerlin_david_friedrich.htm, 4 Haziran 2018.

⁶⁸ Çift, a.g.e., s. 181.

geldiğini dile getirmektedir. Bu devirden sonra İslâmî araştırmalar, genel Doğu araştırmaları içinde, kendine münhasır bir ihtisas sahası olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Ayrıca bu dönemi önemli kılan hususlardan biri de bu asırda Şarkiyat cemiyetlerin, derneklerin, dergilerin, yayınların, üniversite bölümlerinin kurulduğu ve ilk Oryantalizm kongrelerinin yapıldığı döneme tekabül etmesi açısından mühimdir.

Alman müsteşrikler tarafından gerçekleştirilen ilk mahalli kongre 1845’de Dresden’de gerçekleşmiş,⁷⁰ Müsteşriklerin ilk milletlerarası kongresi ise 1873 yılında Paris’te yapılmıştır.⁷¹

Goethe 1819’de yayımladığı *West-Östlicher Divan/Batı-Doğu Divanı* adlı eserinde birçok Kur’ân-ı Kerîm surelerinin, kendi elyazısıyla tercümesini yapmıştır. Muhtemelen Arapça bilmediğinden dolayı Louis Maracci’nin (ö. 1700) Latince tercümesinden Almanca’ya çevirdiği düşünülmektedir. Aynı asrın ilk yarısında Lion Baruch Ullmann (ö. 1843) tarafından gerçekleştirilen çeviri pek kaliteli olmamasına rağmen 60 yıl Almanya’da klasik tercümelerden sayılmıştır.⁷²

Alman müsteşrikler Kur’ân-ı Kerîm ile ilgili çalışmalarında sadece tercümelerle yetinmediler, onlar aynı zamanda Kur’ân’ı daha kolay kullanabilmek için fihrist çalışmaları başlattılar ve İslâm ulemasının tefsirlerini de tercüme ettiler. Fihrist çalışmaları arasında Gustav Flügel’in (ö. 1870) *Concordantiae Corani arabicae* (Leipzig 1842) eseri bulunmaktadır.⁷³ Bu eser daha sonra *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’ân* adlı çalışmanın yazarı Fuad Abdulbâki tarafından sıkça

⁶⁹ Zakzûk, a.g.e., s. 39-40.

⁷⁰ Zakzûk, a.e., s. 41 vd.

⁷¹ A.y.; Oryantalistlerin kongre tarihleri: 1. Paris, 1873, 2. London, 1874, 3. St. Petersburg, 1876, 4. Florenz, 1878, 5. Berlin, 1881, 6. Leiden, 1883, 7. Wien, 1886, 8. Stockholm und Christiania, 1889, 9. London, 1892, 10. Genf, 1894, 11. Paris, 1897, 12. Rom, 1899, 13. Hamburg, 1902, 14. Algier, 1905, 15. Kopenhag, 1908, 16. Athen, 1912, 17. Oxford, 1928, 18. Leiden, 1931. Bkz. Herbert Franke, **Akten des 24. Internationalen Orientalisten-Kongress: München, 28. August bis 4. September 1957**, Wiesbaden, Deutsches Morgenländisches Gesellschaft; Steiner Verlag, 1959, s. 2.

⁷² Eserin orijinal ismi “Der Koran. Aus dem Arabischen wortgetreu neu überetzt, und mit erläuternden Anmerkungen versehen.” (Crefeld 1840) Almanya’nın Krefeld şehrinde Haham olan Ullman, eserinde Abraham Geiger’in (ö. 1874) “Was hat Mohamed aus dem Judenthum aufgenommen?” (1833) adlı çalışmasından yararlanmıştı. Bkz. “Koran Katalog”, (Çevrimiçi) https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/user-docs/Westasiatische_Geschichte/Veranstaltungen/Koran-Ausstellung/KoranKatalog.pdf, 4 Haziran 2018.

⁷³ Paret, a.g.e., s. 10. Dietrich, a.g.e., s. 14.

müracaat ettiği kaynak olarak zikredilmektedir.⁷⁴ Heinrich L. Fleischer (ö. 1888) İmam Beyzâvî'nin (ö. 685) *Envârü't-tenzîl* adlı Kur'ân tefsirinin tercümesini yapmış,⁷⁵ Theodor Nöldeke de 1960 yılında *Geschichte des Qoran's/Kur'ân'ın Tarihi* adlı eseri kaleme almıştır.

19. asrın Alman oryantalizmin en önemli temsilcilerinden biri olan H. L. Fleischer (ö. 1888) Doğu bilimciliğini Alman üniversitelerinde Beşerî Bilimlerin önemli dallarından biri haline getirmeyi başarmıştır.⁷⁶ Paris'te Sacy'den aldığı eğitim onu Arap edebiyatı üzerinde derin vukufiyet sahibi olmasına sebep olmuş, Almanya'ya geri döndüğünde birçok talebeler yetiştirmiş ve eserlerin neşrine ön ayak olmuştur.⁷⁷ Ayrıca Dresden Kütüphanesi'ndeki Arapça yazmaların kataloğunu hazırlamıştır.⁷⁸ Fleischer 1854 yılında, günümüzde hala faaliyet gösteren *Deutsche Morgenlandische Gesellschaft/Alman Oryantalizm Cemiyetini*'ni⁷⁹ kurdu.⁸⁰

Filoloji çalışmaları şarkiyat araştırmaların vazgeçilmez unsuru olarak görülmektedir. 1818'de Bonn Üniversitesi'nde doğu dilleri uzmanı olan Georg Wilhelm Freytag (ö. 1861) Arapça-Latince hakkındaki ilk çalışmaları başlatmıştır.⁸¹ Kendisi de Fleischer gibi Paris'te Sacy'nin yanında eğitim görmüş ve ondan Farsça ve Türkçe öğrenmiştir. Kamus çalışmasının dışında da Arap şiirine ilgi duymuştur.⁸² Alman oryantalistlerin Freytag ile başlayan Arap şiirine olan ilgileri 19. asrın en önemli özelliklerinden biri sayılmaktadır. Bu asırda birçok Alman oryantalist Câhiliye şiiri, İslâm sonrası Arap şiiri gibi birçok şaire, onların divan ve eserlerine çalışmışlardır.

⁷⁴ Ali Murat Yel, "Gustav Leberecht", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIII, s. 165 vd.

⁷⁵ 'Abdallâh Ibn-'Umar al Baiḏāwī, **Beidhawii Commentarius in Coranum: Anwār at tanzīl wa-asrār at-ta'wīl**, thk. ve neşr. Heinrich Leberecht Fleischer, Leibzig, Biblio Verlag, Osnabrück; Leibzig, 1846-1848)

⁷⁶ Dietrich, **a.g.e.**, s. 12 vd.

⁷⁷ Fleischer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Hanspeter Schmiede, "Fleischer, Heinrich Leberecht", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIII, 1996, s. 163-164.; Fück, **a.g.e.**, s. 170-172.

⁷⁸ Kuruluş, **a.g.e.**, s. 523.

⁷⁹ Paret, **a.g.e.** s. 8 vd.

⁸⁰ Bkz.: aş. "Dergiler ve Yayınlar".

⁸¹ Sarıçam, **a.g.e.**, s. 5.

⁸² Dietrich, **a.g.e.**, s. 10.

19. asrın ortalarına doğru Alfred von Kremer (ö. 1989) İbn Haldun (ö. 808/1406) ve İslâm tarihi gibi alanlara mesaisini harcamıştır.⁸³

19. yüzyılın sonlarına doğru Ortadoğu'ya açılan ve özellikle Osmanlı Devleti ile ittifakı sonucu Doğu Afrika ülkelerini sömüren Alman İmparatorluğu, Müslümanlarla daha sıkı münasebetler kurma gereği duymuştur. Bunun neticesinde Alman müsteşrikler İslâm tetkiklerine de hız vermeye başlamışlardır.⁸⁴ İslâm topraklarına geziler düzenleyen araştırmacılar, satın alma ve gayri meşru yollarla birçok yazma eseri Almanya'ya götürdüler. Heinrich Peterman (ö. 1872), Aloys Sprenger (ö. 1893), J. G. Wetzstein (ö. 1905) gibi oryantalistler yazma eser toplayanlar arasında zikredilmektedir.⁸⁵ Heinrich Ewald (ö. 1874) Göttingen Üniversitesinde,⁸⁶ Wilhelm Ahlwardt da (ö. 1909) Berlin'deki⁸⁷ Arapça yazmalar için hazırladıkları katalog çalışmaları ile şarkiyat araştırmalarına katkıda bulunmuşlardır. Carl Brockelman'ın (ö. 1956) Arap edebiyat tarihine dair yazdığı meşhur GAL⁸⁸ adlı eserinin temeli de bu asrın sonlarına doğru (1898) kaleme alınmış ve 51 yıl (1949) sürmüş bir çalışmadır.⁸⁹

19. asırda Alman oryantalistler Hz. Peygamber'in hayatı ve ilk dönem İslâm tarihi hakkındaki ilk önemli çalışmalarına imza atmışlardır. Heinrich Ferdinand Wüstenfeld (ö. 1899) 1858-1860 yılında İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'sinin neşrini yapıp yayınlamış, Gustav Weil (ö. 1889) da eseri dört yıl sonra *Mohammed der Prophet/Peygamber Muhammed* (Stuttgart 1843) adıyla Almanca çevirisini gerçekleştirip Almanların Hz. Peygamber hakkında bilgi sahibi olmasına katkı sağlamıştır.⁹⁰ İlk dönem halifeler hakkında da eser kaleme alan Weil, halifeler hakkında ilk çalışmaya ön ayak olmuştur.⁹¹ Julius Wellhausen (ö. 1918)

⁸³ Paret, **a.g.e.**, s. 12 vd.

⁸⁴ Kurtuluş, **a.g.m.**, s. 532.

⁸⁵ **A.y.**; Zakzûk, **a.g.e.**, s. 56 vd.

⁸⁶ Sarıçam, **a.y.**

⁸⁷ Zakzûk, **a.y.**

⁸⁸ Geschichte der arabischen Litteratur

⁸⁹ Ilkka Lindstedt, **The Transmission of al-Madâ'inî s Material : Historiographical Studies**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Helsinki, Faculty of Arts, Department of World Cultures, 2013, s. 13.

⁹⁰ Dietrich, **a.g.e.**, s. 23.; Paret, **a.g.e.**, s.25.; Bulut, **a.g.e.**, s. 432.

⁹¹ Bulut, **a.y.**

Vâkidî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Megâzî* adlı eserin özeti mahiyetinde *Muhammed in Madina/Muhammed Medine'de* (1882) olarak tercümesini gerçekleştirmiştir.⁹²

19. asırda Yahudi asıllı Alman müsteşriklerin de doğu bilimlerinde faaliyete girdiklerini ve özellikle Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili çalışmalarda bulunduklarını görebilmekteyiz.⁹³ Bu araştırmacıların temel iddiası İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in orijinal bir tarafının olmadığını ve İslâm'a ait birçok unsurunun Yahudilik'ten geldiğini ispatlamaktır. Onların Hz. Peygamber ile ilgili çalışmaları Alman oryantalizmini şekillendirmiştir. Bu müsteşrikler arasında Abraham Geiger (ö. 1874), Gustav Weil (ö. 1989) ve İgnaz Goldziher (ö. 1921) gibi önemli isimler bulunmaktadır. 19. asır Almanya'sında ve ikinci dünya savaşına kadar sürecek olan bu ilmi alt yapı felsefesi ile başlayan birçok oryantalist, özellikle tezimizin konusu olan Horovitz'i ve onun talebeleri vasıtasıyla günümüzde çalışmalarıyla devam eden Hebrew Üniversitesi'ndeki oryantalistleri de etkileyecektir.

19. asrın ilk yarısı Almanya'da Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed ile ilgili çalışmalarının dönüm noktası olmuştur. Bu dönem aynı zamanda İslâmî ilimler hakkındaki ilk metodolojik çalışmaların başlaması açısından da önemlidir. Yahudi akademik bilimin kurucusu sayılan Abraham Geiger, 1833 yılında *Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen?/Muhammed Yahudilik'ten Ne Aldı?* adlı eseri kaleme almıştır. Geiger ile ilk kez Kurân'ın Eski ve Yeni Ahid'in ve özellikle de İncil sonrası-rabbînik geleneklerinden etkilendiğini ispatlamaya çalıştığı bir tez ortaya koyuldu.⁹⁴ Geiger Ortodoks Yahudi geleneğinden gelmiş, Heidelberg ve Bonn üniversitelerinde Doğu dilleri tedrisatı gömüştür. Bonn'lu yıllarında Freytag'ın yanında Arapça dersi almıştır.⁹⁵ Geiger'i bu eseri kaleme almaya sevk eden âmil, Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde ortaya atılan "Muhammed

⁹² Paret, **a.g.e.**, s. 15.

⁹³ Robert Irwin, "Oriental Discourses in Orientalism", **Middle Eastern Lectures**, C. III, 1999, s. 87-110; Çift, **a.g.e.**, s. 180.

⁹⁴ Fück, **a.g.e.**, s. 174-176.; Karl-Josef Kuschel, **Die Bibel im Koran**, Ostfildern, Patmos Verlag, t.y., 19 vd.; Muhammed Mustafa A'zamî, "Müslümanlar İlmi Çalışmalar Üzerindeki Müsteşrik Otoritesini Niçin Reddetmelidirler?", Çev. Kevser Kıvanç Karataş, **Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu 9-10 Aralık 2006**, 2007, s. 234.

⁹⁵ Fück, **a.y.**

Yahulilikten hangi ölçülerden öğretiler almıştır?” sorusu olmuştur.⁹⁶ Geiger’in temel iddiası Kur’ân’ın vahiy menşeli olmadığını, bilakis beşer sözünün derlemesi olduğunu ispatlamaktır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edilen kıssalar, örfi ve hukuki hususların Yahudi literatüründe de yer aldığını dolayısıyla Yahudilikten İslâm’a geçtiğini ve Hz. Muhammed’in Medineli Yahudilerin düşüncelerini ve inançlarını aldığını öne sürmektedir.⁹⁷

İslamî ilimler üzerine ilk kez metodolojik çalışmaları ile tanınan Gustav Weil de Geiger gibi Talmud eğitimi almış Yahudi asıllı Alman oryentalistler arasında zikredilmektedir. Heidelberg Üniversitesi’nde Wilhelm Karl Umreit’tan (ö. 1860) Arapça okumuş, daha sonra Cezayir, Kahire ve 1835 yılında İstanbul’da bulunmuştur.⁹⁸ *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran/Kur’ân’a Tarihsel-Eleştirel Giriş* (Bielefeld 1844; Bielefeld-Leipzig 1878) adlı eserinde Yahudi ve Hristiyan dinî ve tarihî araştırmalarında elde edilen sonuçlardan hareketle İslâm tarihini yorumlamaya çalışmıştır.⁹⁹ Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Peygamber’in sıreti ile ilgili¹⁰⁰ eserinde Hz. Muhammed’in hayatını Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edilen verileri metodik bir bağlantı kurup yorumlamaya çalışmıştır.¹⁰¹ *Biblische Legenden der Muselmaenner/Müslümanların İncil Efsaneleri* (Frankfurt a. M. 1845) adlı çalışmasında da Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan kıssaları Yahudi kıssalarıyla mukayese ederek ortaya koymaya çalışmıştır. O’na göre İslâm’daki rivayetler, Eski Ahid’de de bulunmakta ve Hz. Muhammed bunları Bahira, Varaka, Abdullah b. Selâm ve Selmân-ı Fârisî gibi farklı dinî-kültürel altyapısı olan kimselerden duymuştur.¹⁰²

Bu asırda yaşayan ve Talmud geleneğinden gelen bir başka meşhur oryentalist de İgnaz Goldziher’dır.¹⁰³ O Geiger’in eserini incelemiş, Ortaçağ’da İslâmiyet-Yahudilik ilişkisi uzmanı Moritz Steinschneider (ö. 1907) ile tanışmıştır. Goldziher Yahudi felsefesinin ve Yahudi ilahiyatına dair Arapça yazılmış eserlerin

⁹⁶ Sarıçam, **a.g.e.**, s. 17.

⁹⁷ **A.y.**

⁹⁸ Fück, **a.y.**

⁹⁹ Hilal Görgün, “Weil, Görgün”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIII, 2013, s. 154.

¹⁰⁰ *Mohammed der Prophet/Peygamber Muhammed*

¹⁰¹ Fück, **a.y.**; Paret, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁰² Sarıçam, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁰³ Goldziher’in hayatı ve eserleri hakkında malumat veren birçok Türkçe eser bulunmaktadır. Türkiye’de bilinen bir müsteşrik olduğu için konumuz bağlamında kısaca değinmeyi uygun bulduk.

mahiyetini Steinschneider'in derslerinde kavradığı söylenmektedir.¹⁰⁴ Goldziher *Muhammed und der İslâm/Muhammed ve İslâm* adlı çalışmasında İslâm'ın senkretizme uğradığını, dış etkileri özümsemesi neticesinde ortaya çıkmış bir din olduğunu iddia eder. Hz. Peygamber'in orijinal bir tarafının olmadığını, yeni fikirler serdetmediğini savunmaktadır.¹⁰⁵ Goldziher'in bu ve buna benzer fikirleri ZDMG dergisinde yayımlanan *Hebraische Elemente in Muhammedanischen Zaubersprüchen/Muhammed'in Büyüleyici Sözlerindeki İbrânî unsurlar* adlı makalesinde de tekrarlamaktadır.¹⁰⁶

Görüleceği üzere Yahudi asıllı oryantalistlerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber hakkındaki çalışmalarında Yahudilik alanından yola çıkarak tezler ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu ekolün devamında Horovitz ve talebeleri bulunmaktadır. Tezimizin ikinci ve üçüncü bölümünde bu fikriyatı bireysel konular üzerinde tahlil etmeye gayret göstereceğiz.

Peki, Yahudileri müsteşrikliğe sevk eden âmiller nelerdir? Müsteşrikler arasında bunların konumu ve rolü ne olmuştur? Mahmut H. Zakzûk Yahudî oryantalistlerin, Hristiyan âleminde kimliklerini temel unsur olabilmek için gizlediklerini, Yahudi özelliğiyle değil, Avrupalılık vasfıyla ortaya çıktıklarını söylemektedir.¹⁰⁷ Zakzûk, bunu yapmalarının sebebini ise Hristiyan müsteşrikler tarafından dışlanma korkusundan kaynaklandığını ifade etmekte ve böylece iki yönden kazançlı olduğunu söylemektedir. Birinci kazançları kendilerini bütün oryantalizm camiasına kabul ettirmeleri, ikincisi ise İslâmiyet'i karalama şeklindeki hedeflerini gerçekleştirmeleri ve bu amacın da Hristiyan müsteşrikliğe de uygun bir durum olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁸ Muhammed Behiy de Yahudilerin bu faaliyete iten iki saikten söz etmektedir. Bunların dinî ve siyasî sebeplerden ileri geldiğini söyleyen Behiy, onların Yahudiliğin güya İslâm'ın ilk kaynağı olduğunu ortaya koymak için yaptıklarını ve böylelikle İslâm'ın değeri hakkında şüphe düşürmek

¹⁰⁴ Mehmet Sait Hatipoğlu, "Goldziher, İgnaz", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIV, 1996, s. 102.

¹⁰⁵ Sarıçam, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁰⁶ İgnaz Goldziher, "Hebräische Elemente in Muhammedanischen Zaubersprüchen", **Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft**, C. 48, 1894, s. 358-360.

¹⁰⁷ Zakzûk, **a.g.e.**, s. 47 vd.

¹⁰⁸ **A.y.**

istediklerini, siyaseten ise Siyonizm'e hizmet etme, önce fikir, sonra da devlet planında hizmet amaçlı olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹

2. İslâm ve Arabiyât ile ilgili Kurumlar ve Faaliyetler

a. Üniversite Bölümü ve Enstitü

(1) Tübingen (Eberhard Karls) Üniversitesi

1521 yılında İbrânîce filoloji çalışmalarına başlamışlardır. Hesap makinesinin mucidi Wilhelm Schickard (ö. 1635) 1619-1635 yılları arasında bölümde bulunmuş ve üniversitede Arapça ile meşgul olan ilk kişi olarak kayda geçmiştir. Bu üniversitede eğitim gören ve görev yapan diğer önemli müsteşrikler şunlardır: Christian F. Schnurrer (ö. 1822), Heinrich Ewald (ö. 1872).¹¹⁰ 1921 yılından itibaren Orientalisches Seminar/Şarkiyât Araştırmaları (SOS) bünyesinde araştırmalar yapmaktadır.¹¹¹

(2) Göttingen (Georg-August) Üniversitesi

Theodor Nöldeke (ö. 1930) ve Julius Wellhausen (ö. 1918) iki önemli temsilcileri arasında zikredilmektedir.¹¹²

(3) Bonn (Friedrich Wilhelm) Üniversitesi

Albert Dietrich'in (ö. 2015) verdiği bilgiye göre 1559'da Bonn'da Doğu Dilleri Enstitüsü açılışı yapılmıştır.¹¹³

1818'de kurulan Şarkiyat Bölümü'ne Doğu dilleri uzmanı G. W. Freytag (ö. 1861) getirilerek bu yönde ilk çalışmalar başlatıldı.¹¹⁴

¹⁰⁹ A.y.

¹¹⁰ Gernot Rotter, **Deutsche Orientalistik: Am Beispiel Tübingens**, Basel, Horst Erdmann Verlag, 1974, s. 9 vd.

¹¹¹ Kurtuluş, **a.g.m.**, s. 524.

¹¹² Rotter, **a.g.e.**, s. 11.

¹¹³ Dietrich, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹⁴ Kurtuluş, **a.g.m.**, s. 522 vd.; Sarıçam, **a.y.**

(4) Heidelberg (Ruprecht-Karl) Üniversitesi

İslâm ve Doğu araştırmaları 1585 yılında Heidelberg Ruprecht Karls Üniversitesi'nde başlamıştır.¹¹⁵ İlahiyatçı Johann Heinrich Hottinger (ö. 1667) 1655-1661 yılları arasında bu üniversitede faaliyet göstermiştir.¹¹⁶

1894 yılında Yakındoğu Kültür ve Dilleri Okulu, İslamî ilimler ve Semitistik Kürsüsü Orientalisches Seminar/Şarkiyat Araştırmaları kurumunun altında kurulmuştur.¹¹⁷

(5) Kiel (Christian) Üniversitesi

(6) Würzburg (Julius-Maximilians) Üniversitesi

Orientalische Seminar/Şarkiyat Araştırmaları enstitüsüne bağlı olarak faaliyet göstermektedir.¹¹⁸

(7) Berlin (Freie) Üniversitesi

Institut für Islamwissenschaften/İslâm Araştırmaları'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.¹¹⁹

Wilhelm Ahlwardt (ö. 1909) da Berlin'deki¹²⁰ Arapça yazmalar için hazırladığı katalog çalışması ile şarkiyat araştırmalarına katkıda bulunmuştur.

(8) Köln Üniversitesi

Orientalische Seminar/Şarkiyat Araştırmaları ve İslamische Wissenschaftliche Akademie/İslamî Araştırmaları Akademisi enstitüsüne bağlı olarak faaliyet göstermektedir.¹²¹

¹¹⁵ Çift, **a.g.e.**, s. 180.

¹¹⁶ Fück, **a.g.e.**, s. 90-95.

¹¹⁷ Kurtuluş, **a.g.m.** s. 524

¹¹⁸ **A.y.**

¹¹⁹ **A.y.**

¹²⁰ Zakzûk, **a.g.e.**, s. 56 vd.

¹²¹ Kurtuluş, **a.y.**

(9) Bochum Ruhr Üniversitesi

(10) Erlangen-Nürnberg (Friedrich-Alexander) Üniversitesi

(11) Frankfurt am Main Üniversitesi

1915 yılında Josef Horovitz'ın (ö. 1931) başkanlığında yürülen Orientalische Seminar/Şarkiyat Araştırmaları ve enstitüsüne bağlı olarak faaliyet göstermiştir.¹²²

(12) Giessen (Justus Liebig) Üniversitesi

(13) Hamburg Üniversitesi

Seminar für Geschichte und Kultur des Vorderen Orients/ Ortadoğu Tarihi ve Kültürü Araştırmaları bünyesinde çalışmalarını sürdürmektedir.¹²³

(14) Mainz (Johannes Gutenberg) Üniversitesi

(15) Marburg (Philipps) Üniversitesi

(16) München (Ludwig-Maximilians) Üniversitesi

Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Ostens sowie Turkologie/Ortadoğu ve Türkoloji Tarihi ve Kültürü Enstitüsü ile Seminar für Semitistik, Vorderasiatische Altertumskunde und islamwissenschaft/Semitik Çalışmalar, Eski Yakın Doğu Çalışmaları ve İslam Araştırmaları Semineri bulunmaktadır.

b. Dergiler ve Yayınlar

(1) Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft¹²⁴

(Leibzig-Wiesbaden 1847)

Fleischer'in 1845'de kurduğu Morgenländische Gesellschaft/Şarkiyat Cemiyeti'nin¹²⁵ çıkarmış olduğu bu dergi, Alman müsteşriklerin ilk süreli yayını olması açısından önem kazanmaktadır.¹²⁶

¹²² A.y.

¹²³ A.y.

¹²⁴ ZDMG

¹²⁵ Paret, a.g.e., s. 8 vd.

(2) Zeitschrift des Deutschen Palastinaverains¹²⁷ (Leibzig 1878)

Dergide yayımlanan makaleler, Filistin tarihi ve kültürünün arkeolojik, topografik, ikonografik, dini, etnolojik, filolojik ve edebî konularını ihtiva etmektedir.¹²⁸

(3) Mitteilung des Seminars für Orientalische Sprachen¹²⁹ (Berlin 1887)

(4) Orientalische Literatur-Zeitung¹³⁰ (Berlin 1898)

Felix Ernst Peiser (ö. 1921) editörlüğünde başlatılan dergi, Şarkiyat çalışmaları alanını kapsayan en eski uluslararası derleme dergisi olarak bilinmektedir.¹³¹

(5) Der christliche Orient (Berlin 1906)

Deutsche Orientmission/Alman Doğu-Mission'u (DOM) tarafından kurulan bu dergide Alman müsteşriklerin Müslüman ülkelerde yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri yer almaktadır. Dergi Johannes Lepsius'un (ö. 1926) editörlüğünde Berlin'de faaliyete geçmiştir.¹³²

(6) Der İslam¹³³ (Hamburg 1910)

İslâm tarihi ve kültürü hakkındaki makalelerin yer aldığı bu dergi, Afrika'da Almanya'nın işgal politikalarına hizmet eden ve araştırmalar yapan Carl Heinrich Becker¹³⁴ (ö. 1933) tarafından kurulmuştur.¹³⁵ 1910'da yayın hayatına başlayan dergi, Hamburg'da yeni kurulan Seminar für Geschichte und Kultur des Orient/Doğu Tarihi ve Kültürü Araştırmaları'nın hemen ardından faaliyete geçmiştir. Gustav Pfanmüller (ö. 1953) *Der İslam* hakkında şunları kaydetmektedir: “Bu dergi, yalnızca bilimsel

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün, “Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft”, *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XLIV, 2013, s. 193-194.

¹²⁷ ZDPV

¹²⁸ “Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins”, (Çevrimiçi) http://www.palaestina-verein.de/wp/wordpress/?page_id=452, 4 Haziran 2018.

¹²⁹ MSOS

¹³⁰ OLZ

¹³¹ “Aims and Scope”, (Çevrimiçi) <https://www.degruyter.com/view/j/olzg>, 4 Haziran 2018.

¹³² Gustav Pfanmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Berlin; Leibzig, Walter de Gruyter, 1923, s. 7.

¹³³ Dİ

¹³⁴ Zakzûk, *a.g.e.*, s. 44.

¹³⁵ Paret, *a.g.e.*, s. 18 vd.

çalışmalara hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda modern İslâm'la ilgilenir, fakat tüm İslâm medeniyetinin tarihsel anlayışına vurgu yapar. Edebî karakteri yoktur, tek programı “bilimsellik”tir!”¹³⁶ Tahsin Görgün ise editör Becker’in, ilk sayısında yayımlanan “Der Islam als Problem/Bir Problem olarak İslâm”¹³⁷ başlıklı yazısına dikkat çekerek derginin yayın politikasına vurgu yapmaktadır: “Becker’in bizzat açıkladığı programa göre İslâm hem bir din hem bir coğrafya hem de bir kültür-medeniyet problemi olarak tetkik edilecektir.”¹³⁸

(7) Orientalisches Archiv (Leibzig 1910)

Doğu ülkelerinin sanat, kültür tarihi ve etnolojisi hakkında çıkan bu mecmua, Alman politikacı ve seyyah Hugo Grothe (ö. 1954) tarafından 1910 yılında Leibzig’te kurulmuştur.¹³⁹ Bu dergiyle birlikte *Der Islam*’la aynı yılda yeni bir İslâm dergisi daha çıkmış oldu. Fakat bu dergi *Der Islam*’dan biraz daha geniş bir kitleye hitap etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim konusu tam olarak “Doğu Asya”dır.¹⁴⁰

(8) Die Welt des Islams¹⁴¹ (Berlin 1913)

Dergi, Arap dili uzmanı Georg Kapffmeyer (ö.1936) tarafından Berlin’de kurulmuştur.¹⁴² Bu dergi Alman müsteşrik Martin Hartmann’ın (ö. 1918) önderliğinde kurulan Deutsche Gesellschaft für Islamkunde/İslâm Araştırmaları Alman Toplumu (1912) isimli kurum adına çıkmıştır.¹⁴³

(9) Der neue Orient (Berlin 1917)

Hebert Müller (ö. 1966) tarafından onbeş günde bir yayın yapmak suretiyle çıkan bu mecmua, Doğu’nun siyasi, ekonomik ve kültürel yapısını tetkik etmeyi amaçlamaktadır.¹⁴⁴

¹³⁶ Pfanmüller, a.y.

¹³⁷ Carl Heinrich Becker, “Der Islam als Problem”, *Der Islam*, C. I, 1910, s. 1-21.

¹³⁸ Hilal Görgün, “Der İslam”, *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XXIII, 2001, 42.

¹³⁹ Pfanmüller, a.y.

¹⁴⁰ A.y.

¹⁴¹ DWİ

¹⁴² A.y.

¹⁴³ Paret, a.y.

¹⁴⁴ Pfanmüller, a.y.

(10) İslamica¹⁴⁵ (Leibzig 1925)

Doğubilimci August Fischer (ö. 1949) ve Erich Bräunlich'in (ö. 1945) editörlüğünde kurulan mecmua, İslâm ülkelerinde konuşulan dilleri ve kültürleri araştırmayı hedeflemektedir.¹⁴⁶ Derginin ilk sayısında yayımlanan editör yazısında Fischer şunları kaydetmektedir: *“İslamica: “Der İslam”, “Zeitung der morgenländischen Gesellschaft”, “Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete”, “Die Welt des Islams”, “Der Neue Orient” vs.-benzer alanda yazılmış- dergilere ek olarak katkı sağlamayı amaçlamaktadır. [...] İslamica ilk etapta makaleler yayınlayacak ve bununla birlikte kitap değerlendirmelerinde bulunacak. Bununla birlikte yıllık raporlar sunmayı da ihmal etmeyecektir. Yeni kurulan dergi Hindistan, Mısır gibi bölgelerde de okuyucularla buluşması için İngilizceye tercüme edilecektir.”*¹⁴⁷

¹⁴⁵ I(L)

¹⁴⁶ August Fischer, “Vorwort des Herausgebers” (Editörün Önsözü), *İslamica*, C. I, 1924, s. 7-8.

¹⁴⁷ A.y.

II. BÖLÜM

JOSEF HOROVITZ

A. Hayatı ve İlmî Kişiliği

1. Hayatı (1874-1931)

a. Ailesi ve Çocukluğu

Tezimiz hakkında yaptığımız taramalarda, özellikle Türkçe olarak yapılan çalışmalarda Josef Horovitz'in Soul Horovitz ile karıştırıldığını saptadık. Josef Horovitz filoloji çalışmaları bağlamında Kur'ân-ı Kerîm araştırmaları ve İslâm rivayet tarihi konularında eser vermişken Soul Horovitz kelâmî görüşleriyle ön plana çıkmıştır.¹⁴⁸

Josef Horovitz, 26 Temmuz 1874 tarihinde Almanya'nın bugünkü Schleswig-Holstein eyaleti sınırları içerisinde bulunan Lauenburg şehrinde,¹⁴⁹ Ortodoks Yahudi bir ailenin on çocuğunun ikinci büyük oğlu olarak dünyaya gelmiştir.¹⁵⁰ Babası Markus Horovitz (ö. 1910), modern bir Yahudi tarihçisi, Talmud bilgini olarak maruf bir haham¹⁵¹, annesi Auguste Horovitz ise ev hanımıydı.¹⁵²

Horovitz ailesi Ortodoks haham geleneğinden gelmekteydi. Josef Horovitz'in annesinin dedesi olan Jacob Ettlinger (ö. 1871)¹⁵³ önemli bir Alman hahamıdır.

¹⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi gibi muasır araştırmacılar kelâm ile ilgili yaptıkları tetkiklerde Saul Horovitz'i sehven Josef Horovitz ile karıştırmışlardır. Nazzâm'ın (ö. 231/845) görüşleri ve Kümûn nazariyesinin menşei hakkındaki tartışmalarda Ebû Rîde'nin "*Min şüyuhî'l-Mu'tezile*" adlı eserine atıf yapan her iki akademisyen de Ebû Rîde'nin eserinde yaptığı isim karışıklığını aynen almışlardır. İlyas Çelebi bibliyografyada "S. Horovitz, *Über den Einfluss der Griechischen Philosophie auf die Entwicklung des Kalam*" olarak belirtirken Yusuf Ş. Yavuz Ebû Rîde'nin eserine atıf yapmakla yetinmiştir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Kümûn", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C.XXVI, 2002, s. 552; İyas Çelebi, "Nazzâm", **DİA**, Ankara, TDV Yay., XXXII, 2006, s. 466-469.

¹⁴⁹ Shlomo Dov Fritz Goitein, "Josef Horovitz", **Der İslam**, C. XXII, 1993, s. 122.; Karş. Baruch Horovitz, "Horovitz", **Neue Deutsche Bibliographie**, C. XIX, 1992, s. 641-643; Martin Plessner, "Josef Horovitz der Orientalist und Jude", **Frankfurter İsræetisches Gemeindeblatt**, C. XIX, No: 7, 1931, s. 223; Gudrun Jäger, "Horovitz, Josef", (Çevrimiçi) <http://frankfurter-personenlexikon.de/node/3576>, 5 Haziran 2018.

¹⁵⁰ Jäger, a.y.; Annesi: Auguste Horovitz, Babası: Markus Horovitz, Erkek kardeşleri, Leo, Felix, Willy, Avraham, Siegfried, İsak, Markus, Kız kardeşleri: Julie, Therese Freiman, Sophie Bermann. Bkz. "Rabbi Dr. Markus Mordechai Horovitz", (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Markus-Horovitz/6000000017618735694>, 5 Haziran 2018.

¹⁵¹ Gudrun Jäger, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen: Der jüdische Gelehrte Josef Horovitz und sein Verständnis von Annäherung zwischen Judentum und Islam", **Forschung Frankfurt**, C. III-IV, 2004, s. 80; Karş. Plessner, a.y.

¹⁵² Jäger, "Horovitz, Josef"

¹⁵³ Ettlinger'in öğrencileri, Modern Ortodoksluğun en önemli mimarlarından ikisi olan Samson Raphael Hirsch'i (1808-1888) ve Azriel Hildesheimer'i (1820-1899) içermektedir. Bkz. Ruchama Johnston-Bloom, **Oriental Studies And Jewish Questions: German-Jewish Encounters With**

Ettlinger'i Modern Yahudi tarihinde önemli kılan, onun Almanya'da doğmakta olan Yahudi Reform Hareketi'ne¹⁵⁴ karşı olan tutumuydu.¹⁵⁵ Horovitz'in babası Markus Horovitz ise Ettlinger'in öğrencisi olan Azriel Hildesheimer'in¹⁵⁶ (ö. 1899) en sevdiği talebesiydi.¹⁵⁷ Babası Yahudi bilginleri ve cemaatleri arasında aile hukuku uzmanı olarak tanınmıştır ve aynı zamanda birçok İbrânîce risale kaleme almıştır.¹⁵⁸ Frankfurt'a taşındıktan sonra kendi Yahudi cemaatini oluşturmuş ve vefatından sonra da cemaat Markus-Horovitz-Loge¹⁵⁹ adı altında bir araya toplanmaya devam etmiştir. Josef Horovitz'in büyük abisi Jakop, baba mesleğine devam etmiş¹⁶⁰ ve bölgede Yahudi cemaatleri arasında söz sahibi bir haham olarak tanınmıştır.¹⁶¹

Yahudi adet ve kültürüne son derece bağlı bir ailede ve çevrede yetişen¹⁶² Josef Horovitz daha baba ocağındayken İbrânîceyi, İncil öncesi ve sonrası

Muhammad, The Qur'an, And İslamic Modernities, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Faculty Of The Divinity School İn Cadidacy, Chicago, 2013, s. 130 vd.

¹⁵⁴ Neolog Yahudilik, 19. yüzyılda Macaristan'da gelişen ılımlı bir reform hareketidir. Alman Yahudi reform hareketinin Macar Yahudiliğine etkisiyle birlikte 19. yüzyılın başlarından itibaren Macaristan'daki cemaat örgütlenmesinde reform eğilimleri görülmeye başlamıştır. Alman reformunun Macar Yahudiliği'ne dini yenileşme konusunda özel bir program ve ideoloji sunmasına karşın, Macaristan'daki politik ve ekonomik koşulların farklılığı Neolog Yahudiliğin eşsiz karakterini şekillenmesinde etkili olmuştur. Sözcülüğünü Aaron Chorin ve Leopold Löw'ün yaptığı Neolog Yahudilik; duaların yerel dilde ve başı açık şekilde yapılmasını belirtmiş, Şabat ibadetinde organ kullanılmasını uygun görmüş, yedi günlük yas dönemini kısaltmış ve Şabat'ta okuma-yazmaya izin vermiştir. Neolog Yahudilik 1868-69 yılları arasında toplanan Genel Yahudi Kongresinde Ortodoks Yahudilik'ten ayrılmasına rağmen aşırı reformlardan kaçınmış ve belirgin şekilde ılımlı bir yönelim benimsemiştir. Geniş bilgi için bkz. Özmen Seda, "Muhafazakârlık Ve Reform Arasında Bir Hareket: Neolog Yahudilik", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. IV, No: 1, 2015, s. 159.

¹⁵⁵ Johnston-Bloom, **a.y.**

¹⁵⁶ Berlin'de kurulan Rabbini Seminer dersleri Hildesheimer'in Ortodoks ekolü hahamlar için merkezi eğitim kurumu haline gelmişti. Hildesheimer öğrencileri, tüm dünyada, Ortodoksluğunun Yahudi kaynaklarının bilimsel çalışmasıyla uyumlu olduğu fikrini taşımaktaydılar. Bkz. **A.y.**

¹⁵⁷ **A.y.**

¹⁵⁸ Eserleri: 1. Frankfurter Rabbiner (Frankfurt Hahamları), (1882-1885) Jüdische Artzte in Frankfurt (Frankfurt'taki Yahudi Doktorlar) (1886), Innenschriften des alten Friedhofs der israelitischen Gemeinde zu Frankfurt (Frankfurt'taki İsrail topluluğun eski mezarlığının kitabeleri) (1901) . (Bkz. Gudrun, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen", s. 80); Markus Horovitz'in tüm eserlerinin listesi için bkz. Archiv Bibliographia Judaica e.V., **Lexikon deutsch-jüdischer Autoren**, München, Saur, 2004.

¹⁵⁹ Weil Gotthold, "Josef Horovitz zum Gedächtnis", **Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums**, C. LXXV, 1931, s. 321.

¹⁶⁰ Jacop Horovitz Hildesheimer'in okulundan (ekol/yeshiva) mezun oldu. "Kristallnacht"ın hemen öncesinde bir öğretmen ve Haham olarak Frankfurt Yahudi cemaatine hizmet ettikten sonra Jakob Horovitz hapsedildi ve işkence gördü. Serbest kalması üzerine, Hollanda'ya kaçtı ve ertesi yıl öldü. Bkz. Johnston-Bloom, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁶¹ Gudrun Jäger, "Horovitz, Jakob", **Frankfurter Personenlexikon**, (Çevrimiçi) <http://frankfurter-personenlexikon.de/node/4231>, 5 Haziran 2018.

¹⁶² Jäger, "Horovitz, Josef".

edebiyatını öğrenmiştir. Aile içindeki bu kazanımlar, onu ileride Arapçaya ve diğer Doğu dillerine olan öğrenimini kolaylaştırmıştır.¹⁶³

b. Eğitimi (1879-1902)

Babası Markus Horovitz'ın 1878 yılında Frankfurt am Main şehrine başhaham olarak tayini çıktığında¹⁶⁴ ailecek bölgeye taşınmışlardır. İlkokulu ve liseyi (Gymnasium) Frankfurt'ta okuyan genç Josef, 1892 yılında 18 yaşındayken Abitur diplomasını almıştır.¹⁶⁵

Doğu dilleri ve edebiyatı öğrenmek için Marburg ve Berlin üniversitelerine¹⁶⁶ giden Horovitz, burada dönemin en önemli oryantalistleri ve Arap dili ve edebiyatı uzmanı olan Hugo Winckler (ö. 1913), Jakob Barth (ö. 1914) ve Eduard Sachau (ö. 1930) ile tanışmış ve onlarla sıkı ilişkilerde bulunmuştur.¹⁶⁷ Hem Heinrich Fleicher'in (ö. 1888) hem de Theodor Nöldeke (ö. 1930) öğrencisi olan Sachau, Horovitz'ın araştırmasını belirleyici bir biçimde şekillendirmiştir.¹⁶⁸

1889 yılında Latince kaleme aldığı “*de Waqidi qui Kitab al-Megazi inscripitur/Vâkıdî ve Kitâbü'l-Meğazi'si*” adlı çalışmasıyla doktora unvanını almıştır.¹⁶⁹ Doktora tezinde en önemli İslâm tarihçilerinden biri olan Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitabü'l-Meğazi*'sinin analizini yapmış, burada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gazvelerini ve ilgili rivayetlerinin tahlilini yapmıştır. Tezinde, konu üzerinde daha önce aynı tespitte bulunan Julius Wellhausen'le (ö. 1918) aynı sonuca varmıştır.¹⁷⁰ Doktora tezini savunduktan sonra üniversitede kalabilmek ve ders verebilmek için doçentlik tezini yazması gerekiyordu. Bunun üzerine henüz 28 yaşındayken, 1902

¹⁶³ Gotthold, **a.g.m.**, s. 322.

¹⁶⁴ Jäger, “Orientalistik jenseits aller Nationalismen”, s. 80.

¹⁶⁵ Jäger, “Horovitz, Josef”.

¹⁶⁶ **A.y.**; Baruch Horovitz, “Horovitz”, s. 141 vd.

¹⁶⁷ **A.y.**

¹⁶⁸ Horovitz, hocası Edwuard Sachau'un etkisiyle erken dönem İslâm tarihçiliğine ilgi duymaya başlamıştır. Bkz. Johnston-Bloom, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁶⁹ Jäger, “Horovitz, Josef”; Plessner, **a.g.m.**, s. 223.; Jäger, “Orientalistik jenseits aller Nationalismen”, s. 80; Ziya Yılmaz, “Horovitz, Josef (Chajim)”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XVIII, 1998, s. 242-243; Kitabın tam künyesi ve mahiyeti hakkında tezimizin Horovitz'ın eserleri bölümünde yer verilmiştir. Bkz.: aş. “**Eserleri**”.

¹⁷⁰ Gotthold, **a.g.m.**, s. 323.

yılında *Die Hasimijjat des Kumait*¹⁷¹/*Kümeýt*¹⁷² *el-Esedî'nin el-Haşimiyyât*'ı adlı doçentlik çalışmasını tamamladı ve Berlin Üniversitesi'nde açılış dersi olarak “*Arapların en eski tarihsel literatürü*”nü sunmuştur. Doçentlik tezinde ilk dönem Şia'ya, Sünnî-Şîî dünyasına ve Hz. Ali ile Emevîler arasındaki ihtilaflara ve rekabete dikkat çekmiştir.¹⁷³

c. Berlin Dönemi (1902-1907)

Horovitz doktora tezini yazdığı sıralarda, Eduard Sachau İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sını neşretmeye hazırlanıyordu.¹⁷⁴ Sachau, Horovitz'in ilk dönem İslâm tarihi ve tarihçileri üzerine yoğun mesai harcadığını biliyordu ve ona proje üzerinde çalışmak isteyip istemediğini sorduğunda o da teklifini hemen kabul etti. Bunun üzerine Horovitz'e *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'dan iki bölüm verildi. 1904 yılında *Biographien der medinischen Kämpfer Muhammeds in der Schlacht bei Bedr/Bedir Savaşına Katılan Medineli Sahabîlerin Biyografileri*¹⁷⁵, 1909 yılında da “*Feldzüge Muhammeds/Hz. Peygamber'in Gazveleri*”ni¹⁷⁶ neşretti. Horovitz tarafından tercüme ve tahkik edilen her iki bölüm de akademisyenler tarafından, İbn Sa'd edisyonunun en titiz çalışılan neşirleri olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁷

1905/6 yıllarında, ilk devir İslâm tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan İtalyan oryantalist Leone Caetani'nin (ö. 1935) isteği üzerine Mısır, Filistin, Suriye ve İstanbul gibi İslâm beldelerine gitti. Caetani'nin iki hedefi vardı: Birincisi, Avrupa kütüphanelerinde bulunmayıp bu bölgelerde bulunan Arapça yazma eserleri araştırmak ve Batı kütüphanelerinde İslâm tarihiyle ilgili eksik olan, fakat Doğu kütüphanelerinde bulunan yazma eserler hakkında bir literatür çalışması yaptırmaktı.

¹⁷¹ Goitein, **a.g.m.**, s. 124; Baruch Horovitz, **a.y.**; “Horovitz, Josef”, **Enzyklopedia Judaica**, C. VIII, s. 980 vd.; Jäger, “Orientalistik jenseits aller Nationalismen”, s. 81.

¹⁷² Kümeýt el-Esedî (ö. 126/744) Emevî dönemi Şîî şairlerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Er, *Kümeýt el-Esedî*, **DİA**, Ankara, TDV Yay, C. 26, 2002, 551-552.

¹⁷³ Plessner, **a.g.m.**, s. 224.

¹⁷⁴ Gotthold, **a.g.m.**, s. 324; Goitein, **a.g.m.**, s. 123.

¹⁷⁵ Kitabın tam künyesi ve mahiyeti hakkındaki bilgiler için bkz.: aş. “Eserleri”.

¹⁷⁶ Kitabın tam künyesi ve mahiyeti hakkındaki bilgiler için bkz.: aş. “Eserleri”.

¹⁷⁷ Gotthold, **a.y.**

İki yıl süren bu yoğun çalışmada Horovitz'in, toplam 56 eseri tespit edebildi.¹⁷⁸ Horovitz, eserleri Almanya'ya geri döndüğünde *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprache/Doğu Dilleri Bölümü Bülteni*'de (1907) literatür değerlendirmesi olarak yayımladı.¹⁷⁹

Gezinin ikinci amacı da; Filistin'deki İslâm fetihlerinin topografik meselelerini araştırmaktı. Horovitz bu bilgileri Caetani'yle paylaştıktan sonra, Caetani bu verileri *Annali dell'Islam* adlı çalışmasında kullanmıştır.¹⁸⁰

d. Hindistan Dönemi (1907-1914)

Josef Horovitz, İslâm beldelerinde yapmış olduğu araştırmalardan sonra Almanya'ya geri döner, 1907 yılında Laura Scheier (ö. 1933) ile tanışır ve bir süre sonra evlenirler.¹⁸¹ Evliliğin hemen ardından, Horovitz'e aynı yıl içerisinde Hindistan'ın Aligarh şehrindeki Muhammadan Anglo Oriental College'den öğretim üyesi teklifi gelmiştir. Eşiyle birlikte, yedi yıllık serüvenin başlayacağı bölgeye taşınırlar.¹⁸²

1875 (1878) yılında British-Indian döneminde kurulan Muhammadan Anglo Oriental College¹⁸³ sadece Müslüman öğrencilerinin eğitim alabileceği bir kurum olmayıp gayri müslimlere de (Hindû) açık olan bir reform üniversitesidir.¹⁸⁴ Dinî eğitimin yanı sıra seküler ve Batılı eğitim sisteminin entegre olduğu bu kurumda Horovitz, ders veren ilk Avrupalı profesör olarak kayda geçmiştir. Üniversitede hem Arapça öğretmiş hem de İslâm tarihi okutmuştur.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Josef Horovitz, *Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel*, Berlin, Mitteilung des Seminars für Orientalische Seminar Sprache (MSOS), 1907.

¹⁷⁹ Gotthold, **a.y.**; Goitein, **a.g.m.**, s. 124.; Fück, **a.g.e.**, s. 313 vd.; Baruch Horovitz, **a.y.**; Yılmaz, **a.y.**; Jäger, **a.y.**

¹⁸⁰ Goitein, **a.y.**

¹⁸¹ 1907 yılında Laura Scheier ile evlenen Josef Horovitz'in evliliğinden hiç çocuğu olmamıştır. Laura, Josef'in vefatından iki yıl sonra Asya gezisi sırasında vefat etmiştir.¹⁸¹ Laura, entelektüel ve sosyal ilişkileri yüksek bir kadın şeklinde tanımlanmaktadır. Horovitz'in 1929 yılında kaleme aldığı "*Indien unter britischer Herrschaft*" (İngiliz Hâkimiyeti Altındaki Hindistan) adlı eserini eşine ithaf etmiştir. Baruch Horovitz, **a.y.**; Jäger, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen", s. 81; Jäger, "Horovitz, Josef".

¹⁸² Fück, **a.g.e.**, s. 314.

¹⁸³ Jäger, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen", s. 81.

¹⁸⁴ **A.y.**

¹⁸⁵ **A.y.**

Horovitz ayrıca 1909 yılında hükümet tarafından hem İslâmî kitâbeleri araştırmak hem de Hint Müslüman tarihiyle ilgili araştırmalarda bulunmak üzere görevlendirilmiştir.¹⁸⁶ Bu çalışmalar kendisini geliştirmiş, özellikle Hindistan Müslümanlığı hakkında geniş bir bilgiye sahip olmasına vesile olmuştur. Ayrıca bu dönem içerisinde Hindistan'da yayımlanan *İslamic Culture*¹⁸⁷ ve Almanya'da yayımlanan *Der İslam* dergisinde İslâm tarihi, *Binbir Gece Masalları* ile ilgili makaleler kaleme almaya başlamıştır.¹⁸⁸

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı baş göstermeye başladığında, İngilizler tarafından¹⁸⁹ Alman vatandaşı olduğu için üniversitedeki görevine son verildi, gözaltına alındı ve Avrupa'ya gitme yasağı konuldu. Ancak bu durum fazla sürmedi. Hindistan'ın genelinden sorumlu olan vali tarafından izin belgesiyle içinde bulunduğu durumdan kurtuldu. Hiç zaman kaybetmeden, daha önce Hamburg, Königsberg üniversitelerinden ve yeni kurulan Frankfurt Üniversitesi'nden gelen teklifleri değerlendirdi ve eşiyile birlikte Almanya'ya geri döndü.¹⁹⁰

e. Frankfurt Dönemi (1914-1931)

Almanya üniversitelerinden gelen teklifleri değerlendiren Horovitz, 1914 yılında babasının isteği üzerine¹⁹¹ Frankfurt am Main Üniversitesi'ni¹⁹² seçti. Annesi ve bazı kardeşleri de Frankfurt'ta yaşıyorlardı.¹⁹³ Josef Horovitz burada, Yahudi ünlü iş adamı ve bankacı olan Jakop Schiff'in (ö. 1920) kurduğu Samî dilleri kürsüsüne getirildi.¹⁹⁴ Tevrat tefsiri, Talmudik literatür ve İslâmiyat okutmaya başladı.¹⁹⁵

¹⁸⁶ A.y.; Fück, a.y.;

¹⁸⁷ Plessner, a.g.m., s. 224.

¹⁸⁸ Fück, a.y.

¹⁸⁹ Johnston-Bloom, a.g.e., s. 136.

¹⁹⁰ Plessner, a.g.m., s. 224; Jäger, a.y.; Yılmaz, a.y.

¹⁹¹ Goitein, a.g.m., s. 126.

¹⁹² 1914 yılında kurulan Frankfurt Üniversitesi Vakıflar tarafından finanse edilen bir üniversite idi. Bir Vakıf Üniversitesi sayılan bu kurum, Almanya'nın devlet tarafından finanse edilen üniversite sisteminden ayrılmıştı. Özel bağışların birçoğu Yahudi işadamları ve bankacılar tarafından finanse edilen kurum, sol eğilimli olarak algılanmıştır. Weimar Cumhuriyeti dönemi akademisyenleri hem üniversiteyi hem de Frankfurt şehri'ni "Yahudi" olarak eleştiriyorlardı. Üniversitenin "Yahudi olma" hakkındaki bu algı gerçekte birtakım temellere sahipti: profesörlerin ve öğrencilerin çoğu Yahudi idi. Üniversite 1930'larda "arındırılmış", 355 öğretmenden 109'u (yüzde 30,7) askıya alındı. Ayrıca, öğrenci merkezinin yüzde 10'u Yahudi idi ve orantısız olarak yüksekti. Bkz. Johnston-Bloom, a.g.e., s. 138.

¹⁹³ Jäger, a.y.

¹⁹⁴ Plessner, a.y.

1915 yılının güz döneminde üniversitenin Şarkiyat Araştırmaları direktörü ve Doğu Dilleri ve Tarihi başkanı seçildi. Burada ilk dönem İslâm tarihi seminerlerinin yanı sıra Doğu dilleri çalışmalarını da sunmaktaydı.¹⁹⁶ Doğu dilleri derslerini verme gibi hususlarda uzman sayılan Horovitz, talebelerine Arapçaya giriş, Süryânî lehçeleri ve grameri gibi derslerin dışında Farsça, İbrânîce ve Sanskritçe dersleri de okutmaktaydı.¹⁹⁷

1917 yılında Frankfurt Üniversitesi disiplinlerarası girişim bağlamında yurtdışı eğitim çalışmalarına başladı. Aynı yıl içerisinde Horovitz “İslâm ve Türkiye” gibi halka açık konferanslar verdi. “Orient-İnsitut” (Şarkiyat-Enstitüsü) kurumunun ikinci başkanı olarak Türkiye-Almanya arasındaki ilişkileri güçlendirmek, kültürel, ilmî ve akademik alış-verişte bulunmak için Alman ve Türk üniversite öğrencilerinin karşılıklı değişim programlarına katılmalarını teşvik etmiş ve ciddi katkılarda bulunmuştur.¹⁹⁸

1920 yılında üniversitenin Şarkiyat bölümü dekanı oldu.¹⁹⁹ Fakülte'deki otoritesi hem öğrencileri hem de bölümün profesörleri tarafından takdir edilmekteydi.²⁰⁰ Frankfurt yıllarına dair kaleme aldığı eserler daha çok ilk dönem İslâm tarihi ve Kur’ân araştırmaları alanında olmuştur. Kur’ân araştırmalarında en çok üzerinde durduğu husus ise Kur’ân öncesi Arap şiiridir. Horovitz, ikisi arasındaki paralel noktalara dikkat çekmeye çalışmıştır.²⁰¹

Horovitz’in projeleri arasında Hebrew Üniversitesi’nde (Kudüs) bir Şarkiyat bölümü açmak vardı. Arap ve Yahudi öğrencilerin barış içerisinde bir arada ders alabilecekleri, kollektif çalışabilecekleri, İbrânîcenin ve Arapçanın eşit bir şekilde kullanılacağı bir üniversite.²⁰² 1925 yılında gerçekleşen projede Horovitz Hebrew

¹⁹⁵ Goitein, **a.y.**

¹⁹⁶ Jäger, **a.y.**

¹⁹⁷ Plessner, **a.y.**

¹⁹⁸ Jäger, “Horovitz, Josef”.

¹⁹⁹ Baruch Horovitz, “Horovitz”, 141 vd.

²⁰⁰ Plessner, **a.g.m.**, s. 224.

²⁰¹ Fück, **a.g.e.**, s. 314.

²⁰² Jäger, “Orientalistik jenseits aller Nationalismen”, s. 83.

Üniversitesi'nin Şarkiyat Enstitüsünü²⁰³ kurdu ve vefatına kadar Almanya'dan bölümün yöneticiliğini yaptı.²⁰⁴ Bu süre zarfında ara ara Kudüs'e gidip yoğunlaştırılmış seminerler organize etmiştir. Bölgede uzun vadeli akademik/ilmî projelerin altyapısını oluşturmuş ve bölgede yaşayan Yahudilerin Kudüs'teki İslâm fenomeni üzerine bilgi sahibi olmasına sağlamıştır.²⁰⁵ Vefatına kadar dekanlığını yürüttüğü Frankfurt Üniversitesi'nin Şarkiyat Fakültesine kendisinden sonra Prof. Dr. Gotthold Weil (ö. 1960) getirilmiştir.²⁰⁶

f. Siyasî Duruşu

Günlük hayatında dinî vecibelerini yerine getirmemekle birlikte bilinçli bir Yahudi²⁰⁷ olarak tanınan Horovitz Almanya'nın farklı Yahudi kurumlarında aktif rol almıştır. Horovitz, Almanya'da kurulan "Yahudi Araştırmaları Derneği"²⁰⁸ ve "Yahudi Araştırmaları Akademisi"ne²⁰⁹ bağlı olarak birçok projeye imza atmıştır.²¹⁰

Babası haham Markus Horovitz, 1897 yılında Basel'de düzenlenen ilk Siyonist Kongresine karşı çıktığı için "Protest-Rabbiner" olarak tarihe geçmiştir. Babası, Ortodoks hahamlarla bir araya gelip Filistin topraklarında Yahudi bir devletin kurulmasını doğru bulmadıklarını, dinî motiflerden yola çıkarak reddetmişlerdir.²¹¹ Josef Horovitz de babası gibi siyasî-millî siyonizme karşı olmasına rağmen, Alman siyonistlerin 1926'da kurmuş olduğu Siyonizm²¹² ve Brit Shalom²¹³ adlı kurum ve vakfın üyesi idi. Bu cemiyetin üyeleri arasında Martin Buber, Gershom Scholem gibi ünlü filozoflar ve Georg Landauer gibi politikacılar da

²⁰³ Horovitz Hebrew Üniversitesi'nde ağırlıklı olarak eski Arap şiiri ve divanlardan oluşan bir konkordanz oluşturmak niyetindeydi. Günümüze kadar devam eden projede şuan birbuçuk million veriler toplanmıştır. Bkz. A.y.

²⁰⁴ Plessner, a.y.; Yilmazer, a.y.

²⁰⁵ Jäger, "Horovitz, Josef"; İkinci dünya savaşından sonra S. D. Goitein ve Martin Plessner gibi Horovitz ekolünden gelen Şarkiyatçılar Filistin'de bulunan Hebrew Üniversitesi'ndeki Horovitz'in yarım kalan çalışmalarına devam ettiler. Bkz. German Federal Foreign Office (Auswärtiges Amt), **Traces of German-Jewish History in Israel: Preservation and Research**, 2012, s 1-6.

²⁰⁶ Jäger, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen", s. 83; Gotthold Weil Nazi partisinin baskısıyla iki yıl sonra 1934'te Filistin'e gitti ve burada İbrânî Ulusal Kütüphane'sinin başında bulundu ve nihayetinde Hebrew Üniversitesi'nde profesör oldu. Bkz. Johnston-Bloom, a.g.e., s. 141.

²⁰⁷ Jäger, a.y.

²⁰⁸ Alm. "Die Gesellschaft zur Förderung des Wissenschaft des Judentums"

²⁰⁹ Alm. "Akademie für die Wissenschaft des Judentums"

²¹⁰ Gotthold, a.g.m., s. 312.

²¹¹ Jäger, a.y.

²¹² Johnston-Bloom, a.g.e., s. 41 vd.

²¹³ Tr. "Barış Federasyonu"

bulunmaktaydı. Kurumun nihaî hedefi Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurmaktı.²¹⁴ Bunun yanı sıra Kudüs'te bulunan ve Şarkiyat bölümünün dekanlığını yürüttüğü İbrani (Hebrew) Üniversitesi'nin yapımı da siyonist bir projeydi.

Josef Horovitz, zaman zaman Yahudi cemiyetleri arasında çıkan anlaşmazlıklara karşı mesafeli durmayı tercih etmiş ve günlük siyaset yapmaktan kaçınmıştır.²¹⁵ O daha çok Yahudilerin Filistin konusunda hassas davranması gerektiğine inanmış ve Yahudilerin şuurlanması için mücadele etmiştir. Onun bu minvalde yaptığı en büyük projelerden biri de Kudüs'te bir üniversite kurulmasına katkıda bulunmaktı.²¹⁶ Kendisi de üniversitenin Şarkiyat bölümünü bizzat kurmuş ve vefatına kadar dekanlığını üstlenmiştir.

Hindistan yıllarında Müslüman ilim adamlarıyla iyi ilişkilerde bulunmuştur. Örneğin, Hindistan cemaatinin lideri Muhammed Ali onun yakın dostuydu.²¹⁷ Birinci Dünya Savaşında tutsak olduğu Hindistan'da Müslüman aydınlar ona kefil olmuşlar ve böylece mahkûmiyeti uzun sürmeden çıkarılmıştı.²¹⁸

Horovitz, ayrıca Hindistan'da bulunduğu süre zarfında "Alman Dışişleri ve Haberleşme" kurumuna bağlı olarak çalışmıştır. Alman siyasîlerin Hindistan'a yönelik stratejide ve karar alma süreçlerinde Horovitz gibi bilim adamları Almanlara gereken bilgiler bu kurum üzerinden paylaşacaklardı. Bu bildiriler, kurumun ana organı olan *Der Neue Orient/Yeni Doğu* adlı dergide yayımlanmıştır.²¹⁹

g. Ölümü (1931)

Josef Horovitz, 5 Şubat 1931 (57 yaşındayken) tarihinde Frankfurt Üniversitesi'nde konferans vermek için hazırlıklarını yapmış ve yola çıkmıştı.²²⁰ Ancak üniversiteye giden yolda beklenmedik bir şekilde beyin kanaması geçirdi ve hayata gözlerini yumdu.²²¹ Hayata veda etmeden iki gün önce bir konferansta "Arap

²¹⁴ Jäger, "Horovitz, Josef".

²¹⁵ Plessner, **a.g.m.**, s. 224.

²¹⁶ Jäger, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen", s. 82

²¹⁷ Jäger, "Orientalistik jenseits aller Nationalismen", s. 81.

²¹⁸ Plessner, **a.y.**

²¹⁹ Liebau Heike, "Scholarly Personae in the History of Orientalism | 1870-1930: 28-29.01.2016", **Univeriteit Leiden**, y.y., 2016, s. 1-16.

²²⁰ Plessner, **a.g.m.**, s. 223.

²²¹ Goitein, **a.g.m.**, s. 122.

ve Yahudiler”²²² üzerine bir konuşma yapmıştı. Birçok projesi yarım kaldı, hatta bir sonraki kış döneminde²²³ araştırma gezisi için daha önce yedi yıl kaldığı Hindistan’a tekrar dönecekti.²²⁴

Horovitz’in ani ölümünü sadece talebelerini, mesai arkadaşlarını ve yakın çevresini değil, onu, makalelerinden tanıyan, ilmî/akademik ve siyâsî duruşundan etkilenen herkesi derinden üzdüğü ifade edilmektedir.²²⁵

Vefatından üç gün sonra, Frankfurt am Main’da bulunan Yeni Yahudi Mezarlığında cenaze merasimi düzenlendi. Merasim beklenmedik yoğunlukta gerçekleşti.²²⁶ Katılımcılar arasında abisi haham Jakop Horovitz²²⁷, müntesibi olduğu Frankfurt Üniversitesi’nin rektörü Prof. Dr. Fischer-Wasels, Felsefe bölümü dekanı Prof. Dr. Schulz, arkadaşları adına Prof. Dr. Otto, Markus-Horovitz-Loge adına Dr. Salamon ve Yahudi cemaatlerinin önde gelen temsilcileri bulunmaktaydı. “Orient-İnsitut” (Şarkiyat Enstitüsü) ve Türkiye büyükelçisi adına konuşma yapan Hauptmann Rühl “Müslüman halklar” ve milletler arası diyalog için verdiği uğraşlar için teşekkürlerini ifade etti.²²⁸

2. İlmî Kişiliği

Josef Horovitz’in ilmî kişiliği ve ilme olan saygısı birçok araştırmacı tarafından takdir edilmiştir. O, arkadaşları tarafından, hayalî bilginin çok uzağında her zaman hayatın içinde, gerçek dünyanın peşinde koşan bir akademisyen olarak tanımlanır.²²⁹ Horovitz ömrü boyunca öğrenmekten geri durmamıştır.²³⁰

Horovitz üniversite mahfillerinde ders vermeden ve konuya girmeden önce talebelerine “İşleyeceğimiz bu konu hakkında ne biliyoruz?” sorusuyla onların ilk önce düşüncelerini sağlamaktaydı. Aslında sorunun muhatabı sadece öğrencileri

²²² Plessner, **a.g.m.**, s. 224.

²²³ **A.e.**, s. 223

²²⁴ Goitein, **a.y.**

²²⁵ **A.y.**

²²⁶ Plessner, **a.y.**; Jäger, “Orientalistik jenseits aller Nationalismen”, s. 82;

²²⁷ **A.y.**

²²⁸ Plessner, **a.y.**; Jäger, **a.y.**

²²⁹ Goitein, **a.g.m.**, s. 123.

²³⁰ Plessner, **a.y.**

değil, bizzat kendisidir.²³¹ Kolektif çalışmaya önem veren Horovitz, böylelikle müzakere ortamı oluşturarak ders işlemekteydi.

Akademik bir proje üretmek, bilinen bir olgudan bilinmeyi elde etmek, ona göre, ancak düzgün ve doğru bir yöntemle olabilirdi. Bir konunun sınırlarını belirleme hususunda usta sayılmaktaydı.²³² Talebelerine ödev verirken, projeyi yürüten bir hoca olmaktan çıkıp bilfiil projeye katılan bir araştırmacı konumuna geçmekteydi. Projenin her safhasını, metodunu ve terakkisini bizzat kontrol ederek çalışmanın titiz bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunurdu.²³³

Josef Horovitz'in çalışmaları oryantalistler tarafından güvenilir, bilinçli ve büyük hassasiyetle yapılan çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Muayyen bir mevzunun ilk önce bütün kaynaklarını bir araya getirir, tahlilini yapar ve çabucak hüküm vermekten sakınırdı. Konunun ince ayrıntılarına takılmazdı. Onun için asıl mühim olan meselenin büyük tablosunu yakalamaktı.²³⁴

Ömrü boyunca hep sevdiği, ilgi duyduğu konuları araştırmıştır. Ona göre bir araştırmacı her zaman merak duyduğu ve sevdiği alanda çalışmalarını sürdürmelidir. Çünkü ancak o vakit çalışmanın bir anlam kazanabileceğini ifade ediyordu. Sadece bir keresine mahsus Hindistan yıllarında bu ilkesinden, sırf görevine vefa borcu olarak vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır.²³⁵

Horovitz Arapça ve doğu dillerinin yanı sıra Farsça ve edebiyatı alanında da uzman sayılmaktadır.²³⁶

a. Hocaları

Horovitz'in ilmî ve akademik hayatını etkileyen ve yönlendiren akademisyenler Berlin Üniversitesinde ders aldığı hocalar ile şekillenmiştir. Bu araştırmacılar arasında Hugo Winckler (ö. 1913), Jacop Barth (ö. 1914) ve Eduard Sachau (ö. 1930) gibi önemli oryantalistler bulunmaktadır. Bu isimlerin

²³¹ Goitein, **a.y.**

²³² Goitein, **a.m.**, s. 124.

²³³ Gotthold, **a.g.m.**, s. 321.

²³⁴ **A.e.**, s. 327.

²³⁵ **A.y.**

²³⁶ Baruch Horovitz, **a.y.**

biyografilerini ve Horovitz'i hangi yönden etkilediği hususunda kısa tanıtımını burada yapmayı uygun bulduk.

(1) Hugo Winckler (1863-1913)

Alman oryantalist ve İncil bilgini olarak tanınan Hugo Winckler 1863 yılında Graefenheinen'de doğmuştur. 1881'de Berlin Üniversitesi'nde okutman ve 1904'te aynı üniversitede ordinaryüs profesörü oldu. Hugo Winckler daha çok Hititler'in başkenti olan Hattuşa'da²³⁷ (Boğazköy) yaptığı arkeoloji kazılarla tanınmıştır.²³⁸

(2) Jacob Barth (1851-1914)

Jacob Barth 1851 yılında Baden'in Flehingen şehrinde dünyaya gelmiştir. Karlsruhe'de Gymnasium'u bitirdikten sonra Berlin ve Leibzig'te üniversite hayatına başladı. Dönemin en önemli şarkiyatçılarından sayılan Heinrich L. Fleischer'in (ö. 1888) yanında doktorasını tamamladıktan (1873) sonra kendisini geliştirmek için Theodor Nöldeke'nin (ö. 1930) yanına Strassburg'a gitti. 1874 yılında Berlin'e dönen Barth, burada Haham Araştırmaları'nda öğretim görevlisi oldu. 1876 yılında doçent ve 1880'de Berlin Üniversitesi Semitik Filoloji kürsüsünde profesörlüğe getirildi.²³⁹

Josef Horovitz'in Berlin'deki Doğu Dilleri eğitimi sırasında Yahudi asıllı semitist Barth ile tanışmış ve ondan ders almıştır.²⁴⁰ Barth'ın yönlendirmesiyle Horovitz ilk dönem Arap şiirine ilgi duymuştur. Barth aynı zamanda Horovitz'in babası Markus gibi Hildesheimer'in talebesiydi.²⁴¹

(3) Carl (Karl) Eduard Sachau (1845-1930)

20 Temmuz 1845 tarihinde Almanya'nın Holstein eyaletinin Neumünster şehrinde dünyaya gelmiştir.²⁴² Doğu dilleri öğrenmek için Kiel, Leibzig ve Halle üniversitelerinde eğitim alan Sachau, 1867 yılında doktora tezi olan Mevhûb b.

²³⁷ Hattuşaş, Hititler'in geç tunç çağı dönemindeki başkentidir. Çorum il merkezinin 82 km güneybatısındaki günümüzdeki adıyla Boğazkale ilçesinde bulunmaktadır.

²³⁸ "Winckler, Hugo", *Encyclopedia Judaica*, C. XVI, s. 537.

²³⁹ Carl Heinrich Becker, "Jacob Barth", *Der İslam*, C. VI, 1915, s. 200.

²⁴⁰ Jäger, "Horovitz, Josef"; Baruch Horovitz, *a.y.*

²⁴¹ Johnston-Bloom, *a.g.e.*, s. 135.

²⁴² "Eduard Sachau", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, s. C. I, 1931, s. 242-243.

Ahmed el-Cevâlîkî'nin (ö. 540/1145) *el-Mu'arreb* adlı eserinin incelemesini yapmıştır.²⁴³ Kendisi de Jacop Barth gibi H. L. Fleischer ve T. Nöldeke'den ders almıştır.²⁴⁴ 1869'da doçent, 1872'de Viyana Üniversitesinde Semitik filoloji profesörü olmuştur.²⁴⁵

1886'dan sonra Berlin Üniversitesi'ne geçen Sachau, Horovitz'in Berlin'de eğitim aldığı yıllarda (1878-1902) çalışmalarını hem şekillendirmiştir hem de yönetmiştir. Sachau'ın desteği ve etkisiyle erken dönem İslâm tarihine yönelen Horovitz akademik çalışmalarını bu minvalde yürütmüştür.²⁴⁶

b. Talebeleri

Josef Horovitz'in talebeleri sadece Frankfurt Üniversitesi'ndeki öğrencileriyle sınırlı kalmamıştır. Dünyanın birçok yerinde, Avrupa, Amerika, Hindistan ve Ortadoğu'da ona talebelik yapmış az sayılmayacak miktarda şarkiyat araştırmacıları bulunmaktaydı. Bunlar arasında Avrupalı öğrencilerin yanı sıra Müslüman akademisyenler de bulunmaktaydı. Ancak Frankfurt yıllarında ve Horovitz'in ekolünü benimseyenler ve devam ettirenler arasında daha çok Yahudi asıllı araştırmacılar bulunmaktadır.²⁴⁷

Weimar Cumhuriyeti döneminde²⁴⁸ Horovitz'in ve öğrencilerinin filoloji çalışmaları, Alman-Yahudi oryantalizmin doruğunu temsil etmektedir. 1931'de Horovitz'in ani ölümünden kısa süre sonra Yahudi bilim adamlarının çalışmaları siyasî nedenlerden dolayı yasaklanmıştır. Horovitz ekolünün temel iddiaları Kur'ân-ı Kerîm merkezli, Hz. Muhammed'in Yahudilikten, Hristiyanlıktan ve Putperest kültürlerden “ödünç” olarak aldığı meseleler üzerinde yoğunlaşmaktadır.²⁴⁹

²⁴³ Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, “el-Muarreb”, *DİA*, Ankara, TDV Yay. C. XXX, 2005, s. 327; el-Cevâlîkî hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Selahattin Bulut isiminin el-Cevâlîkî olduğunu ve eserin ismini de el-Mu'arreb olduğunu belirtmiştir. Bkz. Selahattin Bulut, *Ta'rib Ve El-Cevâlîkî'nin el-Mu'arreb*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜSBE, Konya, 2007.

²⁴⁴ Johnston-Bloom, *a.g.e.*, s. 133.

²⁴⁵ “Eduard Sachau”, s. 242.

²⁴⁶ Johnston-Bloom, *a.y.*

²⁴⁷ Johnston-Bloom, *a.e.*, s. 42 vd.

²⁴⁸ Weimar Cumhuriyeti 1918-1933 yılları arası sürmüştür.

²⁴⁹ Johnston-Bloom, *a.e.*, s. 41.

Horovitz'in hayatının son dönemlerinde talebeleriyle birlikte başlattığı fakat bitiremediği “Das Weltbild des Koran”²⁵⁰ (Kur'an'ın Dünya Görüşü) ve “Korankommentar”²⁵¹ (Kur'an Tefsiri) adlı çalışmaları öğrencileri tarafından Hebrew Üniversitesinde (Kudüs) devam ettirilmiştir.

Josef Horovitz'in öne çıkan talebeleri:

- (1) Hamîdüddin Ferâhî (1863-1930)²⁵²
- (2) Heinrich Spreyer (1897-1935)²⁵³
- (3) Yosef Yo'el Rivlin (1889-1971)²⁵⁴
- (4) Martin Plessner (1890-1973)²⁵⁵
- (5) David Hartwig (Zvi) Baneth (1893-1973)²⁵⁶
- (6) Johann Fück(1894-1974)²⁵⁷
- (8) Richard Ettinghausen (1906 –1979)
- (7) İsrail Ben-Zeev (1899-1980)
- (9) Sholomo Dov Fritz Goitein (1900-1985)²⁵⁸

²⁵⁰ Jäger, “Horovitz, Josef”.

²⁵¹ Jäger, “Orientalistik jenseit aller Nationalismen”, s. 82

²⁵² Abdülhamid b. Abdülkerim Ferâhî Ensârî (1863-1930) Hindistanlı alim, müfessir ve düşünür. 1907-1908 yılları arası Profesör olarak görev yaptığı Aligarh Mohammedan Anglo-Oriental Colleg'te Josef Horovitz'ten İbrânîce öğrenmiştir. Bkz. İshiyâq Zilli, “Hâmîdüddin Ferâhî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C.XV, 1997, s. 477-478.

²⁵³ Fück, **a.g.e.**, s. 314..

²⁵⁴ Goitein, **a.g.m.**, s. 125.

²⁵⁵ Jäger, **a.y.**; Martin Plessner 1900 yılında günümüzün Polonya'nın sınırları içerisinde bulunan Prusya'nın Posen şehrinde dünyaya gelmiştir. Yahudi asıllı bir Ailede büyüyen Plessner Alman şarkiyatçısı olarak tanımlanmaktadır. 1930 yılının sonbaharında Frankfurt Üniversitesin'de öğretim görevliliğine getirildiği sıralarda Horovitz'le tanışır ve yanında “*Studien zur Gâjat al-hakîm*” adlı doçentlik tezini hazırlar. Horovitz'in ani ölümü sonrası 1931 yılının yaz aylarında Frankfurt'taki Şarkiyat Seminer kürsüsüne getirilir. Bkz. Hilal Görgün, “Plessner, Martin”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXIV, 2007, s. 301.

²⁵⁶ 1919 yazında Frankfurt'ta eğitim gördü, ancak Berlin'de doktorasını aldı. Bkz. Johnston-Bloom, **a.g.e.**, s. 140.

²⁵⁷ Johann Fück (1894-1974) belki de Horovitz'in en tanınmış Yahudi olmayan öğrencisidir. Johann Fück Nazi partisinin bir üyesiydi ve Horovitz'in ölümünden sonra Şarkiyat bölümüne getirilmek istenen Yahudi asıllı Weil Gotthold zorla dışarı atıldıktan kısa süre sonra Frankfurt'taki pozisyonu devraldı, ancak Halle'den de bir teklif gelince 1938'de Frankfurt'tan ayrıldı. Bkz. **A.e. 141**

²⁵⁸ Jäger, **a.e.**, s. 83; Shelomo Dov Goitein 1900 yılında Almanya'nın kuzeyinde bulunan Burgundstat'a bağlı küçük bir köyde doğdu ve 85 yaşında, Princeton, New Jersey'de vefat etti. Yahudi bir kültürde büyüyen Goitein, Yahudi dini eğitimin yanı sıra seküler/laik bir eğitimde almıştır. 1918-1923 yılları arasında Frankfurt Üniversitesinde bulundu ve burada Talmud eğitimi aldı. Arapça ve

(10) İlse Lichtestadter (1907-1991)²⁵⁹

(11) Sara Kohn

(12) İsrail Wolfensohn

c. Yöntemi

Bu bölümde Josef Horovitz'in araştırmalarında kullandığı yöntemi tanıtmaya gayret göstereceğiz. Horovitz'in kitap ve makalelerde kullandığı dili, metodu ve çalıştığı konulara bakış açısını değerlendireceğiz.

Bir filoloji uzmanı ve Doğu dillerine hâkim biri olarak Horovitz'in birkaç çalışmasını dışarıda tutacak olursak, o, eserlerini Almanca olarak kaleme almıştır. Her ne kadar çalışmalarında bu dili kullanıyor olsa da, gerekli gördüğü ve alıntı yapması gerektiği yabancı kaynak varsa, alıntıyı orijinal diliyle nakletmekte ve daha sonra bunun Almanca tercümesini yaparak vermektedir. Bu iktibaslar bazen Latince, İbrânîce, Arapça, Süryanice, Amharca (Etiyopya) ve Farsça olabilmektedir.

Horovitz daha çok söz söylenmemiş konuları araştırmaktan ziyade daha önce araştırılmış bir mevzu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Araştıracığı konunun sınırlamasını²⁶⁰ yaptıktan sonra elinden geldiği kadar konu ile ilgili ne kadar bilgi varsa bir araya getirmeye çalışır. Bu bilgiler sadece İslâmî kaynaklardan olmayıp, diğer din/kültürlerden konuya ışık tutacak ve yardımcı olabilecek verileri de toplamaktadır. Böylece konuya bütüncül gözle bakmaya gayret göstermektedir.²⁶¹ Bir araya getirilen bilgiler makale içinde tartışılır, değer gördüğü oryantalistlerin görüşlerini sıralar ve daha sonra benimsediği görüşü ve kendi görüşünü de ifade eder. Bir sonuca varmış ise iddiasını güçlendirecek delilleri ortaya koymaya çalışır.

İslam derslerini Josef Horovitz'in yanında okuyan Goitein Talmud bilgini, Ortaçağ Yahudi sosyolojisini iyi bilen bir Akademisyen olarak tanımlanmaktadır. Mark Cohen, "Goitein, the Geniza, and Muslim History", y.y., 2001, s. 1-10; Geniş bilgi için ayrıca bkz. Harry Woolf, **Shelomo Dov Goitein (1900-1985): İn Memoriam**, New Jersey, Institute for Advanced Study, 1999, s. 1-33.

²⁵⁹ Yahudi asıllı Alman şarkiyatçısı İlse Lichtestadter 1907 tarihinde Almanya'nın Hamburg şehrinde dünyaya gelmiştir. Yahudi ve daha sonra Hristiyan okullarında okuyan Lichtenstadter eğitiminin ardından öğretmenlik yapmıştır. Bir süre ders verdikten sonra Frankfurt Üniversitesine girmiş ve burada Horovitz, Johan Wolfgang Fück gibi şarkiyatçılardan ders almıştır. Bkz. Mehmet Kanar, "Lichtenstadter, İlse", **DİA**, Ankara, TDV Yay. C. XXVII, 2003, s. 188.

²⁶⁰ Goitein, **a.g.m.**, s. 124.

²⁶¹ **A.y.**

Literatürleri karşılaştırma (mukayese etme) ve rivayetleri tarihlendirme hususundaki çalışmalar hemen hemen her eserinde rastlanmaktadır. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, hadisler, Câhiliye ve İslâm sonrası şiirler, İslâm tarihi ve *Binbir Gece Masalların*’da bu yöntemlere sıkça başvurmaktadır.

Frankfurt Üniversitesi’nde öğretim üyeliği yaptığı hayatının son on beş yılı içerisinde Kur'ân-ı Kerîm’e odaklanmıştır. *Koranische Untersuchungen/Kur'ân Tetkikleri*’nde ayetlerde kullanılan dilin ayrıntılı analizini yapmış ve kelimeleri dilbilgisi, üslup, belagat ve retorik açılardan değerlendirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in tebliğini ve Kur'ân-ı Kerîm’i dönemin Câhiliye edebiyatıyla ve orada kullanılan dili birbiriyle mukayese etmiştir.²⁶² Alman-Yahudi müsteşrik Weil Gotthold, “Böylesi bir temelle, neredeyse matematiksel olarak doğru olan bir metodolojiyle Kur'an araştırmaları daha önce hiç yapılmamıştır.”²⁶³ demektedir.

Horovitz İslâm ile ilgili rivayetleri tahlil ederken, söz konusu rivayetlerin diğer din/kültürlerde bir hikâyesinin bulunup bulunmadığını analiz etmeye çalışır.²⁶⁴ An'anelerin genellikle daha önceden bir hikâyesinin bulunduğunu iddia eder, rivayetleri karşılaştırarak mülahazalarda bulunur, tartışır ve fikrini beyan eder.

Rivayetlerin sübutu ve tarihlendirmesi hakkında Horovitz’in sıkça başvurduğu bir diğer yöntem ise şiirlerden istişhadda bulunmasıdır. Bir olay bir şiirde zikrediliyorsa tarihlendirmeyi ona göre yapmaktadır. Örneğin, *Bemerkungen zur Gechichte und Terminologie des islamischen Kultus/ İslam Dininin Tarhihine Ve Terminolojisine Dair Bazı Mülahazalar* adlı makalesinde bazı İslâmî ıstılahların analizini yapmakta ve dönemin şiir kitaplarına başvurmaktadır. Araştırdığı kavram, dönemin herhangi bir şiir kitabında zikrediliyorsa ve şiirin yazıldığı tarih biliniyorsa söz konusu kavramı o tarihe sabitlemektedir.²⁶⁵

Horovitz’in çalışmalarının bir kısmı da oryantalist araştırmacıların iddiaları üzerine yazılmış eserlerdir. Müsteşriklerin bazı görüş ve iddialarına katılsa da

²⁶² “Horovitz, Josef”, *Encyclopaedia Judaica*, s. 980 vd.

²⁶³ Gotthold, *a.g.m.*, s. 325.

²⁶⁴ Bkz. Josef Horovitz, “Zur Muhammedlegende”, *Der İslam*, C. V, 1914, s. 41-53; Josef Horovitz, “Muhammads Himmelfahrt”, *Der İslam*, C. IX, 1919, s. 159-183.

²⁶⁵ Bkz. Josef Horovitz, “Bemerkung zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus”, *Der İslam*, C. XVI, 1927, s. 249-263.

bazılarına da mesafeli durduğunu görürüz. Yer yer onların bulgularını/tezlerini eleştiren Horovitz, iddiaları kanıtlayacak yeterli veri bulunmadığı takdirde, zorlama te'vilere girmenin bir anlamı olmadığını söyler. Mesela, Peter Jensen'in *Das Leben des Muhammed und die David-Sage/Muhammed'in hayatı ve Davud efsanesi* adlı eseri üzerine kaleme aldığı *Biblische Nachwirkungen in der Sira/İncil'in siyer'e etkileri*'nde onun kurduğu bazı benzerlikleri eleştirmektedir.²⁶⁶ Yine Aloys Sprenger'in Hz. Peygamber'in hadisleri konusunda benimsediği teoriye Horovitz karşı çıkmaktadır.²⁶⁷ Sprenger' göre, bir rivayet ilk hangi ravi tarafından yayılmışsa, o kişi o hadisi uydurmuştur, derken Horovitz bunun yanıltıcı olduğunu, çünkü böyle bir durumda hadisin ona da nispet edilmiş olma ihtimalinin de bulunduğunu söylemektedir ve bu noktada en sağlam kanıt yazılı belgelerdir tezini savunmaktadır.²⁶⁸ Her ne kadar oryantalistlerin bazı iddialarına karşı çıktığı olsa da onları yine kendi "ailesi" gibi görmekte ve onların tezlerini saygıdeğer bulmaktadır.

Weil Gotthold selefi Horovitz hakkında şunları söylemektedir: "*Josef Horovitz'in araştırmaları ve analizleri güvenilir ve bilinçli çalışmalardır. Araştırdığı kaynakları ince eleyp sık dokuduktan sonra onları konuşturmaya çalışır. Ele aldığı kaynakları ve müellifleri, kendi döneminin sosyolojik ve psikolojik arka planını irdeler. Değersiz gördüğü küçük şeylere takılmaz. Farklı kültürlerden topladığı bilgileri sistemli ve planlı bir şekilde bir araya getirir.*"²⁶⁹

Josef Horovitz'in *The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors/İslamî Tarihçiliğin Doğuşu* adlı eserinin Arapça tercümesinin önsözünde Dr. Hüseyin Nassar Horovitz hakkında şunları söylemektedir: "*Elbette kitap, müellifin seçmiş olduğu yöntem sebebiyle bazı yönlerden tenkit edilebilir. O, tarih kitaplarından seçtiği parçaları peş peşe eklediği zaman rivayet edilenler ile tedvin edilenler arasında bir ayırım gözetmiyor. Özellikle bazen rivayetlere dalıyor ve onun*

²⁶⁶ Josef Horovitz, "Biblische Nachwirkungen in der Sira", *Der İslam*, C. XII, 1922, S. 184–189

²⁶⁷ Horovitz, "Zur Muhammedlegende", s. 43.

²⁶⁸ Horovitz, "Zur Muhammedlegende", s. 43.

²⁶⁹ Gotthold, *a.g.m.*, s. 325

tedvin edilmiş olduğunu tercih ediyor. Böylelikle hakiki meğazi tasavvurumuzun içine belki de hiç aslı olmayan bilgileri dahil ediyor”.²⁷⁰

B. Eserleri ve Kaynakları

1. Eserleri

Josef Horovitz hayatı boyunca farklı bilim dallarına ilgi duymuştur. *Binbir Gece Masalları* hakkında yaptığı araştırmalar muhtelif dergilerde yayımlanmış, Doğu dilleri (filoloji) hakkındaki mülâhazalar da önemi haiz görülmüştür. Bu alanların yanı sıra genel manada Doğu halk edebiyatı, sanat, siyaset, toplum bilimleri (sosyoloji) gibi sahalarda da eserler vermiştir. Ancak onun asıl ilgi duyduğu, akademik çalışmalarını bu minvalde yazdığı ve konumuzu ilgilendiren sahaları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hz. Muhammed’in hayatı ve ilk dönem İslâm tarihi,
2. Câhiliye dönemi ve sonrası Arap şiiri,
3. Mukayeseli dil bilimi (filoloji) açısından Kur’ân-ı Kerîm tefsiri.

Horovitz akademik hayatına Arap tarih literatürüne yönelmekle başlamış ve daha sonra erken dönem Arap şiiriyle ilgilenmiştir. Hayatının son on yılında da Kur’ân tefsir çalışmalarına yoğunlaşmıştır.

Bu bölümde Josef Horovitz’in kaleme aldığı ve tespit edebildiğimiz eserlerin listesi verilmiştir. Eser listesinin büyük bir kısmı Fuat Sezgin’in *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde*²⁷¹/*Almanca Yazılmış Arabiyat ve İslâmiyat Literatürü* adlı çalışmasından alınmıştır. Eserler kitap, makale, ansiklopedi maddesi, tahkik/neşir ve tercüme olmak üzere beşli bir tasnife tabi tutulmuş, her başlık altında gösterilen eserler tarih sıralaması esas alınarak verilmiştir. Eser ismi orijinal diliyle verildikten sonra dipnotta Türkçe tercümesi de parantez içinde

²⁷⁰ Josef Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Meğâzi Eserleri ve Müellifleri = The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors*, Çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara, Ankara Okulu, 2002, s. 17.

²⁷¹ Fuat Sezgin, *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde 1987-1994 und Nachträge: Geographie, Volks- und Gesellschaftskunde. Arabische Länder im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Universität Frankfurt Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaft, C. XIV, 2006, s. 524-527.

gösterilmiş, kitap ve tahkik çalışmalarında eserin çıktığı yayınevi, yazıldığı tarih ve sayfa sayılarına işaret edilmişken, makalelerde ve ansiklopedi maddelerinde dergi/ansiklopedi ismi, cilt, yıl ve sayfa aralıkları belirtilmiştir. Tezimizi ilgilendiren eserlerinin ve yazılarının tanıtımı da ilgili çalışmanın altında zikredilmiştir. Her ne kadar Josef Horovitz'in bazı eser başlıkları tezimizi doğrudan ilgilendirmiyor gözükse de Horovitz'in farklı bağlamda mevzuumuza değindiği eserlerinin de tanıtımı yapılmıştır.

Müellifin 6'sı kitap, 69 makale/madde, 3 tahkik/neşir ve ikisi tercüme olmak üzere toplam 80 çalışması tarafımızdan tespit edilmiştir. Bunların büyük bir kısmı Almanca olarak kaleme alınmıştır.

a. **Kitap**

1. **de Wâqidii libro qui Kitâb al Mağâzî Inscibitur.**²⁷²

Josef Horovitz'in 1898 yılında Berlin Üniversitesi'nde kaleme aldığı doktora çalışması, ilk dönem İslam tarihçilerinden biri olan Vâkidî'nin (ö. 207/823) *el-Meğazi*'si üzerine hazırlanmıştır.²⁷³ İbn İshak'ın rivayetleriyle karşılaştırılan bu eserde, Horovitz bazı önemli tespitlerde bulunduğunu iddia etmektedir. Daha önce aynı konu üzerinde çalışma yapmış olan ve aynı sonuca varan Julius Wellhausen'le (ö. 1918) görüşleri örtüştüğü görülmektedir. Çalışmada, Vakidî'nin Hz. Peygamber'in çocukluk ve gençlik dönemlerine ait rivayetlerin değiştiği ve efsanevi boyuta taşındığı ifade edilmektedir.²⁷⁴

2. **Spuren griechischer Mimen im Orient.**²⁷⁵

Josef Horovitz'in özellikle ilgilendiği konulardan biri, halk sanatının ve şiirin diğer kültürlerle geçişi ve bu geçiş sürecinin incelenmesiydi. Eserde, antik çağlardan ve özel olarak Grek (Yunan) dünyasından kalma eski sanat eserlerinin Şark

²⁷² (Vakidî ve Kitab el-Meğazi). Berlin, Mayer & Müller, 1889.

²⁷³ Yilmazer, **a.g.m.**, s. 242.

²⁷⁴ Gotthold, **a.g.m.**, s. 323.

²⁷⁵ (Doğu'da Yunan Şiirlerinin İzleri). Mit einem Anhang über das ägyptische Schattenspiel von F. Kern. Berlin, Mayer & Müller, 1905.

dünyasına etkilerini ve sanatın nasıl taklit edildiği anlatılmaktadır.²⁷⁶ Yazar tiyatronun tarihçesini anlattıktan sonra kültürler arasındaki geçişini ve karşılıklı etkilenme sonucu ortaya çıkan farklı sanat türlerini anlatmaktadır.²⁷⁷

3. Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel (Arabische Handschriften geschichtlichen Inhalts).²⁷⁸

İtalyan oryantalist Leone Caetani'nin talimatıyla Kahire, Şam ve İstanbul kütüphanelerine giden Horovitz, Avrupa kütüphanelerinde bulunmayan veya fragment (bir bütünün parçası) olarak bulunan İslâm tarihiyle ilgili eserleri tespit etmeye çalışmıştır.²⁷⁹ Toplam 56 eseri tespit eden Horovitz, onları İslâm tarihi, monografi ve tabakât eserlerine göre tasnif etmiştir. Monografi eserleri kendi aralarında Hz. Muhammed'in sîreti ve Hz. Ali'yi konu alan bir grupta değerlendirirken, Ebû Bekir, Osman ve Emevî tarihini ayrı başlık altında toplamıştır. Aynı ana başlık altında şehir tarihlerini de eklemiştir. Son bölüm olan üçüncü bölümde tabakât eserlerini zikretmiştir.²⁸⁰

Horovitz kitap ismini verdikten sonra eserin bulunduğu kütüphane adı demirbaş numarası birlikte zikretmektedir. Eserler kronoloji esas alınarak tasnif edilmiş, müellif ismi ve eserin özellikleri ihmal edilmemiştir.²⁸¹

4. Koranische Untersuchungen.²⁸²

“*Kur'ân Tetkikleri*” anlamına gelen bu eser, iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Horovitz, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan peygamber kıssaları, peygamberlik ve vahyi incelerken, ikinci bölümde ayetlerde adı geçen özel isimlerin

²⁷⁶ Gotthold, **a.g.m.**, s. 327

²⁷⁷ Josef Horovitz, **Spuren griechischer Mimen im Orient**, Berlin, Mayer & Müller, 1905.

²⁷⁸ (Kahire, Şam ve İstanbul Kütüphanelerinden (Tarih İçerikli Arapça El Yazmaları)). Berlin, MSOS, C. 10, 1907. S. 1-68.

²⁷⁹ Josef Horovitz, **Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel**, Berlin, MSOS, C. 10, 1907. s. 1.

²⁸⁰ **A.y.**

²⁸¹ **A.y.**

²⁸² (Kur'ân Tetkikleri). Berlin, de Gruyter, C. VII, 1926.

Kur'ân'daki manasını ve kökenini araştırmaktadır.²⁸³ Yahudilikteki özel isimlerin Kur'ân-ı Kerîm'de hangi türevde kullanıldığını göstermeye çalışmaktadır.²⁸⁴

5. Indien unter britischer Herrschaft.²⁸⁵

6. The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors.²⁸⁶

Çalışma, Horovitz'in doktora tezinin revizyonundan oluşmaktadır.²⁸⁷ Notlar, Muhammad Marmaduka Pickthall (ö. 1936) tarafından İngilizceye tercüme edilmiş ve 1927-1928 yılları arası peyderpey üç makale halinde *Islamic Culture* dergisinde *The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors* ismiyle Haydarabad'da yayımlanmıştır. Eser 1949 yılında Hüseyin en-Nassar (ö. ?) tarafından *el-Megazi'l-ûlâ ve müellifühâ* adıyla Arap dünyasına kazandırılmıştır. Türkçe tercümesi ise daha geç dönemlere tekabül etmektedir. 2002 yılında eser, Ramazan Altınay ve Ramazan Özmen tarafından Arapça ve İngilizce tercümelerden faydalananarak *İslami Tarihçiliğin Doğuşu -İlk Siyer Ve Meğazi Eserleri Ve Müellifleri-* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Eser Ankara Okulu tarafından yayımlanmıştır..

Eser dört bölümden müteşekkildir. Bölümler, râvi tabakalarına, hoca-talebe ilişkisine göre yapılmıştır. Birinci bölüm tabiin dönemine ayrılmış olup ilk siyer ve meğazi ravilerinden olan Ebân b. Osman, Urve b. Zübeyr, Şürahbîl b. Sa'îd ve Vehb b. Münebbih anlatılmıştır. İkinci bölümde İbn İshâk'ın hocaları yer almaktadır. Bunlar: Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm, Âsım b. Ömer ve Zührî'dir. Üçüncü bölümde Zührî'nin talebeleri; Mûsâ b. 'Ukbe, Ma'mer b. Râşid, Muhammed b. İshâk'tan söz edilmekte ve son bölüm olan dördüncü bölümde İbn İshâk sonrasına ayrılmıştır; Ebu Ma'sher es-Sindî, Vâkidî ve Muhammed b. Sa'd.

²⁸³ Goitein, **a.g.m.**, s. 125.

²⁸⁴ "Horovitz, Josef", **Encyclopaedia Judaica**, s. 980 vd.

²⁸⁵ (İngiliz Yönetimi Altında: Hindistan). Wiesbaden, Vieweg & Teubner, 1928.

²⁸⁶ (En Erken Hz. Peygamber Biyografileri Ve Müellifleri). *Islamic Culture*, C. I, 1927, s 535-559; C. II, 1928, s. 22-50, s. 495-526.

²⁸⁷ Johnston-Bloom, **a.g.e.**, s. 129.

b. Makale

1. Ein angebliches Werk des Wakidi.²⁸⁸

Josef Horovitz bu makalede Arap dili ve edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Alman müsteşrik Wilhelm Ahlwardt'ın (ö. 1909) Arapça el yazması kataloğundan İslâm tarihçisi Vâkidî'ye (ö. 207/823) atfedilen bir eseri incelemektedir. Horovitz, Vakidî'nin kaleme almış olduğu eserlerin sadece bir tanesinin günümüze ulaştığını söylemektedir.²⁸⁹ Ahlwardt'ın Vakidî'ye atfettiği söz konusu eserin otantikliğine dair şüphelerin bulunduğunu ifade eden Horovitz, eser incelendiğinde kitabın daha sonralara ait olduğunu ve Vâkidî'nin üslubu olmadığına dikkat çekmektedir.²⁹⁰

2. Ein arabischer Brief an R. Chananel.²⁹¹

3. Zur Geschichte von der verschlagenen Dalila.²⁹²

4. Buluqja.²⁹³

5. Saif al-Muluk.²⁹⁴

6. Die Historia de la Doncella Teodor und die Geschichte von Tawaddad.²⁹⁵

7. Tawaddud.²⁹⁶

8. Zu Kumait's Häsimüjät.²⁹⁷

9. Eine neue Handschrift von Ibn Danijäl's Taif al-hajäl.²⁹⁸

10. Zu OLZ 1909 Sp. 107. [Notiz zu dem Wort marr - Erdhacke.]²⁹⁹

11. Die Beschreibung eines Gemäldes bei Mutanabbi.³⁰⁰

²⁸⁸ (Vâkidî'ye İsnad Edilen Bir Eser). Berlin, MSOS, C. II, 1899. s. 254-255.

²⁸⁹ A.m., s. 254.

²⁹⁰ A.y.

²⁹¹ (R. Chananel'e Arapça Bir Mektup). Zeitschrift für hebraische Bibliographie, Frankfurt a. M., C. IV, 1900, s. 155-158.

²⁹² (Düzenbaz Dalila'nın Hikâyesine Dair). ZDMG, C. LIV, 1900, s. 333-335.

²⁹³ (Kral Bulugja). ZDMG, C. LV, 1901, S. 519-525.

²⁹⁴ (Seyfûlmülûk). MSOS, C. VI, 1903, s. 52-56.

²⁹⁵ (Doncella Teodor Ve Teveddud Hikayesi). Verhandlungen des 13. Internationalen Orientalisten-Kongresses in Hamburg 1902, Leiden, C. VI, 1904, s. 295-296.

²⁹⁶ (Teveddud Hikayesi). ZDMG, C. LVII, 1903, s. 173-175.

²⁹⁷ (Kümeýt el-Esedî'nin el-Hâşimiyyât'ına Dair). ZDMG, C. LIX, 1905, s. 375.

²⁹⁸ (Ibn Dânyâl'ın Tayfü'l-hayâl'inin Yeni El Yazması). ZDMG, C. LV, 1906, s. 703.

²⁹⁹ (OLZ (adlı dergide yayımlanan) [Marr. Kelimesine Dair Bir Not/Düzeltilme]). OLZ, C. XI, 1909, s. 301-302.

³⁰⁰ (Mütenebbî'deki Bir Tablonun Tasviri). Der Islam, C. I, 1910, s. 385- 388; C. II, 1911, s. 409-410.

12. Ein arabischer Bericht über Indien.³⁰¹

13. Die Hamdaniden und die Schi'a.³⁰²

14. Zum Sindbad.³⁰³

15. Taqijja.³⁰⁴

16. Baba Ratan, the Saint of Bhatinda.³⁰⁵

17. Zur Muhammedlegende.³⁰⁶

“*Muhammed Efsanesine Dair*” başlığı altında Hz. Muhammed’in mucizelerini ele alan bu makale, iki bölümden müteşekkildir. Horovitz ilk bölümde Hz. Peygamber’in mucizelerinin ne zaman ortaya çıktığı hususunda mülahazalar yaparken, ikinci bölümde Hz. Peygamber’in bir ağacı yanına çağırması ve ağacın hareket etmesi olayını diğer din/kültürlerle mukayese ederek hadisenin bu yolla İslâm kültürüne girdiğini iddia etmektedir.

18. Zwischen Himmel und Erde.³⁰⁷

19. Poetische Zitate in 1001 Nacht.³⁰⁸

20. Arabien, Kalifat und Scherifat.³⁰⁹

21. Alter und Ursprung des Isnad.³¹⁰

Horovitz’in “*İsnadın Tarihi ve Menşei*” adlı makalesi, isnadın hangi zaman diliminde kimden/kimlerden veya hangi kültür/kültürlerden etkilenecek meydana geldiğini, tarihini ve menşeiini irdeleyen bir çalışmadır.

³⁰¹ (Hindistan Üzerine Arapça Bir Rapor). **Frankfurter Zeitung**, Nisan 4, 1911.

³⁰² (Hamdânîler Ve Şîa). **Der Islam**, C. II, 1911, s. 409-411.

³⁰³ (Sinbad’a Dair). **ZDMG**, C. LXV, 1911, s. 287-288.

³⁰⁴ (Takıyye). **Der Islam**, C. III, 1912, s. 63-67.

³⁰⁵ (Baba Reten (Reten b. Nasr), Bhatinda’nın Azizi). **Journal of the Panjab Historical Society**, Lahare, C. XI, No: 2, 1913, s. 97-114. Ayrıca Zulfıkar Ahmad’ın edisyonuyla **Selections from Journal of the Panjab Historical Society**’de yayımlanmıştır. Lahare, C. II, 1982, 81-94.

³⁰⁶ (Muhammed Efsanesine Dair). **Der Islam**, C. V, 1914, s. 41-53.

³⁰⁷ (Yer Ve Gök Arası). **Der Islam**, C. V, 1914, s. 247.

³⁰⁸ (1001 Gece’deki Şiirsel Alıntılar). **Festschrift für Eduard Sachau**, Berlin, C. IV, 1915, S. 275-279.

³⁰⁹ (Arabistan, Halifelik ve Şeriflik). **Frankfurter Zeitung**, Nov. XIX; Jan. V, 1916.

³¹⁰ (İsnadın Tarihi Ve Menşei). **Der Islam**, C. VIII, 1918, s. 39-47.

Makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hadis külliyatı ve müellifleriyle siyer/meğazi külliyatı ve müelliflerinin isnad kullanımını mukayese ederken, ikinci bölümde isnadın ilk kimler tarafından kullanıldığını tetkik etmektedir.

22. Hadit musalsal.³¹¹

“İsnadın Tarihi ve Menşei” adlı makalesinde değindiği bu kavramın hangi manada kullandığına dair açıklık getirmektedir. Yahudi kültüründe kullanılan “şilşel” kavramında kullanmadığını ama bununla birlikte “silsile”nin “şalşalel” anlamından müselselin türediğine işaret etmektedir.

23. Ibn al-Farid über das Schattenspiel.³¹²

24. Eine Moschee-Inschrift aus Leh.³¹³

25. Zakat.³¹⁴

“Zekat”ın İbrânîcede “zakût” kelimesinden türediğini ifade eden Horovitz, bu kelimenin manası İbrânîcede olduğu gibi İslâmî ıstılahta kullanılmadığını söylemektedir. Yazarın iddiasına göre Hz. Peygamber “zekat” kelimesini Yahudiler aracılığıyla kullanmaya başlamıştır.³¹⁵

26. Muhammads Himmelfahrt.³¹⁶

Hz. Peygamber’in miraç hadisesini konu alan bu makalede Horovitz, Necm suresi ve Tekvîr suresinin 19-23 ayetinden yola çıkarak Hz. Muhammed’in olağanüstü haller yaşadığını ifade etmektedir.³¹⁷ İki sure arasındaki benzerliklere işaret ederken, bazı kavramların tefsirini yapmaktadır. Horovitz’in dikkatini çeken husus, söz konusu ayetlerde geçen “Allah’ın elçisi” ibaresiyle kimin kastedildiğidir. Burada Hz. Muhammed mi, Cebrâil mi yoksa Mescid-i Harâm’dan bahsedildiğine

³¹¹ (Müselsel Hadis). *Der Islam*, C. VIII, 1918, s. 299.

³¹² (İbn Ferid’in gölge oyununa dair). *Der Islam*, C. VIII, 1918, s. 298-299.

³¹³ (Leh’teki Camii kitâbesi). *Der Islam*, C. VIII, 1918, s. 35-38.

³¹⁴ (Zekât). *Der Islam*, C. VIII, 1918, s. 137-138.

³¹⁵ A.e., s. 137.

³¹⁶ ([Hz.] Muhammed’in Mi’racı). *Der Islam*, C. XIX, 1919, s. 159-183.

³¹⁷ A.e., s. 159.

göre Hz. İbrâhim'e mi işaret edilmektedir? Makalede irdelenen bir diğer husus ise “mi‘raç” hadisesidir.³¹⁸

27. Friedrich Rosen als Orientalist.³¹⁹

28. Noch einmal die Herkunft des Isnad.³²⁰

Theodor Nöldeke'nin (ö. 1930) *Geschichte des Qurans/Kur'ân'ın Tarihi* adlı eseri üzerine tahkik ve tashihte bulunup yeniden yayımlayan Friedrich Schwally (ö. 1919), Josef Horovitz'in *Alter und Ursprung des Isnad/İsnadın tarihi ve menşei* adlı makalesine eleştiriler yöneltilmektedir. Horovitz, *Noch einmal die Herkunft des Isnad/Bir kez daha Isnad'ın tarihi* başlığı altında Schwally'nin eleştirilerine cevap vermeye çalışmaktadır. Schwally'e göre Yahudi tarihinde isnadın rolü, hadis ilmindeki rolden farklıdır. Muhaddislerin başvurduğu sened bilgisi ve isnad kullanımının belli bir amaca yönelik olduğunu, fakat Yahudilikte bununla ilgili bir bilginin bulunmadığını ifade etmektedir. İkinci eleştirisi ise Yahudi tarihinde herhangi bir isnad tarihin bulunmadığıdır.³²¹ Horovitz bu iki temel argümana yönelik cevaplar vermektedir.

29. Geographie und Völkerkunde.³²²

30. Orientalische Philologie.³²³

31. Biblische Nachwirkungen in der Sira.³²⁴

Joseph Horovitz bu makaleyi Peter Jensen'in *Das Leben Muhammeds und die David-Sage/Hz. Muhammed'in Hayatı ve Davud Destanı*³²⁵ adlı çalışması üzerine kaleme almıştır. Jensen tezinde Hz. Peygamber'le Davud peygamberin, daha genelinde İncil ile Siyer-i Nebi arasındaki hadiselerin/kıssaların benzerliklerine dikkat çekmektedir. Horovitz makalesinde, Jensen'in bazı bulgu ve iddialarının

³¹⁸ A.y.

³¹⁹ (Oryantalist Olarak Friedrich Rosen). *Berliner Tageblatt*, Mai XXXI, 1921, s. 160.

³²⁰ (Bir Kez Daha Isnad'ın Menşeiine Dair). *Der Islam*, C. XI, 1921, s. 264-265.

³²¹ Theodor Nöldeke, Friedrich Schwally, *Geschichte des Qorâns*, Leipzig, Dieterich, 1919, s. 128-219.

³²² (Coğrafya Ve Etnoloji). *DLZ*, C. XLII/XLIII, 1921, s. 475.

³²³ (Doğu Filolojisi). *DLZ*, C. XLII/XLIII, 1921, s. 32-35.

³²⁴ (İncil'in Siyer'e Etkileri). *Der Islam*, C. XII, 1922, s. 184-189.

³²⁵ *Der Islam*, C. XII, 1922, s. 84-97.

zorlama tevil olduğunu belirtmeye çalışmaktadır. Her ne kadar bazı görüşlerine mesafeli dursa da Jensen'in kurduğu bazı benzerliklere de katılmaktadır.

32. **Salman al Farisi.**³²⁶

Horovitz, oryantalistlerin Selmân-ı Farisî (ö. 36/656 [?]) hakkında son zamanlarda çalışmalarının çoğaldığını söylemektedir.³²⁷ Selmân-ı Farisî'nin Hz. Peygamber döneminde Hendek savaşında etkin olduğunu belirten Horovitz, hendek kazılması fikrinin kendisine ait olduğuna ve kaynaklarda geçtiğine vurgu yapar. Eserinde bu hadiseye yer veren ilk İslâm tarihçisinin İbn Hişâm (ö. 218/833) olduğunu, İbn Hişâm'dan sonra da siyer/meğazi müelliflerinden Vâkidî ve Taberî'nin (ö. 310/923) de Selmân-ı Farisî'ye yer verdiğini, fakat İbn İshâk'ın (ö. 151/768) bu rivayetten bahsetmediğini söyler. Hz. Peygamber döneminde Selmân-ı Farisî'nin oldukça arka planda durduğunu belirten Horovitz, Irak ve İran'ın fethinde onun hakkındaki bilgilerin çoğaldığını iddia etmektedir.³²⁸

33. **Das Himmelsschiff im Quran.**³²⁹

Horovitz bu çalışmasında, güneş ve ayın Eski Mısır ve Sümer kasidelerinde dünya etrafında bir yörüngeye sahip bir gemi olarak tasvir edildiğini ve Hz. Peygamberin bu kasidelerden etkilendiğini iddia etmektedir.³³⁰ Enbiya suresinin 33. ayeti ile Yasin suresinin 40. ayeti söz konusu tasvirlere paralellik arz ettiğini söyleyen yazar, her iki ayetin ikinci Mekke dönemine ait olduğunu belirtmektedir.³³¹

34. **Die islamische Kultur des 10. Jahrhunderts.**³³²

35. **Das koranische Paradies.**³³³

36. **Qur'an.**³³⁴

³²⁶ (Selmân-ı Fârisî). *Der Islam*, C. XII, 1922, s. 178-183.

³²⁷ *A.e.*, s. 178.

³²⁸ *A.e.*, s. 178 vd.

³²⁹ (Kur'ân'daki Gök Gemisi). *Der Islam*, C. XIII, 1923, s. 281-282; C. XIV, 1925, s. 114.

³³⁰ *A.e.*, s. 281 vd.

³³¹ *A.y.*

³³² (10. Yüzyılda İslâm Dini). *DLZ* 44.1923. S. 97-106. VI, 12.

³³³ (Kur'ânî cennet). *Scripta Universitatis atque Bibliothecae solymitanarum (Orientalia et Judaica)*, Jerusalem, C. I, 1923, s. 1-16.

Horovitz, “Kur’ân” adlı makalesinde kendi bakış açısıyla Hz. Muhammed ve Kur’an ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazar, “*Yahudi ve Süryaniler (Hristiyanlar) kendi dillerinde Allah’ın kelamını dinlemek için her haftasonu bir araya gelirken, Tanrı Arapları unutmuş olabilir miydi? Elbette hayır. Bu ve buna benzer fikirlerle büyüyen Muhammed sonunda peygamberliğini izhar etmeye başladı.*”³³⁵ sözleriyle başlıyor makalesine. Horovitz devamında, Hz. Muhammed’de Arapların anlayacağı bir kutsal metnin olması gerektiğini, nitekim her din ve o dinin mensupları kendi dillerinde anladıkları bir metnin olduğunu, dolayısıyla Tanrı tarafından Araplara Arapça kutsal metin gerektiğini düşündüğünü ve “Kur’ân”ı ortaya koymaya çalıştığını³³⁶ iddia etmektedir.

37. **Zu den Ehrennamen der islamischen Monate.**³³⁷

38. **Die arabische Bewegung.**³³⁸

39. **Völkerkunde im Gefangenenlager.**³³⁹

40. **Die paradiesischen Jungfrauen im Koran.**³⁴⁰

41. **Jewish proper names and derivatives in the Koran.**³⁴¹

42. **Neuere Schriften über das Kalifat.**³⁴²

43. **Die Poetischen Einlagen der Sira.**³⁴³

İslâm öncesi ve sonrasına ait Arap şiirine, kasidelere ve edebiyata yakından ilgi duyan Horovitz, bu bilgileri siyer-meğazi eserleriyle mukayese ederek özelliklerine, benzeştiği ve ayrıştığı noktalara işaret etmeye çalışmıştır.

44. **Theodor Nöldeke zum 90. Geburtstag.**³⁴⁴

45. **Zur Entstehungsgeschichte von 1001 Nacht.**³⁴⁵

³³⁴ (Kur’ân). **Der Islam**, C. XIII, 1913, s. 66-69.

³³⁵ **A.e.**, s. 66 vd.

³³⁶ **A.y.**

³³⁷ (İslâmî Ayların Muhterem İsimlerine Dair). **Der Islam**, C. XIII, 1923, s. 281.

³³⁸ (Arap Hareketi). **Frankfurter Zeitung**, Nov. XXX, 1924,

³³⁹ (Gözültü Kampındaki Etnoloji). Quellen zur ethnologischen Rechtsforschung von Nord-Afrika, Asien und Australien. **Literaturblatt der Frankfurter Zeitung**, 25.04.1924.

³⁴⁰ (Kur’ân’daki Cennet Hürileri). **Islamica**, C. I, 1925, s. 543.

³⁴¹ (Kur’ân’da Yahudi İsimleri Ve Türevleri). **Hebrew Union College Annual**, C. II, 1925, 145- 227.

³⁴² (Hilafet Hakkındaki Son Yazılar). **Der Islam**, C. XV, 1926, s. 76-82.

³⁴³ (Siyer’deki Şiirsel İzler). **Islamica**, C. II, 1926, s. 308-312.

³⁴⁴ (Theodor Nöldeke’nin 90. Doğum Günü). **Frankfurter Zeitung**, März 1926.

46. Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus.³⁴⁶

Horovitz makalede İslâm literatürüne ait bazı kelimelerin tarihî arka planını irdeleyerek mülâhazalarda bulunmaktadır. Namaz vakitlerini, özellikle ikinci namazının ne zaman ortaya çıktığını, şiirlerden istiḥadda bulunarak tevillerde bulunmaktadır.³⁴⁷ Yazar, ayrıca “hatip”, “mihrap”, “amin”, “ezan” ve “minare” gibi kavramların hangi şiirlerde geçtiğini tespit ederek, kavramların tarihlendirmesini şiirlerin söylendiği tarihe veya daha öncesine sabitleştirmektedir.

47. Die Entstehung von Tausendundeine Nacht.³⁴⁸

48. Islam, Asien und wir.³⁴⁹

49. Judaeo-Arabic relations in pree-Islamic times.³⁵⁰

50. Die jüdisch-arabische Frage.³⁵¹

51. Zur jüdisch-arabischen Frage.³⁵²

52. Adi b. Zaid, the Poet of al-Hira.³⁵³

53. Hebrew-Iranian Synchronismes.³⁵⁴

c. Ansiklopedi Maddesi

1. al-Azdî.³⁵⁵

2. Abû'l-Kâsim.³⁵⁶

3. Abdullah b. Sallam.³⁵⁷

³⁴⁵ (1001 Gece'nin Oluşum Tarihine Dair). *DLZ*, C. XLVII, 1926, s. 1937-1940.

³⁴⁶ (İslâm Dininin Tarihine Ve Terminolojisine Dair Bazı Mülâhazalar). *Der Islam*, C. XVI, 1927, s. 249-263.

³⁴⁷ *A.e.*, s. 251.

³⁴⁸ (Binbirgece'nin Oluşumu). *La Revue des Nation*, Genf, C. IV, 1927, s. 85-111.

³⁴⁹ (İslam, Asya ve biz). *Frankfurter Zeitung* 1928, 10, 1. VIII, 748.

³⁵⁰ (İslam Öncesi Dönemlerde Yahudi-Arap İlişkileri). *Islamic Culture*, C. III, 1929, s. 161-199.

³⁵¹ (Yahudi-Arap Sorunu). Zusammenfassender Auszug aus einem Referat von J. Horovitz und Korreferat von W. Fischel. *Mitteilungsblatt des Ordens Bne Briß, Großloge für Deutschland*, Berlin, C. XII, 1929, s. 241.

³⁵² (Yahudi-Arap Sorununa Dair). *Mitteilungsblatt des Ordens Bne Briss, Großloge für Deutschland*, Berlin, 1930, s. 33.

³⁵³ (Adî b. Zeyd, Hire (Sarayı) şairi). *Islamic Culture*, C. IV, 1930, s. 31-69.

³⁵⁴ (İbranî-İran Senkronizm). *Pavry Memorial*, 1931.

³⁵⁵ (el-Ezdî). *Encyclopaedia of Islam*, 1913.

³⁵⁶ (Ebû'l-Kâsim). *Encyclopaedia of Islam*, 1913.

4. Mi'rac.³⁵⁸
5. Vehb b. Münebbih.³⁵⁹
6. Tevrat³⁶⁰
7. Bahtiyar-nâme³⁶¹
8. Zabûr³⁶²
9. Debistan³⁶³
10. Abbâse³⁶⁴
11. Assam³⁶⁵
12. Djuraydj³⁶⁶
13. Deybül³⁶⁷
14. Ebû Dülâme³⁶⁸
15. Abû Ma'shar³⁶⁹
16. Kawrhwar³⁷⁰

Müellifin bu çalışmaların dışında da *The Encyclopaedia of Islam* ve *Encyclopaedia Judeica* gibi ansiklopedilere İslâm ile ilgili yazmış olduğu maddeler bulunmaktadır.³⁷¹

d. Tahkik ve Neşir

1. Biographien der medinischen Kämpfer Mohammeds in der Schlacht bei Bedr.³⁷²

³⁵⁷ İslam Ansiklopedisi, C. I, 41-42.

³⁵⁸ İslam Ansiklopedisi, C. VIII, 344-45.

³⁵⁹ İslam Ansiklopedisi, C. XIII, 260.

³⁶⁰ İslam Ansiklopedisi, C.XII/1, 219-221.

³⁶¹ İslam Ansiklopedisi, C. II, 241; *The Encyclopaedia of Islam*², C. I, 955; UDMİ, C. IV, 131-132; DMF, C. I, 393.

³⁶² *The Encyclopaedia of Islam*², C. XI, 372-373.

³⁶³ İslam Ansiklopedisi, C. III, 504; *The Encyclopaedia of Islam*², C. II, 74.

³⁶⁴ İslam Ansiklopedisi, C. I, 17; *The Encyclopaedia of Islam*², C. I, 14.

³⁶⁵ İslam Ansiklopedisi, C. I, 679-680.

³⁶⁶ (Cüreyc) *The Encyclopaedia of Islam*², C. II, 617.

³⁶⁷ İslam Ansiklopedisi, C. I, III, 567.

³⁶⁸ İslam Ansiklopedisi, C. IV, 16; *The Encyclopaedia of Islam*², C. I, 120.

³⁶⁹ (Ebû Ma'ser) *The Encyclopaedia of Islam*², C. I, 140.

³⁷⁰ (Kevser) *The Encyclopaedia of Islam*², C. IV, 805-806.

³⁷¹ Yılmaz, a.g.m., s. 243.; Eserlerinin bir listesi için bkz. W. J. Fischel, S. D. Goitein, Joseph Horovitz: 1874-1931, Kudüs, 1932.

Edward Sachau (ö. 1930) editörlüğünde başlatılan ve toplam 11 bölümden oluşan İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* adlı eserin tahkik ve tashih projesinde Josef Horovitz iki bölüm üstlenmiştir. Horovitz'in 1904 yılında neşredilen üçüncü bölümü, *Medineli Bedir Ashabının Biyografilerini* içermektedir.

Yazar, esere giriş yaptıktan sonra Medineli Bedir ashabını, ilk önce (Latin harflerle) aile isimlerine göre, daha sonra alfabetik sıraya göre listelemektedir. Gerekli gördüğü sayfalar için kısa bir özet vermekte ve tahkik çalışmasındaki tashih notlarını göstermektedir. İki seçenek arasında kaldığında, neden birini diğerine tercih ettiğini belirtmektedir. Daha sonra düzeltmeleriyle birlikte kitabın aslını vermektedir.

2. Die Feldzüge Muhammeds.³⁷³

Horovitz'in üstlendiği İbn Sa'd'ın *Kitâbü'l-Tabakâti'l-Kebîr*'deki ikinci çalışması *Hz. Muhammed'in Gazveleri* bölümüdür. 1909 yılında tahkik edilen neşir, sırasıyla önsöz, gazve/seriyyeleri gösteren bir içindekiler bölümü, eserin özeti mahiyetinde 33 sayfalık bir giriş, yazarın tashihte kullandığı yöntem ve eserin aslını içermektedir.

3. Die Haşimijät des Kumait.³⁷⁴

Kümeit el-Esedî'nin (ö. 126/744) "*el-Hâşimiyyât*" adlı eseri Mudar ve Hâşimoğulları'nı öven şiirlerden oluşan 536 beyitlik bir derlemedir. İlk olarak Almanca tercümesiyle birlikte Josef Horovitz tarafından yayımlanmıştır.³⁷⁵

e. Tercüme

1. İbn Quteiba's 'Uyun al-akhbar.³⁷⁶

³⁷² (Bedir Savaşındaki Medineli Sahabelerinin Biyografileri). Leiden, Brill, C. III, 1904.

³⁷³ ([Hz.] Muhammed'in Gazveleri). Leiden, Brill, 1909.

³⁷⁴ (Kümeit'in Haşimiyyât'ı). Hrsg., übersetzt und erläutert. Mit Unterstützung der kgl. Akademie der Wissenschaften in Berlin. Leiden, Brill, 1904.

³⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Er, Kümeit el-Esedî, *DİA*, Ankara, TDV Yay, C. 26, 2002, 551-552.

³⁷⁶ (İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'ı). *Islamic Culture*, C. IV, 1930, s. 171-198, 331-362, 487-530; C. V, 1931, s. 1-27, 194-224. Horovitz İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Uyûnü'l-Ahbâr* adlı eserinin kısmen çevirisini yapmış ve *Islamic Culture* dergisinde peyderpey yayımladı. Bkz. İsmail Durmuş,

2. Das äthiopische Maccabäerbuch.³⁷⁷

2. Kaynakları

Bu bölümde Josef Horovitz'in İslamî araştırmalarına dair kitap³⁷⁸, makale³⁷⁹, tahkik ve neşir³⁸⁰ düzeylerindeki çalışmalarında gerek dipnot olarak belirtilen gerekse metin içerisinde referans olarak kullanılan eserler verilecektir. İki kısımda ele aldığımız bölümümüzün ilkinin Müslüman alimler tarafından kaleme alınan çalışmalar, ikincisini ise modern araştırmalar bağlamında ve müellifleri oryantalistlerden oluşan şarkiyat çalışmaları teşkil etmektedir.

Müslüman âlimler tarafından kaleme alınan çalışmalardan kastımız Horovitz'in klâsik ulemaya atıf yaptığı eserlerdir. Bu alanda Horovitz, tefsir, hadis, garîbü'l-hadîs, siyer /meğazî, İslâm tarihi, tabakât, dil/lügat, şiir/divan, biyo-bibliyagrafya ve coğrafya türü kitapları kaynak olarak kullanmaktadır. Horovitz'in kaynak olarak belirttiği Şarkiyat çalışmalarında ise din ve inanç, dil ve edebiyat, tarih, coğrafya, arkeoloji ve bibliyografyaya dair eserler bulunmaktadır.

Zikredilen müellifler ve eserler ilgili başlıklar altında kullanım oranına göre sıralanmış ve sonrasında grafiklerle gösterilmiştir. Dinî kaynaklarda kullanmış olduğu bütün eserleri verirken, Şarkiyat çalışmalarında eserlerin çokluğu sebebiyle sadece öne çıkan eserleri vermekle yetindik.

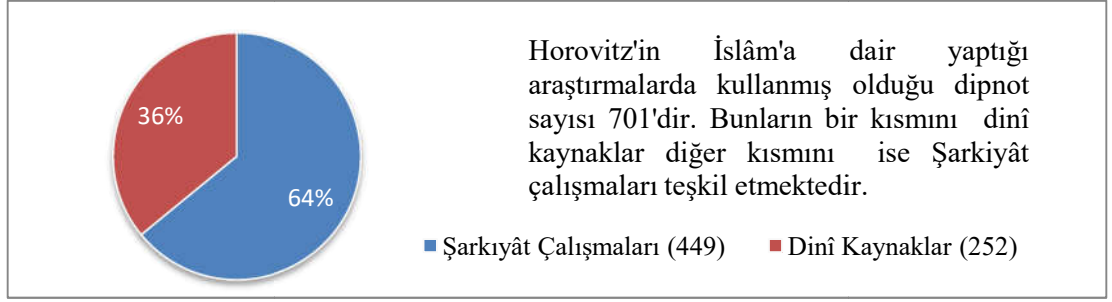
“Uyûnü'l-Ahbâr”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXXII, 2012, s. 248; Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XX, 1999, s. 147.

³⁷⁷ (Etiyopyalı Makkabiler kitabı). **Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete: Fachzeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, C. XIX, 1905-1906; s. 194-233.

³⁷⁸ Kitaplarda başvurduğumuz eserler: “Koranische Untersuchungen”, “Spuren griechischer Mimen im Orient”.

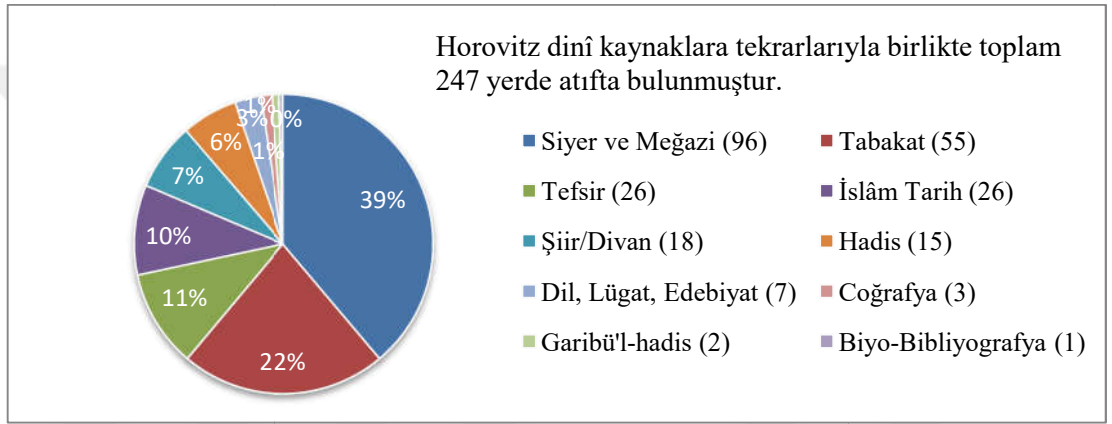
³⁷⁹ Makalelerde başvurduğumuz çalışmalar: “Ein angebliches Werk des Wakidi”, “Zur Muhammedlegende”, “Alter und Ursprung des Isnad”, “Hadit musalsal”, “Zakat”, “Muhammads Himmelfahrt”, “Noch einmal die Herkunft des Isnad”, “Biblische Nachwirkungen in der Sira”, “Salman al Farisi”, “Das Himmelsschiff im Quran”, “Qur'an”, “Zu den Ehrennamen der islamischen Monate”, “Die paradiesischen Jungfrauen im Koran”, “Die Poetischen Einlagen der Sira”, “Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus”, “Ibn Quteiba's Uyun al-Akhbar”.

³⁸⁰ Tahik ve neşirlerde başvurduğumuz eserler: “Biographien der medinischen Kämpfer Muhammeds in der Schlacht von Bedr”, “Die Feldzüge Muhammeds”.

Şekil 1: Dinî kaynaklar ve şarkiyât çalışmaları kullanım oranı.

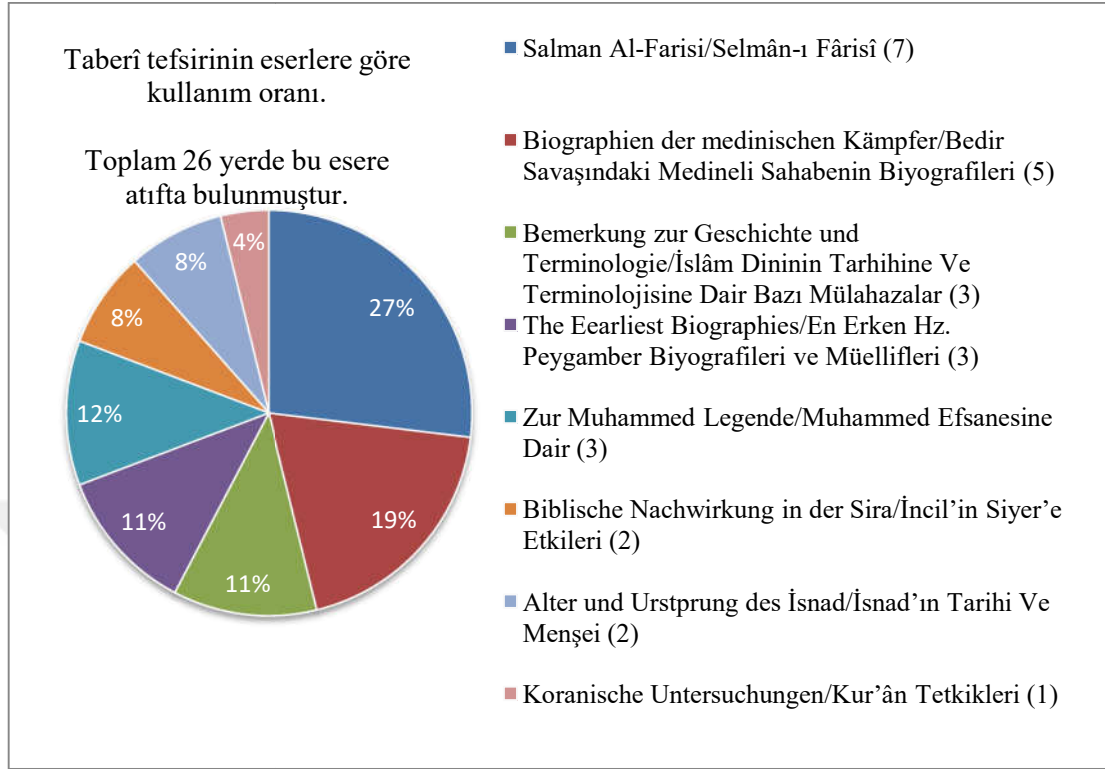
a. Müslüman Âlimler Tarafından Kaleme Alınan Çalışmalar

Şekil 2: Horovitz'in Müslüman âlimler tarafından kaleme alınan kaynaklara yaptığı atıfları.

(1) Tefsir

Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiri, hem tarihi bilgiler vermesi, hem de kıssalar ihtiva etmesi açısından Horovitz'in özel ilgi alanına girmiş ve Kur'ân araştırmalarında, İsrâiliyât ile ilgili çalışmalarında ve sahâbî biyografileri hakkında yaptığı tahkiklerde bu eseri sıkça kullanmıştır. Horovitz'in, Taberî'nin tefsîri dışında başka bir tefsîre başvurduğu tespit edilmemiştir.

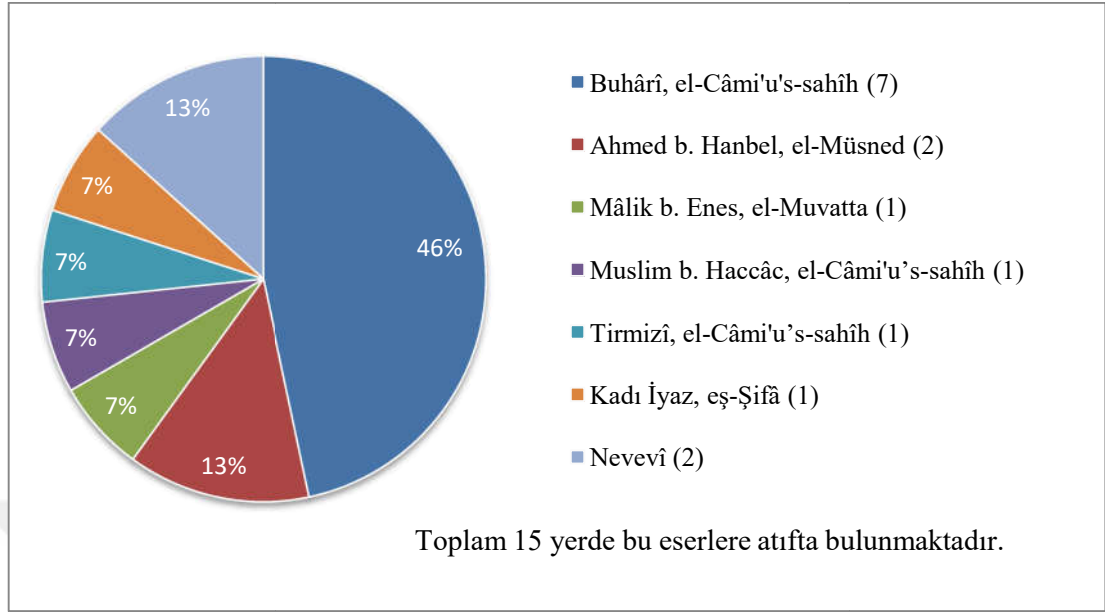

Şekil 3: Taberî tefsirinin eserlerine göre dağılım oranı.

(2) Hadis

Josef Horovitz, hadis alanında en çok başvurduğu kaynakların başında İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'i gelmektedir. Horovitz, Buhârî'nin eserine atıf yaparken rivayetin hangi bâb başlığında zikredildiğini parantez içinde göstermektedir. Bunun dışında Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'ine, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'na, , Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh*'lerine başvurmaktadır.

Horovitz tasnif devri sonrası hadis edebiyatını da kaynakları arasında kullanmaktadır. Bunlar; Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ*'ı ve İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) eserleridir.

Şekil 4: Hadis literatürü eserlerine göre kullanım oranı.

i. Garib'ül-hadîs

Horovitz'in garib'ül-hadîs alanında müracaat ettiği kaynaklar arasında Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/ 1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*'i ve İbn Hatîbüddehşe'nin, *Muvatta* ve *Sahihayn*'da geçen isim ve nisbelerin doğru okunuşu ile ilgili yazdığı, (ö. 834/1431) *Tuhfetü zevi'l-ereb (ireb) fî müşkili'l-esma' ve'n-neseb*'i (*niseb*) bulunmaktadır.

(3) Siyer ve Meğazi

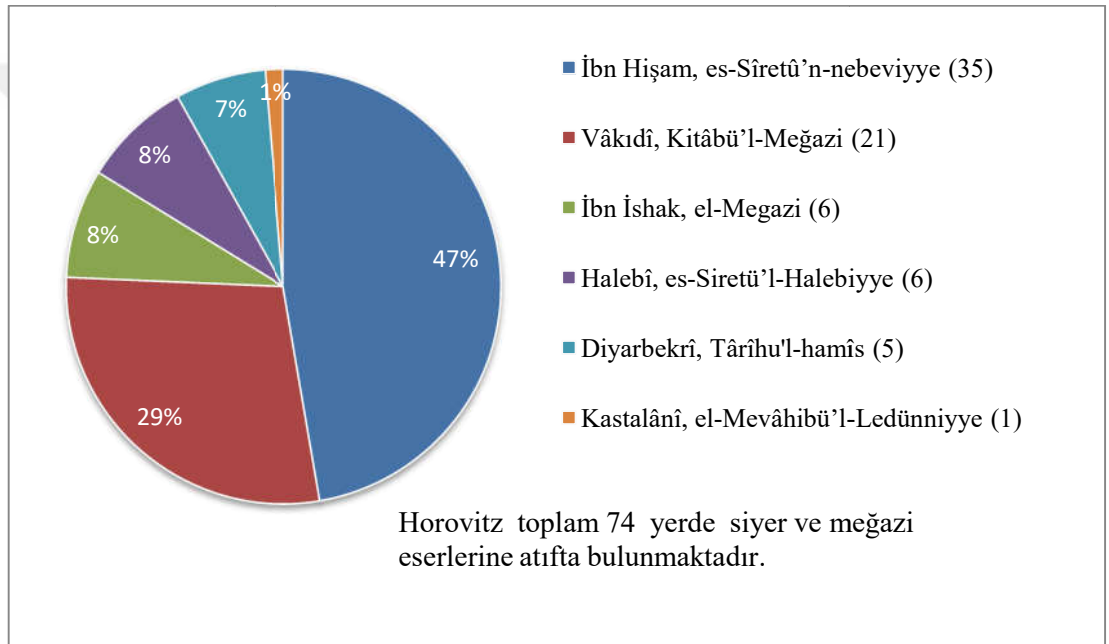
Horovitz'in en çok kullandığı dinî kaynakların başında İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si ve Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Meğazi*'si gelmektedir. İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *el-Megazi*'si günümüze ulaşmadığı için³⁸¹, Horovitz İbn İshâk'ı İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si üzerinden değerlendirmektedir.

Horovitz, ayrıca Alman oryantalist Julius Wellhausen'nin *Kitâbü'l-Meğazi*'ye yapmış olduğu Almanca özeti olan *Muhammed in Medina/Muhammed Medine*'de ve

³⁸¹ Mustafa Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XX, 1990, s. 96.

aynı eserin naşiri olan Alfred von Kremer'in *Tarihu Meğazi'n-Nebiyyi s.a.s (History of Mohammad's Campaigns)* adlı eseri de referans olarak kullanmaktadır.³⁸²

Horovitz geç dönem siyer ve meğazi müelliflerinin eserlerini de kaynak olarak vermektedir. Bunlar; Nureddin Halebî'nin (ö. 1044/1635) *es-Siretü'l-Halebiyye'si (İnsânü'l-uyûn fî sireti'l-emîni'-me'mûn)* Diyarbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs'i* ve Kastalânî'nin (ö. 923/1571) *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye'si*.

Şekil 5: Siyer ve meğazi literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.

İslâm Tarihi

Horovitz'in İslâm tarihi ile ilgili başvurduğu kaynaklar arasında Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-büldân'ı* ve *Ensabü'l-eşraf'ı*³⁸³, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Ma'ârif'i*³⁸⁴ ve *Uyûnü'l-ahbar'ı*³⁸⁵, Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra)³⁸⁶

³⁸² Julius Wellhausen bu eserin *Muhammed in Medina* adıyla Almanca bir özetini yapmıştır (Berlin 1882).³⁸² *el-Meğazi'nin* baştan üçte bir hacmindeki kısmını ilk defa Alfred Von Kremer *Tarihu Meğazi'n-nebiyyi s.a.s. (History of Mohammad's Campaigns)* adıyla neşretmiştir (Calcutta 1856). Bkz. Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XLII, 2012, s. 475.

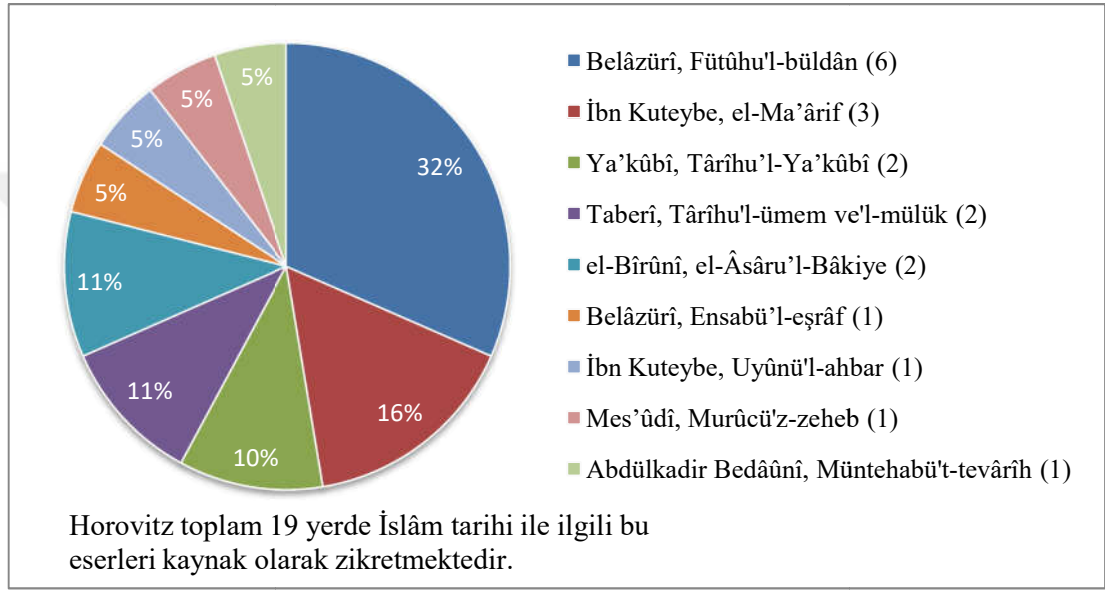
³⁸³ Mus'ab b. Zübeyr -Abdûlmelik devri (Leipzig 1883, nşr. W. Ahlwardt). Bkz. Mustafa Fayda, "Belâzürî", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. V, 1992, 392-393.

³⁸⁴ Horovitz, Ferdinand Wüstenfeld tarafından kaleme alınan ve 1850 yılında neşredilen esere atıfta bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XX, 1999, s. 147.

³⁸⁵ Josef Horovitz İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-ahbar* adlı eserin İngilizce tercümesini yapmış ve 1930/1 yılında *Islamic Culture* adlı dergi yayımlamıştır. Bkz.: yuk. "Eserleri".

Târîhu'l-Ya'kûbî'si, Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*'ü³⁸⁷, el-Bîrûnî (ö. 453/1061 [?])³⁸⁸ *el-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-hâliye'si* ve Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Murûcü'z-zeheb*'i bulunmaktadır.

Ayrıca Hindistan tarihi ile ilgili kullandığı kaynaklar arasında Abdülkadir Bedâûnî'nin (ö. 1024 / 1615 [?]) *Müntehabü't-tevârih*'i de bulunmaktadır.

Şekil 6: İslâm tarihi literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.

(4) Tabakât

Tabakât, ricâl ve terâcim türü eserler Horovitz'in azımsanmayacak kadar çok kullandığı kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bunlar arasında hadis ravileri ihtiva eden ricâl eserleri olduğu kadar farklı sahalarda ele alınmış kaynaklarda bulunmaktadır. Horovitz, özellikle edip ve şair muhtevalı terâcimleri çokça kullanmaktadır.

Sahâbî ve hadis ravileri ile ilgili başvurduğu eserler arasında; İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitabü't-Tabakâti'l-kebîr*'i (*et-Tabakatü'l-kübrâ*), İzzeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gabe'si*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe'si*, *Takrîbü't-Tehzîb*'i ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'i, Zehebî'nin (ö.

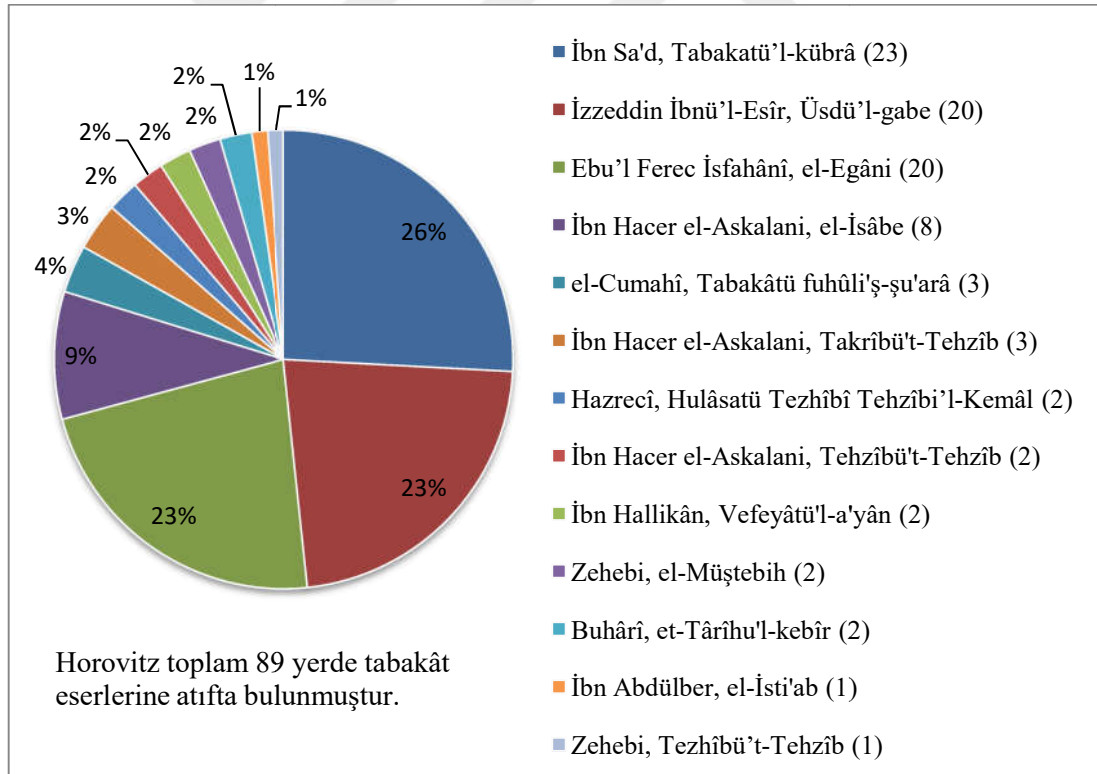
³⁸⁶ Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XLIII, 2013, s. 287.

³⁸⁷ M. Jean de Goeje tarafından yayımlanmıştır. Mustafa Fayda, "Taberî", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XXXIX, 2010, s. 317.

³⁸⁸ Günay Tümer, "Bîrûnî", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XI, 1992, s. 206.

748/1348) *Tezhîbü't-Tehzîb*'i ve *el-Müştebih fi'r-ricâl*'i, Safiyyüddîn el-Hazrecî'nin (ö. 923/1517) *Hulâsatü Tezhîbî Tehzîbî'l-Kemâl*'ı, İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'i ve İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 463/ 1071) *el-İsti'ab*'ı bulunmaktadır.

Ebu'l Ferec İsfahânî'nin (ö. 356/ 967) *el-Egâni*'si edip ve şair biyografilerini içermesi bakımından Horovitz'in en çok referans olarak kullandığı kaynak olarak önümüze çıkmaktadır. Bununla birlikte, İslâm'ın başlangıcından itibaren kaleme alındığı döneme kadar yaşayan, herhangi bir alanda şöhrete kavuşmuş kadın ve erkek sekiz yüzden fazla kişinin biyografisini içeren³⁸⁹ İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı ve ilk defa Joseph Hell (ö. 1950) tarafından Almanca bir mukkadimeyle birlikte yayımlanan³⁹⁰ İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846 [?]) *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*'sı da Horovitz'in dipnotlarda zikrettiği kaynaklardandır.

Şekil 7: Tabakât literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.

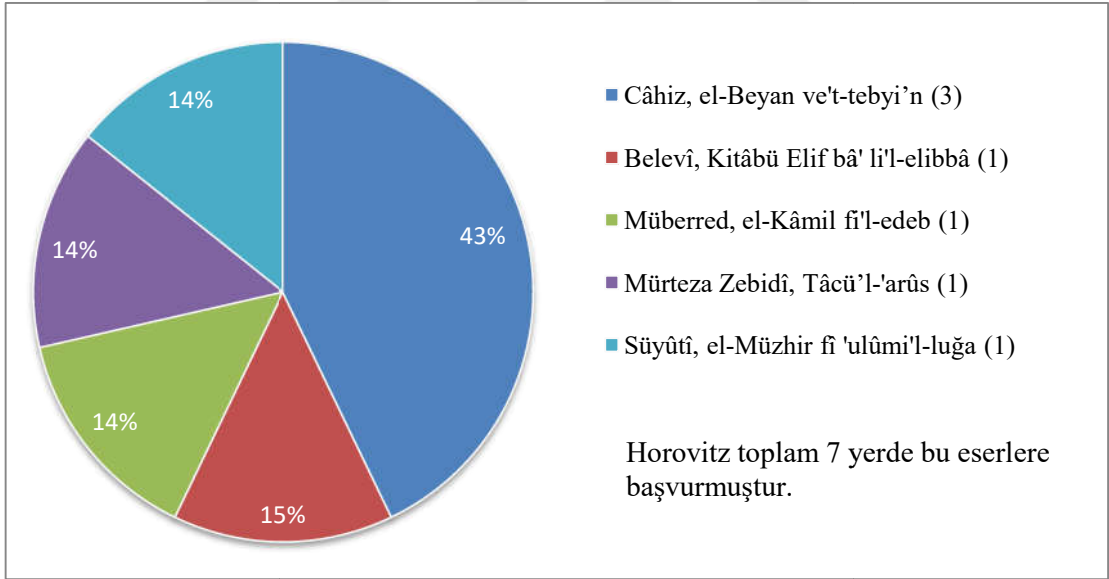
³⁸⁹ Abdülkerim Özeydin, "İbn Halikkân", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XX, 1999, s. 18.

³⁹⁰ Zülfikar Tüccar, "İbn Sellâm el-Cumahî", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XX, 1999, 313.

(5) Dil, Lügat ve Edebiyat

Aynı zamanda bir filoloji uzmanı olan Horovitz, klasik ulemanın dil, lügat ve edebiyat alanlarında kaleme aldıkları eserlere de sıkça müracaat etmektedir. İslâmî ıstılahları klasik ulemanın nasıl ele aldığını ve diğer dinlerde/kültürlerde nasıl kullanıldığını, tarih içerisinde nasıl değişime uğradığını mukayeseli bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır.

Horovitz'in başlıca başvurduğu eserler arasında Ebü'l- Haccâc el-Belevî'nin (ö. 604/1208) *Kitâbü Elif bâ' li'l-elibbâ*'ı, Câhiz'in (ö. 255/869) *el-Beyan ve't-tebyi'n*'i, Müberred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil fi'l-edeb*'i, İmam Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa*'sı ve Murtazâ Zebîdî'nin³⁹¹ (ö. 1205/1791) *Tâcü'l-'arûs*'u bulunmaktadır.

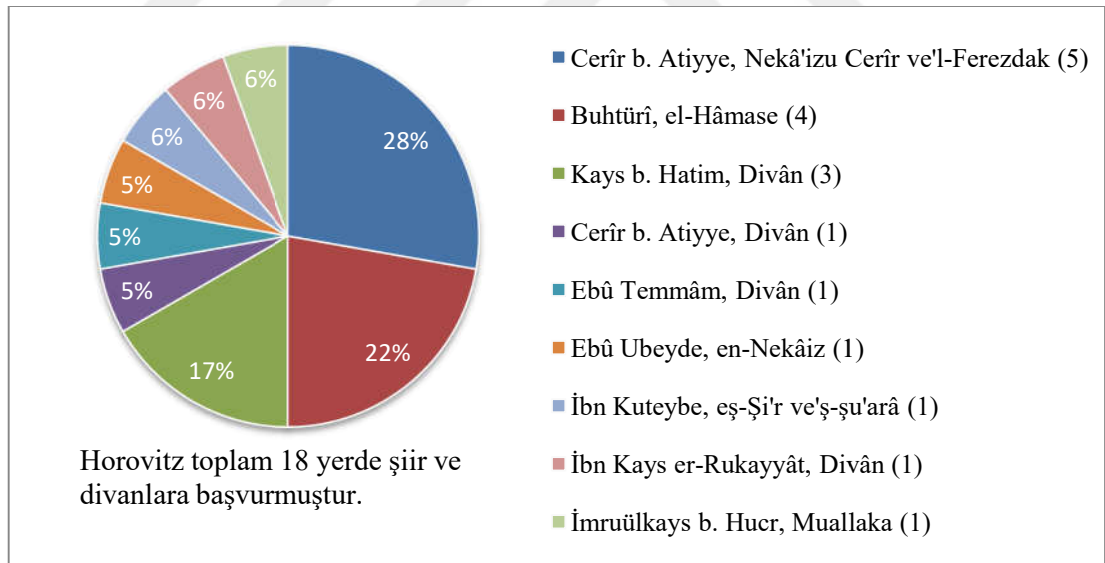
Şekil 8: Dil, lügat ve edebiyat literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.

³⁹¹ İsmail Durmuş, “Zebîdî, Muhammed Murtazâ”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIV, s. 168.

(6) Şiir ve Divan

İslâm'ın, diğer kültür ve dinlerden etkilenen karma bir yapıya sahip olduğunu iddia eden oryantalistler, dönemin şiirlerine özel bir anlam atfetmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kavramlar ve Hadis-i şeriflerde bulunan ıstılahlar hangi dönem/lerde hangi anlam/larda kullanıldığını araştıran Horovitz, Câhiliye dönemi şiirlere ve İslâm sonrası divanlara sıkça başvurmaktadır.

Bu alanda Horovitz, Câhiliye dönemi şairi olan İmruülkays b. Hucr'in (ö. m. 540 dolayları)³⁹² *Muallaka*'sına, İslâm sonrası İbn Kays er-Rukayyât'ın (ö. 75/694) *Divân*'ına, Cerîr b. Atiyye'nin (ö. 110/728 [?])³⁹³ *Nekâ'izu Cerîr ve'l-Ferezdak*'ına³⁹⁴ ve *Divân*'ına, Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) *Divân*'ına, İbn Kuteybe (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*'sına, Buhtürî'nin (ö. 284/897) *el-Hâmase*'sine, Kays b. Hatim (ö. m. 620) *Divân*'ına ve Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824) *en-Nekâiz*'ine müracaat etmektedir.

Şekil 9: Şiir ve divan literatürünün eserlerine göre kullanım oranı.

³⁹² Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XXII, s. 327.

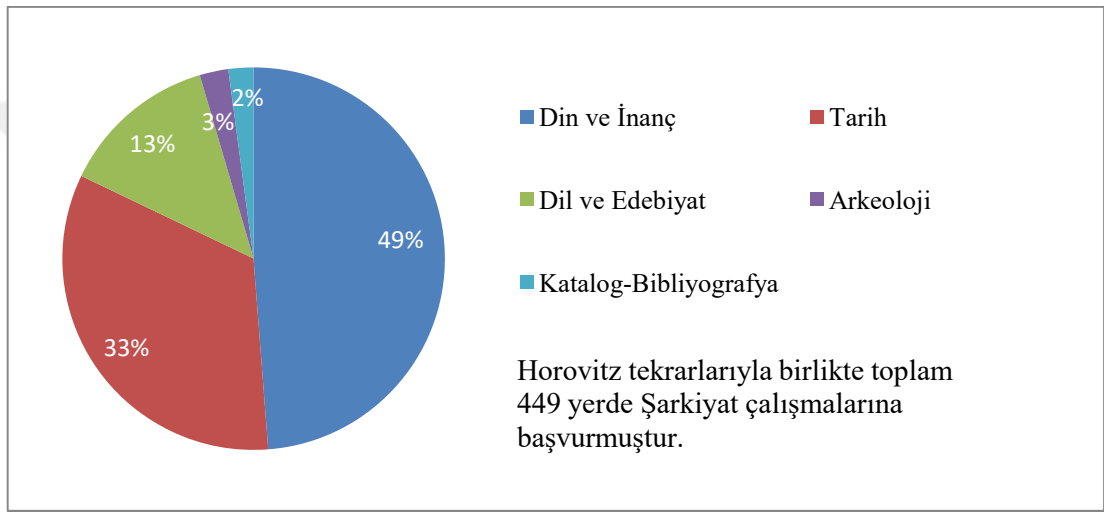
³⁹³ Zülfikar Tüccar, "Cerir b. Atiyye", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. VII, s. 412

³⁹⁴ *A.e.*, s. 413.

(7) Biyo-Bibliyografya ve Coğrafya

Horovitz, biyo-bibliyografya alanında İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist* adlı eserine müracaat ederken, coğrafya alanında ise Yâkût El-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserini kullanmaktadır.

b. Şarkiyat Çalışmaları

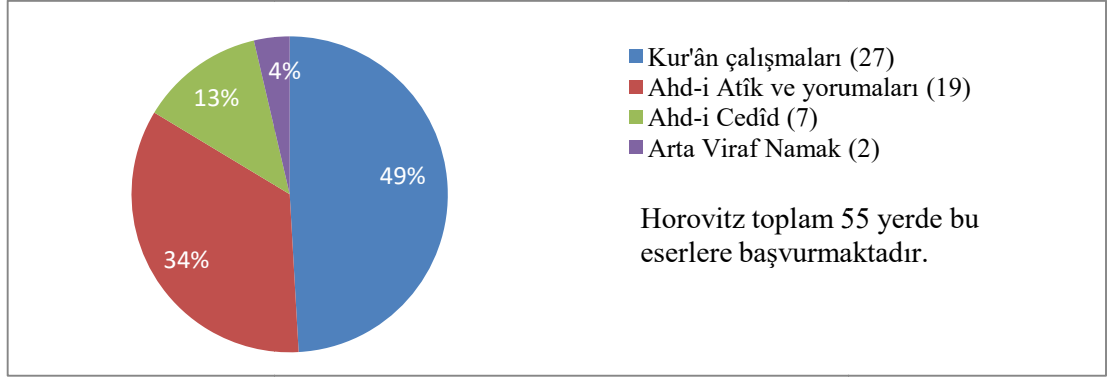
Şekil 10: Batı kaynaklı din ve inanç, tarih, dil ve edebiyat, arkeoloji ve katalog-bibliyografya muhtevalı eserlerinin kullanım oranı.

(1) Din ve İnanç

i. Kurân-ı Kerim ve Kutsal Kitap Araştırmaları

Theodor Nöldeke (ö. 1930) ve Friedrich Schwally'nin (ö. 1919) birlikte hazırlamış oldukları *Geschichte des Qur'an* adlı eser, Josef Horovitz'in Kurân ile ilgili yapmış olduğu mülahazalarda sıkça başvurduğu kaynaklar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Ahd-i Atîk (Tevrat) ve yorumları, Ahd-i Cedîd (İncil) ve Zerdüştlüğün kutsal metni sayılan Arta Viraf Namak,³⁹⁵ Kur'ân çalışmalarında paralelliğin olduğunu göstermek için referans olarak kullandığı metinler arasında zikredilebilir.

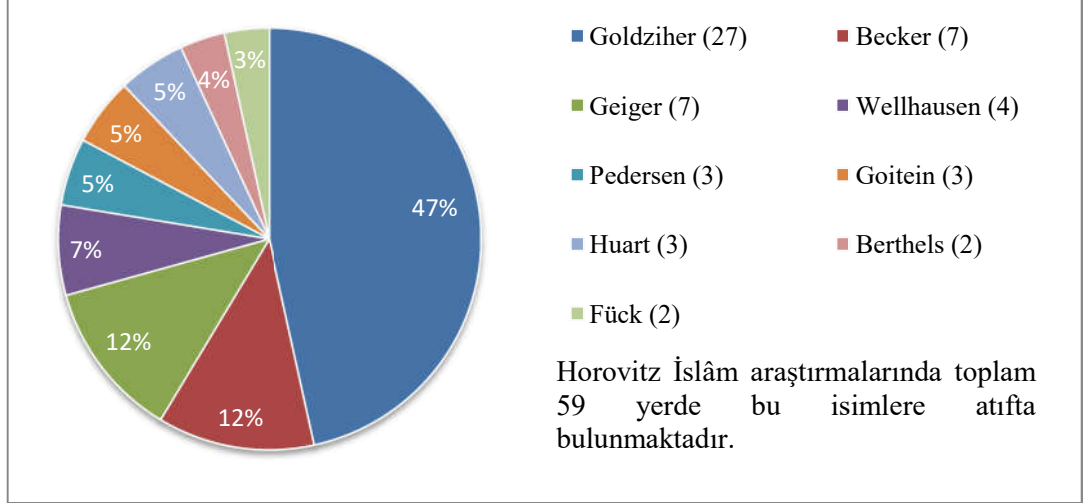
³⁹⁵ Ardâvîrâfnâme olarak da bilinmektedir.

Şekil 11: Kur'ân-ı Kerîm ve Kutsal Kitap araştırmaları kullanım oranı.

ii. İslâm Araştırmaları

Genel olarak İslâm ile ilgili çalışmalarda en çok atıf yaptığı eser arasında İgnaz Goldziher'in (ö. 1921) *Muhammedanische Studien* adlı çalışması, siyasetçi Carl Heinrich Becker'in (ö. 1933) *İslamstudien* adlı eseri ve haham Abraham Geiger'in (ö. 1874) *Was hat Mohamed aus dem judentum aufgenommen?* adlı makalesi önümüze çıkmaktadır.

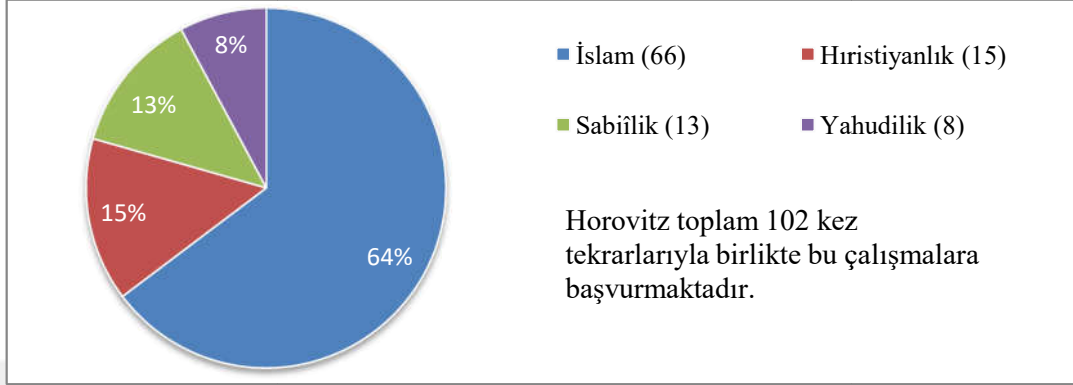

Şekil 12: Batı kaynaklı İslâm araştırmaları kullanım oranı.

iii. Yahudilik, Hristiyanlık ve Sabîlik Araştırmaları

Hristiyanlıkla ilgili çalışmalarda başvurduğu eserler arasında Mardin doğumlu papaz Louis Cheikho'nun (ö. 1927) *Christianisme* adlı eseri ve doğubilimci Axel Moberg'in (ö. 1955) *The book of the Himyarites*'i öne çıkarken, Sâbîlikle ilgili Mark Lidzbarski (ö. 1928) *Das Johannsbuch der Mandaer* adlı

çalışması, Yahudilik’le ilgili ise Kütüphaneci Adolf Neubauer’in (ö. 1907) *La géographi du Talmud* adlı çalışması öne çıkmaktadır.

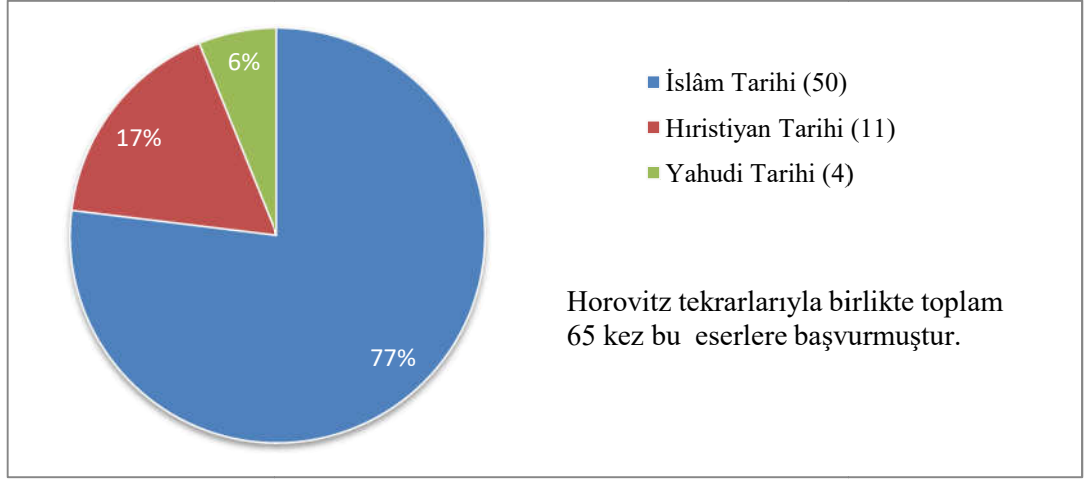
Şekil 13: Batı kaynaklı Yahudilik, Hristiyanlık ve Sabîlik araştırmaları kullanım oranı.

(2) Tarih

i. Dinler Tarihi

Josef Horovitz İslâm tarihi ile ilgili başvurduğu eserlerin başında Leone Caetani’nin (ö. 1935) *Analli dell İslam* adlı çalışması gelmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ilgili öne çıkan eserler arasında Aloys Sprenger’in (ö. 1893) *Leben und Lehre des Mohammad* adlı çalışması ve Hubert Grimme’nin (ö. 1942) *Mohammed* adlı eseri bulunmaktadır.

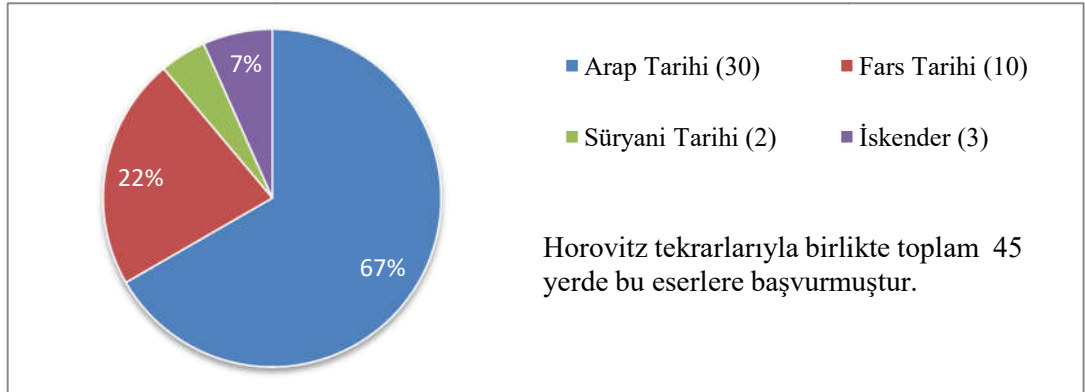
Josef Horovitz, Hristiyanlık tarihi ile ilgili olarak *Kyrkohistorisk Årsskrift* adlı esere, Yahudilik tarihi ile ilgili olarak da Bernhard Moritz’in (ö. 1939) *Der Sinaikult in heidnischer Zeit* adlı eserine çok sık başvurmuştur.

Şekil 14: Batı kaynaklı dinler tarihi araştırmaları kullanım oranı.

ii. Kültür/Medeniyet Tarihi

Arap tarihi için Julius Wellhausen'in *Reste arabischen heidentums*'una, Fars tarihi için Nöldeke'nin *Persische Studien* adlı çalışmasına, Süryani tarihi için yine Nöldeke'nin *Untersuchungen zum Achiqar-Roman*'ına, Büyük İskender ile ilgili de Israel Friedlaender'in (ö. 1920) *Die Chadierlegende und der Alexanderroman*'ına başvurmuştur.

Şekil 15: Batı kaynaklı kültür/medeniyet araştırmaları kullanım oranı.

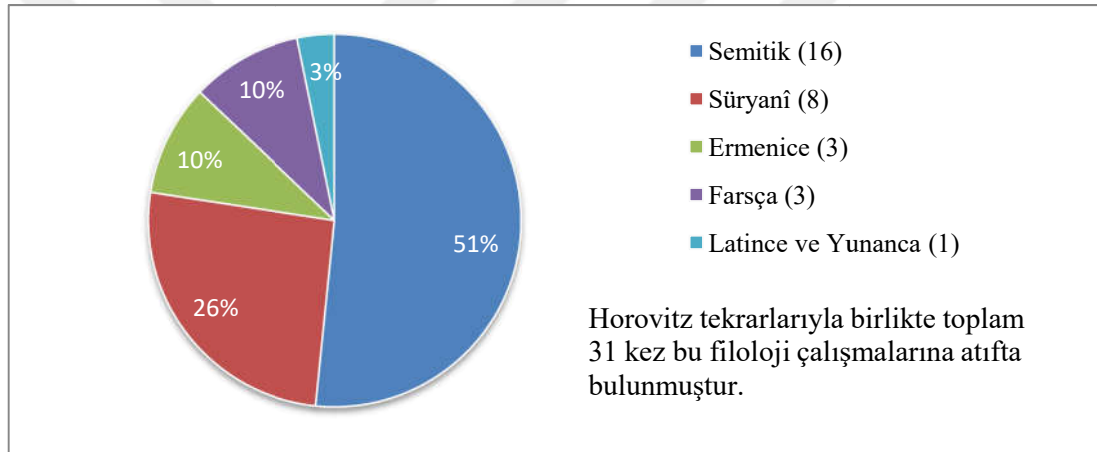
(3) Dil ve Edebiyat

i. Filoloji

Şarkiyat çalışmalarının önemli bir parçasını oluşturan filoloji araştırmaları, Horovitz'in de sıkça müracaat ettiği kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde Horovitz başta semitik çalışmalar olmak üzere, Farsça, Ermenice, Latince,

Yunanca, Süryanice gibi birçok filoloji kaynaklardan yararlanmıştır. Biz burada sadece her dilden en çok müracaat edilenleri zikredeceğiz.

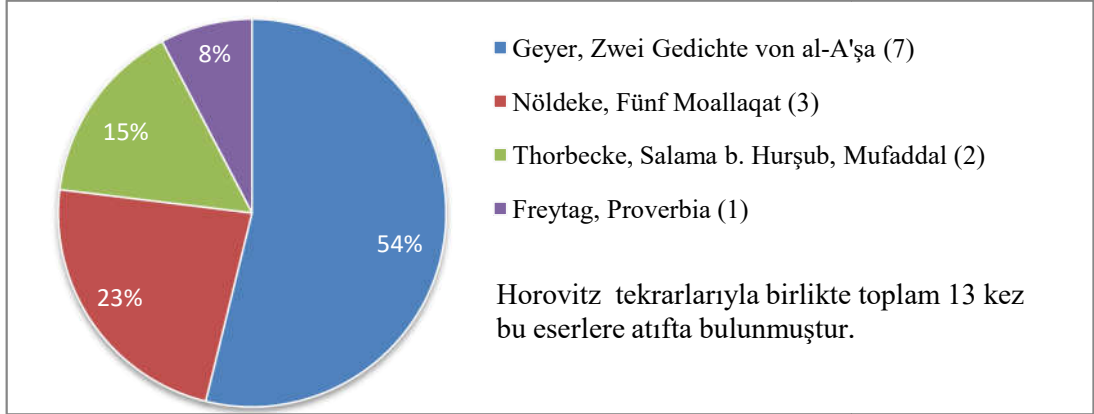
Horovitz, Nöldeke'nin semitik filoloji alanında kaleme aldığı *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*'ından yararlanırken, Süryanice'de Siegmund Fränkel'in (ö. 1909) *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen* adlı eserden, Ermeni filoloji alanında Johann Hübschmann'ın (ö. 1908) *Armenische Grammatik*'ten, Farsça dil çalışmalarda Abdussattar Sıddıqî'nin (ö. 1972) *Studien über die persischen Fremdwörter*'den, Latince ve Yunanca kaynaklarda ise Wetzmann'ın *Griechisch Lateinische Inschriften*'den yararlanmıştır.

Şekil 16: Batı kaynaklı filoloji çalışmaları kullanım oranı.

ii. Şiir/Edebiyat

Horovitz'nin, Kur'ân araştırmalarında dönemin ediplerine ve onların şiirlerine ayrı bir önem atfettiğini zikretmiştik. Horovitz, *Koranische Untersuchungen/Kur'ân Tetkikleri* adlı eserinde hem Câhiliye dönemi şiirlerle ilgilenen Şarkiyatçıların eserlerine hem de İslâm sonrası şiirlerle ilgilenen araştırmacıların eserlerine atıflarda bulunmaktadır. Bu hususta en çok dikkati çeken eserler, Rudolf Eugen Geyer'in (ö. 1929) *Zwei Gedichte von al-'A'sa*'sı ve Theodor Nöldeke'nin *Fünf Moallaqat*'ına atıflarda bulunmasıdır.

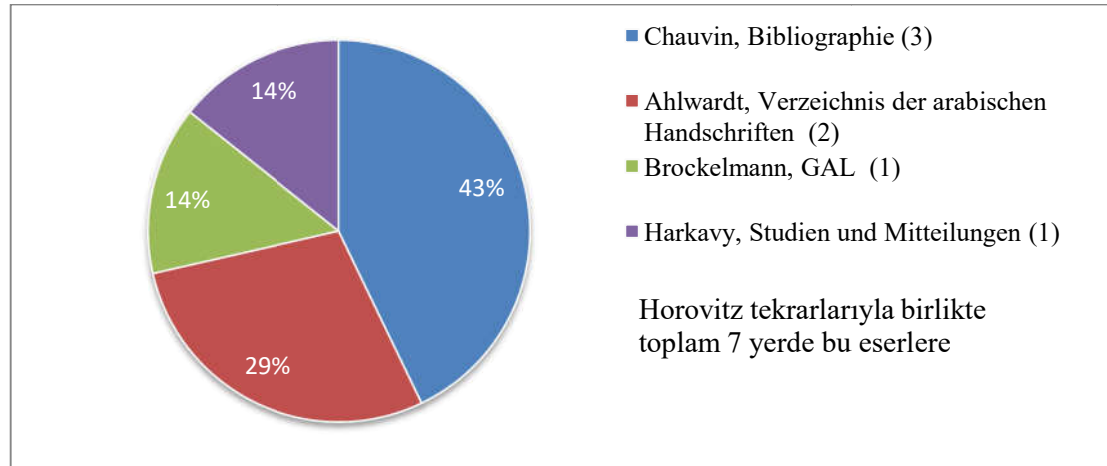
Şekil 17: Batı kaynaklı şiir/edebiyat çalışmaları kullanım oranı.

(4) Arkeoloji ve Coğrafya

Josef Horovitz bazı arkeoloji eserlerinden yararlanmıştır. Martin Hartmann'ın (ö. 1918) *Die arabsiche Frage mit einem versuch der Archeologie* ve Ernst Emil Herzfeld'in *Archeologische Reise* adlı çalışmalarıdır. Coğrafya ile ilgili kullandığı kaynak ise Asya coğrafyası çalışması olan Ritter'in *Erdkunde von Asien*'dir.

(5) Katalog-Bibliyografya

Wilhelm Ahlwardt'ın (ö.1909) Arapça elyazma nüshaları ile ilgili hazırladığı *Verzeichnis der arabischen Handschriften* adlı çalışması ve Arap edebiyatıyla ilgili hazırlanan Victor Chauvin'in (ö. 1913) *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes*'i Horovitz'ın katalog-bibliyografya türü kullandığı kaynaklar olarak önümüze çıkmaktadır. Ayrıca, Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)* adlı eserinden de yararlanmıştır.

Şekil 18: Batı kaynaklı katalog-bibliyografya çalışmaları kullanım oranı.

III. BÖLÜM

JOSEF HOROVİTZ'İN HZ. MUHAMMED VE HADİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

A. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed Tasavvuru

Horovitz'in Hz. Peygamber'in hayatını oryantalist paradigmadan³⁹⁶ hareketle değerlendirmedeği düşünülemez. Dolayısıyla Horovitz'in, Hz. Peygamber ve O'nunla ilgili bütün bilgileri, rivayetleri ve Hz. Peygamber'in getirdiklerini şarkiyatçı bir araştırmacı olarak kendi süzgecinden geçirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Başta, Allah'ın (c.c.) Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e vahyettiği kutsal metin olan Kur'ân-ı Kerîm'i, Horovitz Hz. Muhammed'in bazı eğilimlerinden kaynaklanan ve farklı saiklerden ortaya çıkmış ve kelamı tamamen Hz. Muhammed'e ait bir metin olarak değerlendirmektedir. İslâm ile ilgili bütün araştırmalarını bu önkoşuldan hareketle sürdüren Horovitz'in sonuçları Müslüman âlimlerinden doğal olarak farklılık gösterecektir. Genel olarak şunu belirtelim ki, Horovitz'in Hz. Muhammed tasavvurunu Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, siyer, megazî ve hadis külliyyatında geçen rivayetler, dönemin divan ve şiirleri oluşturmaktadır.

19. yüzyılda Haham Abraham Geiger (ö. 1874) ile başlayan gelenek³⁹⁷ Horovitz ile devam etmiş ve onun ardından talebelerine tevarüs etmiştir. Geiger'in öncülük yaptığı bu ekolde Yahudilik araştırmaları ve onun kaleme aldığı *Was hat Mohammad aus dem Judentum aufgenommen/Muhammed Yahudilik'ten ne aldı?* adlı çalışması Alman-Yahudi oryantalistin bilimsel altyapısını oluşturmaktadır. Geiger araştırmalarında İncil'in ve İncil sonrası Rabbinik yorumlarının³⁹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'e olan etkisinden bahsetmektedir. Horovitz de Geiger'den aldığı bu geleneği benimsemiş ve Kur'ân araştırmalarında dönemin Arap Yarımadası'nda bulunan çeşitli dillerin ve şiirlerin Kur'ân ile alakasını irdelemiştir. Horovitz'in öğrencisi Yahudi oryantalist Heinrich Spreyer (ö. 1935) de *Biblische Erzählungen im*

³⁹⁶ Oryantalist Paradigmanın Kurucu İlkeleri: 1. Hz. Peygamber'in nübüvvetini red. 2. Hz. Peygamber'in dindeki konumunu takdir etmemek ve tahfif. a) Sahâbenin ayrıcalıklı konumu ve adaletini red. 3. Selefe ve ulemâya umumi olarak itimat etmemek. 4. Literatürle irtibatın varoluşsal olup olmamasını bağlamında ihmalin takdimi. 5. Aksi ispat edilene kadar hadisleri uydurma kabul etmek. 6. İsnadlara itimat etmemek. 7. Rical literatürünü belirleyici kabul etmemek. Bkz. Fatma Kızıl, **Müşterek Ravi Teorisi Ve Tenkidi**, Ankara, İSAM Yayıncılık, 2013, s. 37.

³⁹⁷ Bkz.: yuk. "Alman Oryantalizmi"

³⁹⁸ Rabbinik literatür için bkz. Ömer Faruk Harman, "Yahudilik", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIII, 2013, s. 197-201.

Quran/Kur'an'daki İncil Hikâyeleri adlı çalışmasında, kitabın isminden anlaşılacağı üzere Kur'an ve İncil arasındaki kıssaların benzerliğine dikkat çekmek istemiştir.³⁹⁹

Josef Horovitz, Kur'an-ı Kerim dilinin daha iyi anlaşılabilmesi için Câhiliye dönemi ve İslâm'ın ilk yıllarından Emevîler'in sonuna kadarki eski Arap şiiriyle ilgili lügat hazırlama ve Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-eşrâf*'ını neşretme faaliyetini başlatmıştır. Ancak Horovitz'in bu çalışmaları onun Frankfurt'ta ölmesi üzerine yarım kalmıştır.⁴⁰⁰ Bunun yanı sıra Kur'an ile ilgili ölümüyle yarım kalan çalışmaları arasında *Das Weltbild des Korans (einschlieslich der Eschatologie)/Kur'an'ın Dünya Görüşü*⁴⁰¹ zikredilmektedir.

Horovitz, Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in misyonunu anlamlandırabilmek için Kur'an'ı kendi içinde değerlendirmiş, Kur'an'ın nâzil olduğu dönemin ve Câhiliye dönemi şiirleriyle karşılaştırmıştır. Şiirlere ayrı bir anlam yükleyen Horovitz, gençlik yıllarında Emevîler döneminin genç bir şairi olan Şîi eğilimli Kümeit el-Esedî'nin⁴⁰² (ö. 126/744) *el-Hâşimiyât* adlı eserinin Almanca tercümesiyle birlikte tahkikini yapmış, İslâm öncesi ve Hz. Peygamber'in çağdaş şairlerine ve divanlarına çalışmıştır.⁴⁰³

Ayrıca Horovitz, Kur'an tefsir araştırmalarında Yahudi ve Hristiyan edebiyatını, Akkad edebiyatını,⁴⁰⁴ Bizans kroniklerini, Ortadoğu'nun Sâmi ve Yunan yazıtlarını ve Güney Arabistan epigrafyasını kullanarak, bunların Kur'an ile ilişkisini tetkik etmeye çalışmıştır.⁴⁰⁵

Horovitz'in Kur'an-ı Kerim araştırmaları daha çok ayetlerde ifade edilen kavramların ve kıssaların kökeniyle ilgilidir. O, *Koranische Untersuchungen/Kur'an*

³⁹⁹ Karl-Josef Kuschel, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁰⁰ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 242.

⁴⁰¹ *Hebrew Union College Annual*, C. II, s. 145- 227.

⁴⁰² Kümeit el-Esedî (ö. 126/744) Emevî dönemi Şîi şairlerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Er, Kümeit el-Esedî, *DİA*, Ankara, TDV Yay, C. 26, 2002, 551-552.

⁴⁰³ Gotthold, *a.g.m.*, s. 325.

⁴⁰⁴ Sâmi dillerinin yazıya geçirilenlerin en eskisi. Sâmi dilleri arasındaki benzerlikler bu dillerin bir ana dilden (proto-Semitic) türediğini göstermektedir. Mevcut belgelere göre bu ana dilden türeyen en eski dil milattan önce III. binyılın ortalarında Mezopotamya'da (Irak) çivi yazısıyla kil tabletler üzerine yazımına başlanan Akkadca'dır. Bk. Adnan Demircan, "Sâmiler", *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XXXVI, 2009, s. 76.

⁴⁰⁵ Gotthold, *a.g.m.*, s. 325.

Tetkikleri'nde⁴⁰⁶ Arapça menşeli ile Yahudi ve Hristiyan kökenli isim ve fiilleri araştırmaktadır. Hz. Peygamber'in kullandığı dilin ayrıntılı analiz yöntemini, daha önce benimsediği disiplinlere ve tarihî bilgilere uygulayarak mukayese etmekte⁴⁰⁷ ve İslâm öncesi şairlerin kullandığı dilin tahlilini yapmaya çalışmaktadır.⁴⁰⁸

Horovitz ilgili eserde şunları kaydeder: “*Kur'ânî anlatımların (kıssaların) büyük çoğunluğu Eski Ahit'in figürleri etrafında döner; Yeni Ahid kökenli hikâyeleri daha az görmekteyiz. Bununla birlikte Yeni Ahid'e bağlı anlatımlar ilk kez ikinci Mekke döneminde önümüze çıkmaktadır. Muhammed, başından beri geçmişte bilinen Arapça isimleri kullanmış ve daha sonra kökeni Yahudilik ve özellikle Hristiyanlıktan geldiği bilinen, ancak İncil'le ilgili olmayan kişilerin efsaneleriyle tanışmıştır.*”⁴⁰⁹ Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hristiyan kökenli kıssalarla tanıştıktan sonra Kur'ân'da yorumladığını ileri süre Horovitz, aslında Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in tasarrufu altında olduğunu da zimnen iddia etmiş olmaktadır.

Horovitz *Jewish proper names and derivatives in the Koran*⁴¹⁰/Kur'ân'da Yahudi İsimleri ve Türevleri adlı çalışmasında, yukarıda zikrettiğimiz bu iddiaları tekrarladığı görülmektedir. Horovitz burada, Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen Yahudi isimleri ve türevleri ekseninde durmuş⁴¹¹ ve aslı İbrânîceden geldiği bilinen kelimelerin tahlilini yapmıştır. Horovitz böylelikle, İbrânîcedeki dinî ıstılahların Kur'ân-ı Kerîm'de hangi kalıpta kullanıldığını göstermeye çalışmıştır.⁴¹²

Yine Horovitz'in Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed tasavvuru, düşüncesi ve ikisi arasındaki ilişki *Quran/Kur'ân*⁴¹³ adlı makalesinde açık bir şekilde görülmektedir. Horovitz, Kur'ân-ı Kerîm'in hangi ortamda meydana geldiğini ve Hz.

⁴⁰⁶ Tam künye için bkz.: yuk. “Eserleri”.

⁴⁰⁷ “Horovitz, Josef”, *Encyclopaedia Judaica*, s. 980.

⁴⁰⁸ Fück, *a.g.e.*, s. 314 vd.

⁴⁰⁹ “Die große Mehrzahl der koranischen Erzählungen rankt sich um Gestalten des Alten Testaments; Erzählungen neutestamentischer Herkunft sind viel seltener und tauchen zum erstmal in der zweiten mekkanischen Periode auf. Dagegen hat Muhammad von Anfang an auch an einige Namen der arabischen Vergangenheit angeknüpft, während ihm späterhin auch solche Legenden jüdischer und vor allem christlicher Herkunft bekannt wurden, die in keinem Zusammenhang mit biblischer Personen stehen”. Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, s. 10.

⁴¹⁰ Tam künye için bkz.: yuk. “Eserleri”.

⁴¹¹ “Horovitz, Josef”, *Encyclopaedia Judaica*, s. 980.

⁴¹² Gotthold, *a.g.m.*, s. 326.

⁴¹³ Tam künye için bkz.: yuk. “Eserleri”.

Muhammed'i, kendi ifadesiyle, Kur'ân-ı Kerîm'i sunmaya hangi sebeplerin ittiğini, kurgu yaparak ortaya koymaya çalışmaktadır. Müellif Kur'ân-ı Kerîm'in başlangıcı hakkında şunları söylemektedir: *"(Arap yarımadasında bulunan) Yahudiler ve Hristiyanlar Allah'ın kelimasını dinlemek için her hafta buluşmaktaydılar ve kutsal metinlerini kendi dillerinde işitmekteydiler"*.⁴¹⁴ Yazar devamında, *"Tanrı Arapları unutmuş olabilir miydi? Diğer toplumlara Peygamber gönderen Tanrı Arapları unutmuş olamaz! Bu ve buna benzer fikirlerle büyüyen Muhammed sonunda peygamberliğini izhar etmeye başladı. Yahudiler ve Hristiyanlar kutsal metinlerini kendi dillerinde okudukları için Araplar bu dile yabancı kalmışlardı."*⁴¹⁵ Horovitz, Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hristiyanların dinî âyinlerini gizlice dinlediğini ve Arapları bu metinlerle buluşturmaya yönelik kendisinde olağanüstü bir istek hâsıl olduğunu iddia etmektedir.⁴¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in isimlendirilmesi hususunda Horovitz, *"Yahudilerin okudukları kutsal metin İbrânîce'de 'Qri'a' ya da 'Miqrâ' iken Süryânî Hristiyanların okudukları kutsal metin 'Qerjan' idi."*⁴¹⁷ Muhammed de bu ibareyi alıp, *"fulân" vezninde "Kur'ân" olarak Araplara sunmuştur."*⁴¹⁸ demektedir.

Horovitz'e göre Hz. Muhammed'in amacı Allah'ın kelimasını Araplara aktarmaktı.⁴¹⁹ O bu noktada şunları kaydeder: *"Bu ilahî kitap, geçmiş peygamberlere bildirilen kitapların aynısıydı, içeriği ve vahiy birbirine uyuşuyordu, sadece habercileri farklı zamanlarda ortaya çıkmıştı. Milletler, Allah'ın kitabını kendi dillerinde, Yahudiler İbranice, Suriye ve Mezopotamya'daki Hristiyanlar Süryanice, Filistinliler de kendi lehçelerinde okumaktaydılar. 6. yüzyılda İncil'in tercümeleri sıradan bir olaydı, ancak Arapçaya henüz tercüme edilmemişti."*⁴²⁰ Hz. Muhammed'in bu boşluktan faydalandığını ileri süren Horovitz, hâlihazırda

⁴¹⁴ "Juden wie Christen versammelten sich allwöchentlich oder häufiger, um das Wort Allahs zu vernehmen, wie es in ihren heiligen Büchern niedergelegt war." Horovitz, "Qur'an", s. 66.

⁴¹⁵ A.y.

⁴¹⁶ A.m., s. 67.

⁴¹⁷ A.y.

⁴¹⁸ "Die Schriftverlesung hieß bei den Juden q'ri'a oder miqrâ', bei den aramäischen Christen des Orients aber qerjan(â); [...] daß Muhammed diesen Ausdruck übernommen und an die arabische Bildung fu'lan als qurân angeglichen hat." A.y.

⁴¹⁹ A.m., s. 68.

⁴²⁰ A.m., s. 67.

Arapçaya tercüme edilmiş bir kutsal metnin, Hz. Peygamber'in özgüvenini sarsacağını, dolayısıyla farklı bir şekilde peygamberliğini izhar etmesi gerekeceğini söylemektedir.⁴²¹ Horovitz ayrıca Arapların da başta Mekkeliler ve komşu beldeler olmak üzere, kendi dillerinde bir kutsal metnin olması gerektiğine inanmışlardı, demektedir.⁴²²

Horovitz'in benzer görüşleri *Muhammads Himmelfahrt/Muhammed'in Mi'racı*⁴²³ adlı çalışmasında da görülmektedir. Hz. Peygamber'i "hayal gören biri"⁴²⁴ olarak tanımlayan Horovitz, "Muhammed'in, Kur'ân dahil olmak üzere, söyledikleri şaşırtıcı değil mi? Kendisinden önce gelenlerle (peygamberlerle) aynı şeyleri söylemektedir. Önceki vahiyler, Hanok'un kitabı, Baruch vahyi. Muhtemelen Muhammed bu çevrelere yabancı değildi. Onlardan duyduklarını küçük değişikliklerle, kendisine inananlara arz etti. Schrieke'nin iddiasına göre, Muhammed'in Arap kâhinlerle de arası iyiydi. Onlardan duyma ihtimalinin de çok yüksek" olduğunu ileri sürmektedir. Horovitz, Schrieke'nin ifadesine yönelik "elimizde yeteri kadar veri bulunmadığını ve bu yüzden bu iddia ispatlanamaz" olduğunu kabul ettikten sonra, "aslında o dönemde yaşayan kâhinler hakkında çok az şey biliyoruz. Söylemlerin, yani Muhammed'in ve öncekilerin kullandığı dilin benzer olması bu iddiayı doğru kılması açısından yeterli olmadığını." ⁴²⁵ söylemektedir.

Hz. Muhammed'in vahiy almaya başlamadan önce, Hira mağarasında ara ara münzevi hayatı yaşadığını ifade eden Horovitz, Hz. Peygamber'in bu uygulaması dönemin ermişleri tarafından sıkça yapıldığına dikkat çekmektedir. Horovitz bu hususta, Gaon Hai'nin⁴²⁶ *Cevapları* adlı eserinden alıntı yapıp bağlantı kurmaya çalışır. Gaon Hai şöyle demektedir: "Eskiden ermişler bazı günlerini oruçla geçirirler, başlarını dizlerine koyup, toprağa ilahiler ve övgüler mırıldanırlardı. Böylelikle yedi kat semayı görürler ve bir semadan diğer semaya çıkarlardı."⁴²⁷

⁴²¹ A.y.

⁴²² Horovitz, **Koranische Untersuchungen**, s. 76

⁴²³ Tam künye için bkz.: yuk. "Eserleri".

⁴²⁴ Horovitz, "Muhammads Himmelfahrt", s. 160.

⁴²⁵ A.y.

⁴²⁶ 10. Yüzyılda yaşayan bir Haham. Bkz. a.m., s. 165.

⁴²⁷ A.y.

Horovitz'e göre, muhtemelen Hz. Muhammed'in de Hira mağarasında yaptığı ibadetler sonucu bu tür keşifler O'na peyda olmuştur.

Horovitz, Hz. Muhammed'in ümmî oluşunu okuma yazma bilmeyen manasında olmadığını iddia etmektedir. Horovitz'e göre ümmî kelimesi ilk defa Medine döneminde ortaya çıkmış ve Cuma suresinde zikredilen “ümmiyîn” kelimesi de İbrânicedeki anlamından hareketle “*putperestler arasından ve putperestler için bir peygamber*” olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda İbrânicede Yahudi olmayanları ifade etmek üzere kullanılan “*dünya milletleri*” terkinine dikkat çekerek Hz. Muhammed'in kendisini Yahudilere “*yahudi olmayanlara gönderilmiş peygamber*” şeklinde takdim ettiğini ileri sürmüştür.⁴²⁸

Horovitz Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen ıstılahları ve tasvirleri sadece semavî dinlerin ekseninde değerlendirmemektedir. O aynı zamanda Hz. Peygamber'in Antik Mısır ve Sümer kasidelerinden de etkilendiğini iddia etmektedir. Örneğin, *Der İslam* dergisinde yayımlanan *Das Himmelschiff im Quran*⁴²⁹/*Kur'ân'daki Cennet Gemisi* adlı makalesinde, ayetlerde⁴³⁰ betimlenen ay ve güneş ifadeleri ve kendi yörüngeleri etrafında döndüğü tasviri bu kasidelerden etkilenecek Kur'ân-ı Kerîm'e dâhil edildiğini öne sürmektedir.⁴³¹ Yine *Muhammads Himmelfahrt*⁴³²/*Muhammed'in Mir'acı* adlı makalesinde Hz. Peygamber'in mi'racını değerlendiren Horovitz, Hz. Peygamber'in mi'rac'ta şahit olduğu ve tasvir ettiği Cehennem, Horovitz'e göre İran (Mecûsî) menşelidir ve onların kutsal kitabı sayılan *Arta Viraf Namak*'tan alınmıştır.⁴³³

Josef Horovitz, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen ve anlamını yine Kur'ân-ı Kerîm'den ve Hz. Peygamber'in hadislerinden öğrendiğimiz bazı ıstılahların analizini yapmakta ve mukayeseli Semitik filoloji açısından değerlendirmektedir.

⁴²⁸ Horovitz, **Koranische Untersuchungen**, s. 50-53.; Oryantalistlerin “ümmî” kelimesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Suat Mertoğlu, “Ümmî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLII, 2013, s. 310; Özcan Hıdır, **Yahudi Kültürü ve Hadisler**, 2. bs., İstanbul, İnsan Yayınları, 2010, s. 160;

⁴²⁹ Tam künye için bkz.: yuk. “Eserleri”.

⁴³⁰ Kur'ân xxi. 33; Kur'ân xxxvi. 40.

⁴³¹ Horovitz, “Das Himmelschiff im Quran”, s. 281 vd.

⁴³² Tam künye için bkz.: yuk. “Eserleri”.

⁴³³ Horovitz, “Muhammads Himmelfahrt”, s. 174.

Mesela, *Zakât*⁴³⁴/*Zekât* ve *Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus*⁴³⁵/*İslâm İbadetlerin Tarihi ve Terminolojisine dair Açıklamalar* adlı çalışmalarında İslâmî ıstılahların mukayeseli analizini yapmaktadır.

Horovitz'e göre İslâm'ın beş şartından biri olan zekât, kelime olarak İbrânîce'den gelmektedir. Fakat İbrânîce'de bu kelime “zâkût” olarak bilinmekle beraber İslâmî ıstılahta kullanıldığı manada vaz' edilmediğini ifade etmektedir. Horovitz, “*Acaba İslâm Peygamberi Muhammed bu kelimeye kendi mi mana verdi yoksa Arap Yahudilerinden mi işitti*”⁴³⁶ diye mülahazalarda bulunduktan sonra, kelimenin Yahudi edebiyatının Filistin Süryanicisinde “zekâ” olarak bilindiğini ve İslâmî manada kullanıldığını kaydetmektedir. Horovitz, nihayetinde Hz. Muhammed'in bu kelimeyi Yahudilerden aldığını ve onların literatüründe ifade edilen manada kullandığını ileri sürmektedir.⁴³⁷

Horovitz'e göre Hz. Peygamber'in diğer dinî/etnik gruplardan aldığı kavramlara dair bir diğer husus da “*hatip, hutbe ve minber*” isimleridir. Horovitz “*minber*” kelimesinin tarihî ve siyasî arka planını irdelemekte ve kavramın Hz. Muhammed döneminde Arap yarımadasına girdiğini belirtmektedir. O iddiasını şöyle açıklamaktadır: “*Muhammed hayatının son yıllarında minbere çıkmıştır. O artık sadece bir Peygamber değil, aynı zamanda İslâm devletinin başkanıydı. Minber de devlet başkanının bir sembolüydü ve Habeşli kralların üzerinde oturdukları tahta verdikleri isimdi. Muhammed Habeşli kralları belki hiç taklit etmedi, ancak minberi onlardan duyduğu açıktır. Ve Muhammed hükümdarlar gibi bir minber yaptırmak istedi.*”⁴³⁸

Görülebileceği üzere Horovitz, Hz. Muhammed'i hem risâlet öncesi hem de sonrası, devamlı olarak bölgede yaşayan diğer etnik grup, kültür ve dinlerden etkilenen bir kişi olarak lanse etmektedir. Ancak, her ne kadar Josef Horovitz Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hz. Muhammed'in kişiliğine septik bakıyor olsa da bazı oryantalistlerin tezlerine, görüş ve iddialarına mesafeli durduğunu görmekte

⁴³⁴ Tam künye için bkz.: yuk. “**Eserleri**”.

⁴³⁵ Tam künye için bkz.: yuk. “**Eserleri**”.

⁴³⁶ Horovitz, “Zakât”, s. 137 vd.

⁴³⁷ **A.y.**

⁴³⁸ Horovitz, “Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus”, s. 261.

mümkündür. *Biblische Nachwirkungen in der Sira*⁴³⁹/*Siyer'de İncil'in Etkileri* adlı makalesinde Horovitz, Peter Jensen'in (ö. 1936) kaleme almış olduğu *Das Leben Muhammeds und die David-Sage/Muhammed'in Hayatı ve Davut Destanı* adlı çalışmasındaki bazı görüşleri eleştirmektedir. Jensen eserinde İncil ve siyer arasındaki rivayetlerin benzerliklerine dikkat çeker. Horovitz ise Jensen'in birçok yerde zorlamalara girdiğini, hatta bu tür tevillerin Muhammed'in kişiliği hakkında şarkiyat araştırmacılarına yardımcı olamayacağını⁴⁴⁰ ifade etmektedir. Horovitz Hz. Peygamber'in tasavvuru hususunda bu tür yaklaşım sergileyenler hakkında şöyle söylemektedir: “*Theophanes ve onun benzerlerinin Muhammed'e nefret dolusu manalar yükleyerek onu tasvir etmeleri, bize, Peygamber'in gizemli kimliği hakkında bilgi vermemektedir.*”⁴⁴¹

B. Hadis ve Sünnet

Bu bölümde Josef Horovitz'in ele aldığı hadisler/rivayetler değerlendirilecek, megazi, siyer, hadis ve rivayet tefsiri ve bu disiplinlerdeki hadis kullanımı hakkındaki düşünceleri ele alınacaktır. Hz. Peygamber'e ve sahabîlere dair haberleri ihtiva eden bu kaynak eserlerde bulunan malzemeler, Horovitz tarafından nasıl ele alınıyor, analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Horovitz'in, hadislerin ilk muhatapları olan Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) ve Ebû Hüreyre (ö. 58/678) gibi sahabîlerin, sahabî olduğunu iddia eden Reten b. Nasr'ın (ö. 632/1234), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve İbn İshâk (ö. 151/768) gibi müdevvinler hakkındaki görüşlerine de yer verilecektir. İlgili raviler Horovitz tarafından değerlendirilirken, onlar hakkında ileri sürdüğü iddialar tetkik edilecektir.

Başta Josef Horovitz'in müstakil olarak hadis alanında yaptığı herhangi bir çalışmasının bulunmadığını ifade edelim. Josef Horovitz'in İslâm tarihinden bağımsız olarak hadis araştırmaları alanında yaptığı en büyük çalışması ise Arapça

⁴³⁹ Tam künye için bkz.: yuk. “Eserleri”.

⁴⁴⁰ Horovitz, “Biblische Nachwirkungen in der Sira”, s. 189.

⁴⁴¹ A.y.

olarak *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfazi'l-Hadîsi'n-Nebevî* olarak bilinen *Concordance* adlı fihrist çalışmasına katkı sağlamış olmasıdır.⁴⁴²

Josef Horovitz'in çalışmalarını İslamî ilimler disiplinlerine tabîi tutacak olursak araştırmalarını meğazi, siyer, Kur'ân ve Kur'ân ilimleri olarak dörtlü bir tasnife gidebiliriz. Hatta meğazi ile siyeri bir, Kur'ân ile Kur'ân ilimlerini de bir kabul edecek olursak, Kur'ân ve siyer araştırmaları olarak önümüze çıkacaktır. Söz konusu Hz. Peygamber ve hadisleri olunca, ister doğrudan isterse dolaylı olsun konumuzu ilgilendirecektir. Müellif eserlerinde tetkik ettiği bazı rivayetleri ve önemli gördüğümüz bazı ravileri ve bunlar hakkındaki iddiaları analiz etmeye çalışacağız.

1. Rivayet Külliyyatı Ve Bunlar Arasındaki İlişki

Hz. Peygamber'e dair rivayetlerin toplanması ve bunların bir araya getirilmesi hususunda ravilerin hicrî 60. ve 70. yılda başladığını ifade eden Horovitz, *"Araplar gibi hikâye etmeyi seven bir millet için, Peygamber'in hayatının halk arasında karşılık bulmasında şaşılacak bir durumun olmadığı"*⁴⁴³ söylemektedir. Hz. Peygamber'e arkadaşlık etmiş ve büyük hadiseler şahit olmuş sahabîlerin sayılarının azaldığını, fakat rivayetlerin aile ve kabile içinde süre geldiğini kaydeden Horovitz *"artık toplanan rivayetler birbirleriyle ve muhafaza edilmiş yazılı vesikalarla mukayese edildiğini"* dile getirmektedir.⁴⁴⁴

Horovitz hicri birinci yüzyılda hadislerin nasıl ve kimler tarafından rivayet edildiğini ifade ettikten sonra meğazi, siyer, hadis ve tefsir edebiyatlarının birbirlerinden ayrışan ve birleşen yönlerini zikretmektedir.

Horovitz'e göre megaziler Hz. Peygamberin hayatını konu alan ilk eserlerdir. Müellif Hz. Peygamber'in savaşlarını ihtiva eden meğazi eserlerin unsur olarak

⁴⁴² Bir hadisin bilinen bir kelimesinden hareketle Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'ü's-sahih*'leri, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *es-Sünen*'leri, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçtiği yeri tesbit etmek için yapılan bu çalışma fiilen 1916 yılında başlamıştır. Araştırmada Horovitz'in yanı sıra emeği geçen müsteşrikler arasında Arent Jean Wensinck (ö. 1939) ve Theodor Willem Juynboll'da (ö. 1948) bulunmaktadır. Toplam sekiz cildi bulan proje 1988 yılında nihayete ermiştir. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Edebiyatı: Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri**, İstanbul, İFAV, 2014, s. 247.

⁴⁴³ Horovitz, "Alter und Ursprung des İsnad", s. 39 vd.

⁴⁴⁴ A.y.

Câhiliye Arap kültüründe de bulunduğunu ve *eyyâmü'l-Arab* olarak bilindiğini söylemektedir. Bu yönüyle megazi eserlerin diğer türlerden ayrıştığını ve Araplara mahsus olduğu için orijinal bir yönünün bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁵ Bununla birlikte megazilerde, gerçekte ilgili olmayan savaş hikâyelerinin de mevcut olduğunu iddia eden Horovitz, bu tür rivayetlerin aslında sadece Müslümanlara fikhî bir uygulamanın nasıl doğru yapılacağına dair bilgi verdiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁶ Horovitz bunun yanı sıra megazî müelliflerinin Ehl-i kitaptan büyük oranda etkilendiğini ileri sürmektedir.⁴⁴⁷

Horovitz, siyerde rivayet edilen hadiselerin kendilerine işaret ettiği olayların meydana gelişine göre kronolojik olarak verildiğini⁴⁴⁸ ve siyeri oluşturan rivayetlerin birçok amaca hizmet ettiğini söylemektedir. Horovitz siyerin amacını şöyle sıralamaktadır: 1. Hz. Peygamberi yüceltmek, 2. İnsanüstü varlık olarak göstermek, 3. Müphem Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini tavzih etmek, 4. Belirli kişileri, siyasî ve kelâmî mezhepleri savunmak. Bununla birlikte siyerin asıl amacının insanları eğlendirmek olduğuna da dikkat çeken Horovitz siyer müelliflerin bu tür haberleri rivayet ederken abartılı ve heyecan verici rivayetleri de içine karıştırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁴⁹ Horovitz, siyer eserlerinin geriye kalan kısmında yabancı izlerin, özellikle Ehl-i kitapta bulunan kıssaların önemli bir rol oynadığını ve etkilerinin eserin tamamı üzerinde belirleyici bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle de megazilerden ayrıştığını söyleyen Horovitz, bu tür izlerin, yani Ehl-i kitap haberlerin, megazilerde sadece bireysel rivayetler üzerinde olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁰ Bununla birlikte Horovitz megazi ve siyer arasındaki bir başka ayrıntıya dikkat çekerek, megazilerde şiirsel anlatımın yanı sıra şarkılarında bulunması yönünde ağır bastığını ifade etmektedir.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ A.y.

⁴⁴⁶ Josef Horovitz, *Kitâb at-Tabaqât al-kabîr / Abû-'Abdallâh Muḥammad Ibn-Sa'd Kâtib al-Wāqidi (Ibn Saad: Biographien Muhammeds, seiner Gefährten und der späteren Träger des Islams bis zum Jahre 230 der Flucht)*, Ed. Eduard Sachau, Leiden, Brill, 1909, s. Önsöz 5-6.

⁴⁴⁷ Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", s. 39.

⁴⁴⁸ Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 19.

⁴⁴⁹ Horovitz, "Biblische Nachwirkungen in der Sira", s. 187.

⁴⁵⁰ Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", s. 39.

⁴⁵¹ Horovitz, "Die poetischen Anlagen der Sira", s. 310.

Horovitz hadis ile siyer eserleri arasındaki benzerliklere ve ayrıştığı noktalara da dikkat çekmektedir. Horovitz'e göre hadis ile siyerin her ne kadar erken dönemde farklı bilim dallarına ayrılmış olsalar da, içerik ve biçim/teknik olarak sıkı bir ilişki içinde bulunduklarını söylemektedir. Siyerin hikâye etmek, anlatmak ve inşa etmeyi amaçladığını buna karşın hadisin yol göstermek, teoriği pratiğe çevirmeyi gaye edindiğini zikretmektedir. Bununla birlikte siyer eserlerinde dinî-fikhî hükümleri içeren malzeme bulunabileceğini ve aynı şekilde hadis külliyatında da inşa eden ve tarihî bilgiler ihtiva eden rivayetlerin büyük bir yekûn tuttuğunu kaydeder.⁴⁵² Horovitz, hadis literatüründe peş peşe rivayet edilen haberlerin özet olarak birbirinden bağımsız bir şekilde verildiğini, fakat siyerdeki rivayetlerin bir bağlam içinde bütün olarak kaydedildiğini ifade etmektedir.⁴⁵³ İbn İshâk ve Vâkidî'nin (ö. 207/823) *Siyer*'inde bulunup musannef ve müsnedlerde bulunmayan rivayetlerin çok az olduğuna dikkat çeken Horovitz, söz konusu rivayetlerin kaleme alınış ve tasniflendirilmesini farklılaştığının ve ayrı amaçlara hizmet ettiğini söylemektedir.⁴⁵⁴

Horovitz rivayet tefsirlerinde mevcut nakillerin ise ilgili Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini açıklamak için verildiğini ifade etmektedir. Böylece her dört alana ait kitaplarda bulunan rivayetlerin doğal olarak farklılık arz ettiğine vurgu yapmaktadır.⁴⁵⁵ Ancak hadisi, siyeri ve tefsiri teknik olarak birbirine bağlayan nokta ise isnad sistemi olduğunu söyleyen Horovitz, her üç alanda bu sistemin ana unsur olarak önümüze çıktığını belirtir. Horovitz, ister hadis eserlerinin en eskilerinde olsun isterse diğer külliyatlarda olsun isnad sistemin her birinde bulunabileceğini ve bu yönden birbirilerine benzediklerini söyler.⁴⁵⁶ Horovitz'in isnad hakkındaki görüşlerine isnad ve hadislerin tarihlendirilmesi bölümünde yer vereceğiz.⁴⁵⁷

⁴⁵² Horovitz, "Alter und Ursprung des İsnad", s. 39 vd.

⁴⁵³ A.y.

⁴⁵⁴ A.y.; Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 19.

⁴⁵⁵ A.y.

⁴⁵⁶ A.y.; Horovitz, "Alter und Ursprung des İsnad", s. 40;

⁴⁵⁷ Bkz.: aş.

2. Rivayetler

a. Mucize

Josef Horovitz siyer ve megazi eserlerinde Hz. Muhammed'in hayatı ve özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerini ihtiva eden rivayetlerin geneli efsanelerden ve destanlardan ibaret olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁵⁸ Horovitz, Hz. Peygamber'e dair hadislerin ve onu anlatan rivayetlerin ilk dönem kaynaklarda sade anlatımdan ibaretken sonraki dönem eserlerde, onu mucize gösteren, insanüstü varlık olarak tanımlamakta ve hatta risâlet öncesi, gençlik dönemlerine⁴⁵⁹ ait rivayetlerin olağanüstü haberlerle zenginleştirildiğini⁴⁶⁰ iddia etmektedir. Bu mucizelerin hem dinî-siyasî içerikli rivayetlerde hem de kutsallığı ihtiva eden haberlerde önümüze çıktığını ve genelinin uydurulduğunu⁴⁶¹ ifade etmektedir.

Horovitz'e göre Hz. Muhammed için uydurulan mucizeler ya diğer dinlerin kıssalarından uyarlanmıştır ya da sonraki dönem siyer/megazî müelliflerin icat ettikleri yalanlardır. *Die poetischen Anlagen der Sira*⁴⁶²/Siyerdeki Şiirsel Eğilimler adlı çalışmasında şunları kaydeder: “İslâm dini Arap yarımadasının ötesine geçmiş olmasaydı, Peygamber'in hayatı tutarlı bir şekilde sunulmuş olmazdı ve şu an okuduğumuz şekilde önümüze çıkmış olmazdı. Peygamber'in biyografisini yazma eğilimi yabancı rol modeller aracılığıyla kaleme alınmıştır. Muhammed'in yaşantısının bir aziz ve mucize sahibi olarak tasvir edilmesi her şeyden önce Arap olmayan, yeni mühtedilerin ihtiyaçlarına uyarlanmıştır.”⁴⁶³ Horovitz'e göre Müslümanların farklı bölgelere hicret etmeleri, İslâm toprakların genişlemesi ve yeni fethedilen coğrafyada farklı dinlere ve kültürlere mensup kişilerin bireysel veya toplu bir şekilde İslâm'la tanışıp Müslüman olmaları sonucu Hz. Muhammed'i tasvir eden rivayetler değişkenlik göstermiştir. İslâm'ı kabul eden bu insanlar, daha önce mensup oldukları din ve kültürlerden, dini motifleri alıp Hz. Peygamber'e uyarlamışlardır.

⁴⁵⁸ Horovitz, “Die poetischen Anlagen der Sira”, s. 310.

⁴⁵⁹ Horovitz, **Kitâb/at- Tabaqât al-kabîr**, s. Önsöz 5.

⁴⁶⁰ **A.y.**

⁴⁶¹ Horovitz, “Die poetischen Anlagen der Sira”, s. 310.

⁴⁶² Tam künye için bkz.: yuk. “**Eserleri**”.

⁴⁶³ Horovitz, “Die poetischen Anlagen der Sira”, s. 310.

Ayrıca, ona göre raviler fethedilen topraklardaki insanları etkilemek için Hz. Peygamber'i mucize gösteren biri olarak göstermişlerdir.

Yine onun İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-kübrâ*'sına yaptığı tahkik ve neşir çalışmasının önsözünde, Hz. Muhammed'in mucizelerini ihtiva eden rivayetlerin efsanelerden ibaret olduğunu⁴⁶⁴ ileri sürmektedir. Haberlerin efsanevî boyuta taşınmasının sebeplerini siyer ve megazî müelliflerini içine katarak şöyle açıklamaktadır: “*Ravilerin birçoğu Doğu ülkelerinde dolaşan azizlerin hikâyelerini yeni dinin kurucularına uyarlamışlardır. Onlar her şeyden önce Arap olmayan, yeni mühtedilerin ihtiyaçlarını göz önüne alarak Peygamberi mucize gösteren biri olarak sunmaları gerekiyordu.*”⁴⁶⁵

Horovitz ayrıca Hz. Peygamberin mucizeleriyle ilgi müstakil bir eser de kaleme almıştır. 1914 yılında *Der İslam* dergisinde *Zur Muhammedlegende/Muhammed Efsanesi*⁴⁶⁶ adıyla iki bölümden oluşan bir makale yayımlamıştır. Burada Horovitz'in Hz. Muhammed'in mucizeleriyle ilgili görüşlerini net bir şekilde tahlil edebilmekteyiz. Makalede bazı soruların cevabı aranmaktadır. Örneğin mucizeler kimler tarafından (ravi) uyduruldu veya hangi din ve kültürlerden esinlenerek rivayet edilmiştir. Bu ve buna benzer soruların mülâhazalarını yapan Horovitz, bazı önemli noktalara dikkat çekmektedir.

Muhammed Efsanesi taşıyan bu makalenin ilk bölümü *Muhammed'in Mucizelerinin Tarihi* başlığını taşımaktadır. Horovitz makaleye Fussilet suresinin 6. ayetine ve Kehf suresinin 110. ayetine vurgu yaparak, Hz. Peygamber'e gelip mucize görmek isteyenlere “*Ben de ancak sizin gibi bir insanım (beşerim).*”⁴⁶⁷ ayetiyle cevap verdiğini kaydetmektedir. Horovitz devamında Kādî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ-ı Şerîf* adlı eserine atıfta bulunarak Johannes Damascenus'un “*H. Muhammed'in herhangi bir mucizesi yoktu.*”⁴⁶⁸ sözünü nakletmektedir. Horovitz, mucizeler

⁴⁶⁴ Horovitz, *Kitâb at- Tabaqât al-kabîr*, s. Önsöz 5.

⁴⁶⁵ A.y.

⁴⁶⁶ Horovitz, “Zur Muhammedlegende” *Der İslam*, C. V, 1914, s. 41-53. Tam künye için bkz.: yuk. “Eserleri”.

⁴⁶⁷ Kur'ân xxiii. 110; Kur'ân xli. 6.

⁴⁶⁸ Kādî İyâz, *Şifâ-ı Şerîf*, Kahire, 1318, s. 260.

hakkında daha önce Aloys Sprenger (ö. 1893),⁴⁶⁹ Adam Mez (ö. 1917),⁴⁷⁰ Ignaz Goldziher (ö. 1921)⁴⁷¹ ve Leone Caetani'nin (ö. 1935)⁴⁷² de farklı iddialarda bulunduklarını ifade etmektedir.⁴⁷³

Horovitz, Hz. Muhammed peygamberliğini izhar ettikten sonra kendisini mucizelerle desteklediğini iddia etmektedir. Böylece Hz. Peygamber bölgede yaşayan kâhinlerden duyduğu veya onlar hakkında rivayet edilen olağanüstü halleri kendisi yaşamış gibi lanse etmiştir.⁴⁷⁴

Horovitz hicrî birinci yüzyılda mucizelerin rivayet edildiği birçok din ve kültürünün bulunduğunu ve bunlarla tanışan Müslümanların bu olağanüstü rivayetleri Hz. Peygamber'e uyarladıklarını da iddia etmektedir. Ona göre Câhiliye Arap kültürü, kâhinlerin yaşantıları, İsrâiliyat haberleri, Budist ve Zerdüş rivayetler Hz. Peygamber'in hayatını süslemeye yetmiştir.⁴⁷⁵

Horovitz *Muhammed Efsanesi* adlı makalenin ikinci bölümünde bir rivayet üzerinde durmaktadır. *Peygamber ve Dağ* ismi altında tahlil ettiği bir mucizenin mukayeseli tahlilini yapmaya çalışmaktadır. Hz. Peygamber'in cansız bir varlığı, daha doğrusu yerinden oynaması mümkün olmayan bir varlığı yanına çağırması olayının, başka olaylarla benzeştğini, birçok anlatımlarda farklı bir şekilde rivayet edildiğini ve "*Allah dostları*" tarafından vuku bulduğuna işaret etmektedir. Özellikle, Hristiyanlar tarafından çokça kullanılan bir hikâye olduğunu söyleyen Horovitz, buna benzer bir olayın "*Cuha Kıssası*"nda da işlendiğine vurgu yapmaktadır. Buradaki olay şu şekilde cereyan etmektedir: Adam "*dilersem şu dağı yanına çağırırım diyor*" ve çağırıyor. Dağ yerinden oynamayınca "*biz Allah dostları mütevazı insanlarız, o gelmezse biz gideriz.*" deyip dağın yanına gidiyor. Ancak Hz. Peygamber'in olayı dağ ile olmayıp ağacı yanına çağırmasıyla gerçekleşiyor. Marco

⁴⁶⁹ Aloys Sprenger, **Das Leben und die Lehre des Mohammad**, 2. bs., Berlin, Nicolaische Verlagsbuchhandlung, C. III, 1869, s. 54-77.

⁴⁷⁰ Adam Mez, "Geschichte der Wunder Muhamemds", **Verhandlungen des II. Internationalen Kongresses für Allgemeine Religionsgeschichte in Basel**, 30. August bis 2. September, 1904, s. 235 vd.

⁴⁷¹ Goldziher, Ignaz, **Muhammedanische Studien**, Hildesheim, Georg Olms, C. II, 1961, s. 278 vd.

⁴⁷² Leone Caetani, **Annali dell'Islam**, c. I, s. 45 vd.

⁴⁷³ Horovitz, "Zur Muhammedlegende", s. 41.

⁴⁷⁴ **A.m.** s. 42.

⁴⁷⁵ **A.m.** s. 48 vd.

Polo'da⁴⁷⁶ (ö. 1324) da benzer bir hikâyenin anlatıldığını söyleyen Horovitz, Marca Polo'nun İslâm halifesi Mu'tasım'dan (ö. 227/842) bir hikâye naklettiğini söylemektedir. Anlatılanlara göre Mu'tasım Bağdat'ta bulunan bir Hristiyan'dan kendi dininin hak olduğuna dair bir mucize göstermesini istemektedir. Hristiyan bunun üzerine dağı yerinden oynatmaya başlar. Bunu gören Halife Mu'tasım'ın gizlice Hristiyan olduğu rivayet edilmektedir. Horovitz, ayrıca Fudayl b. İyaz'ın (ö. 187/803) da buna benzer bir menkıbesinin olduğunu söylemektedir. O insanlara “Allah'ın öyle erleri vardır ki, dilerse Allah'ın izniyle şu gördüğünüz dağa gel der ve o dağ gelir.” demektedir. Bunun üzerine işaret ettiği dağ yerinden oynamaya başlar. Durumu fark eden Fudayl b. İyaz dağa “*seni kastetmedim.*” der ve dağ olduğu yerde durur. Buda efsanesiyle Hz. Muhammed'in mucizeleri arasında da paralellik olduğunu iddia eden Horovitz, Buda efsanesinde ağacın dalları Buda'nın annesinin hizmetindeyken, Hz. Muhammed'de ise ağaç dalları ona gölge olmak için hizmet ederlerdi, demektedir.⁴⁷⁷

Horovitz makalenin değerlendirmesini yaparken, alıntılarını, mucizelerin ve rivayetlerin birçoğunun, hatta hepsinin bir ön hikâyesinin bulunduğunu iddia etmektedir. Bu alıntılar bazen Budizm'den, bazen Yahudilikten ve Hristiyanlıktan ve bazen de diğer dinî/etnik grup ve kültürlerden alındığını ileri sürmektedir.⁴⁷⁸

Horovitz mucize ihtiva eden rivayetlerin zaman içerisinde çoğaldığını ileri sürer.⁴⁷⁹ Hz. Peygamber'i tasvir eden bu rivayetlerin muhtemelen hicrî birinci yüzyılın son çeyreğinde uydurulduğunu ifade eden Horovitz, İbn İshâk'ın (ö. 151) eserinin bir başlığında *mâ zahara li resulillah min al-mu'cizât fî hafr al handaq (671)/Hendek Kazılmasında Resulullah'tan İzhar Olunan Mucizeler* adını taşıdığını ifade etmektedir. Horovitz, İbn İshâk'tan önceki siyer müelliflerinin buna benzer bir başlık kullanıp kullanmadığının meçhul olduğunu, ancak Hz. Peygamber'in mucizevî kişiliğinin henüz hicri birinci yüzyılda tam olarak yerleşmiş olmadığını

⁴⁷⁶ Batı dünyasına Asya ve Uzakdoğu'yu tanıtan Venedikli seyyah. Marco Polo'nun hayatı için bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, “Marco Polo”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXVIII, 2003, s. 41-43.

⁴⁷⁷ **A.m.** s. 52.

⁴⁷⁸ **A.m.** s. 53.

⁴⁷⁹ **A.m.** s. 44 vd.

söylemektedir.⁴⁸⁰ Horovitz, İbn İshâk sonrası eserlerde bu tür rivayetlerin baskın olduğunu, fakat bununla birlikte geç dönem kaynaklarda bunlara hiç temas etmeyen müelliflerin de bulunduğunu ifade eder.⁴⁸¹ Horovitz, müelliflerin kaydettiği rivayetlerinin kendi seçimine bağlı olduğunu da unutulmaması gerektiğine vurgu yapar.⁴⁸²

b. Mi'rac

Josef Horovitz'in Hz. Peygamber'in mi'racı hakkında biri makale⁴⁸³ ve diğeri de ansiklopedi maddesi⁴⁸⁴ olmak üzere iki tane çalışması bulunmaktadır. Horovitz, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin yanı sıra hadislerin de mi'rac hususunda bilgi verdiğini hatta bu konuda daha geniş tafsilat içerdiğini belirtmektedir.⁴⁸⁵ Rivayetlerde ifade edilen mi'rac hadisesinin nerede ve nasıl vuku bulduğu hususunda belirsizliğin olduğunu ileri süren Horovitz, bir kısım hadislerde Mekke'de meydana geldiğini diğer bir kısım haberler de ise Kudüs'te cereyan ettiğini söylemektedir.⁴⁸⁶

Horovitz mi'racın Mekke'de vuku bulduğuna işaret eden hadislerde Kudüs'e seyahatin hiç geçmediğini ifade etmektedir. Buhari,⁴⁸⁷ Ahmed b. Hanbel⁴⁸⁸ ve Taberî⁴⁸⁹ rivayetlerinde hadisenin Hz. Peygamber'in "kalp tasfiyesi"nden hemen sonra meydana geldiğini gösteren şu hadisi zikretmektedir: *"Peygamber vahy aldığı ve Kureyşlilerin yaptıkları gibi, Kâbe'de uyurken, Cebrâil ve Mikâil ona gelip şöyle dediler: -biz kime dair emir aldık?- buna kendileri cevap verdiler: -Rabblarına dair.- Bunun üzerine gittiler, ertesi gece üç olarak geldiler. Onu uyur bulunca, sırt üstü yatırdılar, göğsünü açtılar, zemzem kuyusundan su getirdiler ve vücudunda şüphe, putperestlik şirk ve dalâlet olarak ne buldular ise yıkadılar. Sonra imân ve hikmetle doldu. Buna müteakip Peygamber göğün en alt tabakasına götürüldü."*⁴⁹⁰ Horovitz bu rivayetin farklı tariklerinin de bulunduğunu fakat her birinin Mekke'de meydana

⁴⁸⁰ A.y.

⁴⁸¹ A.y.

⁴⁸² A.y.

⁴⁸³ Künye için bkz. yuk. "Eserleri".

⁴⁸⁴ Künye için bkz. yuk. "Eserleri".

⁴⁸⁵ Horovitz, "Mi'rac", s. 345.

⁴⁸⁶ A.y.

⁴⁸⁷ Buhârî, Salât, 1; Hacc, 76; Menâkıb, 24.

⁴⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 207; V, 43

⁴⁸⁹ Taberî, nşr. de Goeje., I, 1157 vd.

⁴⁹⁰ Horovitz, "Mi'rac", s. 345.

geldiğini ve “kalp tasfiyesine” bağlı olduğunu zikrettikten sonra, “*Mi‘racın Mekke’den başladığı hakkında, şüphesiz, daha önceye ait olan rivayetin yerini nasıl olmuş da, Kudüs’ten başladığını ileri süren bir diğer rivayet almıştır.*”⁴⁹¹ ifadesini kullanmaktadır. Horovitz mi‘racın Kudüs’te cereyan ettiği hadiste ise olayın Kudüs’te bir gece seyahatine bağlandığını ve oradaki mabed’den başlayarak vuku bulduğunu belirtmektedir. İbn Sa’d’ın⁴⁹² (ö. 230/845) Mekke rivayetinde olayın çok evvele dayandığını fakat bunun da Hz. Peygamber’in çocukluk dönemine ait olmadığını söylemektedir.⁴⁹³

Horovitz, Kudüs’te meydana geldiğini gösteren rivayetlerin siyâsî nedenlerden kaynaklandığını ve daha sonraları uydurulduğunu ileri sürmektedir. Bunun başlıca sebebinin Halife Abdülmelik’in (ö. 86/705) Kudüs politikası olduğunu belirten Horovitz, onun Müslümanları bu bölgeye yönlendirmeyi arzuladığını ve bölgeye ehemmiyet kazandırmak istediğini ve bu yüzden hadislerle desteklediğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Kudüs’ün, Hristiyanlar tarafından da ziyaret edildiğini ve Hz. İsa’nın göğe çıkışının başlangıç noktası kabul edilen “Göğe çıkma Kilisesi’nde O’nun ayak izini ziyaret etmek için geldiklerini ifade eden Horovitz, Abdülmelik zamanından itibaren Müslümanların da Hz. Muhammed’in “ayak izini” ziyaret etmek için geldiklerini ileri sürmektedir.⁴⁹⁴

Horovitz, İslâm müelliflerinin mi‘rac olayını anlatırken, Yahudi-Hristiyan destanlardaki/kıssalardaki örnekleri kullandıklarını ve bir kaç noktada Arta Viraf Namak’ın “*Pehlevî Destanı*” kitabından yararlandıklarını iddia etmektedir.⁴⁹⁵ Geç dönem tasvirlerde ise dağılmış olan rivayetleri toplayıp bir sıraya koyduklarını ve bunların, fikir bakımından derinliğini arttırmaksızın, yalnız mevzuu genişlettiklerini ifade etmektedir. Mi‘rac olayının geniş bir kültüre sahip olmasının nedenini ise Horovitz şöyle açıklamaktadır: “*Arap olmayan Müslüman memleketlerinde Farsça,*

⁴⁹¹ A.y.

⁴⁹² İbn Sa’d, I/I, 143.

⁴⁹³ Horovitz, “Mi‘rac”, s. 345.

⁴⁹⁴ A.y.

⁴⁹⁵ A.y.

*Türkçe, Hindçe ve Malay dilinde bu menkıbeyi işleyen eserler bunların yayılmasına yardım etmişlerdir.”*⁴⁹⁶

3. Raviler

a. Sahâbe

(1) Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?])

Horovitz *Salman al-Farisi*⁴⁹⁷ adlı makalesinde söz konusu sahâbînin, erken dönem kaynaklarda adı geçmezken daha sonraları kendinden söz edildiğini ve Hendek Gazvesi’ndeki hendek fikrinin Selmân’ın verdiğiine dair eski kaynaklarda⁴⁹⁸ bir şey bulunmazken sonraları dâhil Hz. Peygamber’in hayatında yer aldığı bilgisinin bulunmadığını iddia etmektedir. İran’ın fethi konusunda rivayet edilen haberlerde bile şüpheli kaynaklardan çok az bilgiye rastlandığını söylemektedir. Medâin valiliğine dair haberlerin ise tamamen efsanevî karakterler barındırdığını belirten Horovitz, bu bilgilerin tamamı İran asıllı bir kimsenin kıymetini arttırmak ve dönemin İran topraklarında İslâm propagandası yapabilmek için sonradan uydurulduğunu, hatta böyle bir kişinin yaşayıp yaşamadığının bile tartışmalı olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁹⁹

İbrahim Hatipoğlu bu kadar farklı kaynağın ve rivayetin aynı hususta ve ittifak derecesinde söz etmesi bu iddianın isabetsizliğini ortaya koyduğunu ifade etmektedir.⁵⁰⁰

(2) Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64)

Horovitz, Yahudi âlimi iken daha sonra Allah Resulünün yanında Müslüman olan Abdullah b. Selâm hakkında bir tane ansiklopedi maddesi⁵⁰¹ hazırlamış, ayrıca

⁴⁹⁶ A.m., s. 347.

⁴⁹⁷ Horovitz, “Salman al Farisi”, s. 178-183.

⁴⁹⁸ Horovitz bu hadiseyi ilk defa İbn Hişâm’ın, sonraları ise Vâkidî ve Taberî’nin naklettığını belirtmektedir. İbn İshâk’ın ise Selmân-ı Fârisî’nin hendek fikrinden hiç bahsetmediğini söylemektedir. Bkz. A.m., s. 178 vd.

⁴⁹⁹ A.m., s. 182.

⁵⁰⁰ İbrahim Hatiboğlu, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XXVI, 2009, 441-443.

⁵⁰¹ Horovitz, “Abd Allah b. Salâm”, s. 41 vd.

*Bulugja*⁵⁰² adlı makalesinde de ona değinmiştir. Bu çalışmalarında Abdullah b. Selâm hakkında bazı iddialar ileri sürmüştür.

Benî Kaynukâ kabilesinden olup, asıl ismi Husayn olan Abdullah b. Selâm'ın İslâmiyeti kabul ediş tarihiyle ilgili üç ayrı rivayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce, yani henüz Mekke'de iken İslâmiyet'e girdiği rivayeti, asr-ı saâdet'in sonlarında Müslüman olduğu ve diğeri de genel kabul gören Hz. Muhammed'in hicreti esnasında Kubâ'ya geldiği, Allah Resûlün'e bazı sorular sorduğu, verilen cevaplar üzerine, *"bunları ancak bir Peygamber bilebilir"* diyerek Müslüman olduğu rivayetidir.⁵⁰³

Josef Horovitz ileri sürülen tarihleri kabul etmemekte ve Bedir Savaşına ve daha sonraki gazvelere katılan ashabın isim listesinde Abdullah b. Selâm'ın adının yer almamasına dayanarak onun ancak son devirlerde (8/629-30) Müslüman olabileceğini iddia etmiştir.⁵⁰⁴ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'e yönelttiği rivayet edilen üç soruyu, Müslüman olan Yahudiler tarafından uydurma bir rivayet kabul etmekte ve onun erken Müslüman olduğunu gösteren rivayetleri mesnetsiz saymaktadır. Horovitz, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere muhaddislerin, siyer ve megazi yazarlarının rivayet ettiği üç soru olayını reddederken hiçbir sebep ve kaynak göstermemektedir.⁵⁰⁵ Yine Buhârî ve Müslim'de, Hz. Peygamber'in Abdullah b. Selâm'ı cennetle müjdelediği rivayeti Horovitz'e göre uydurma bir rivayettir.⁵⁰⁶ Mustafa Fayda, Horovitz hakkında şunları söylemektedir: *"Öyle görülüyor ki Abdullah b. Selâm gibi meşhur bir Yahudi bilgininin İslâmiyet'i kabul edip Müslümanlar arasında önemli bir mevki kazanmasına ve onun Yahudileri itham eden bazı görüşlerine müellifin gönlü razı olmamaktadır."*⁵⁰⁷

⁵⁰² Horovitz, "Bulugja", s. 523 vd.

⁵⁰³ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. I, 1988, s. 134.

⁵⁰⁴ Horovitz, "Abd Allah b. Salâm", s. 41.

⁵⁰⁵ Fayda, "Abdullah b. Selâm", s. 134.

⁵⁰⁶ Horovitz, "Abd Allah b. Salâm", s. 42.

⁵⁰⁷ Fayda, "Abdullah b. Selâm", s. 134 vd.; Oryantalistlerin Abdullah b. Selâm hakkında geniş bilgi için bkz. Hıdır, **a.g.e.**, s. 263 vd.

(3) Ebû Hüreyre (ö. 58/678)

Horovitz, uğradığı iftirayı beşikteki çocuğu konuşurmak suretiyle çürüten, Benî İsrâilden Cüreyc ismindeki zâhidin İslâm kaynaklarındaki rivayetini verirken, hadisin ravisi olan Ebû Hüreyre hakkındaki görüşlerine yer vermektedir.⁵⁰⁸

Horovitz, Cüreyc kıssasının hadislerdeki tahrîcini yaparak rivayetin hangi kaynaklarda yer verildiğine işaret etmektedir. İlgili hadisin İmam Buhârî (ö. 256/870) ve İmam Müslim'in (ö. 261/874) *Sahîh*'lerinde ikişer defa rivayet edildiğini fakat her birinin farklı bir şekilde nakledildiğini belirtmektedir.⁵⁰⁹ Hadisi ayrıca Ebû'l-Leys Semerkandî (ö. 373/983) de *Tenbîhü'l-gâfilîn* adlı eserinde rivayet ettiğini zikretmektedir.⁵¹⁰ Hadisin tahrîcini yapan Horovitz, haberin rivayet farklılıklarına dikkat çektikten sonra, *Tenbîhü'l-gâfilîn* ravisi hariç, her tarikin sahâbî ravisi Ebû Hüreyre olduğunu belirtir.⁵¹¹

Horovitz Ebû Hüreyre hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder: “*Hikâyeyi Muhammed'den duyduğunu iddia eden Ebu Hüreyre, Peygamber'in genç sahabîlerindendir ve (miladî) 678 yılında 78 yaşındayken vefat etmiştir. Münekkîtt âlimler onun parmak uçlarına dikkatlice bakarlar (kontrol etmeyi ihmal etmezler) ve hakikat ile ilgili çok ciddi olmadığını bilirlerdi. O Muhammed hakkında çok sayıda hadis uydurmuştur.*”⁵¹²

Horovitz'in Ebû Hüreyre ile ilgili düşüncelerinde A. Sprenger'in (ö. 1893) ve I. Goldziher'in (ö. 1921) etkilerini görmek mümkündür. Horovitz ilgili sahâbînin Hz. Peygamber'e yalan haberler isnad ettiğini ileri sürdükten sonra Sprenger'in *Die Lehre des Mohammed/Muhammed'in Öğretileri* adlı eserine ve Goldziher'in *Muhammedanische Studien/İslâm Tetkikleri* adlı çalışmasına atıf yapmaktadır.⁵¹³ Sprenger ilgili eserinde Ebû Hüreyre'nin dine hizmet maksadıyla hadis

⁵⁰⁸ Horovitz, Ebû Hüreyre hakkındaki görüşlerini *Spuren griechischer Mimen im Orient/Yunan taklitlerin Doğu'daki izleri* adlı eserinde dile getirmektedir.

⁵⁰⁹ Horovitz, *Spuren griechischer Mimen*, s. 78-82.

⁵¹⁰ Horovitz, *Spuren griechischer Mimen*, s. 78-82.

⁵¹¹ A.y.

⁵¹² A.y.

⁵¹³ Şarkiyatçıların Ebû Hüreyre hakkındaki görüşleri için bkz. Hıdır, a.g.e., s. 321-315; Ayrıca bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. X, 2013, s. 165.

uydurduğunu,⁵¹⁴ Goldziher ise muteber hadis kitaplarında kendisine isnat edilen rivayetlerin çoğunun sonraları uydurulup ona izafe edildiğini ileri sürmüştür.⁵¹⁵

Horovitz eserinin devamında ilgili kıssasının ilk kim tarafından neşet ettiğini tartışarak cevap aramaktadır. Müellif şöyle demektedir: “*Zâhid Cüreyc’in hikâyesini Müslümanlara ilk anlatan Muhammed mi yoksa Ebû Hüreyre mi? [...] Muhtemelen Ebû Hüreyre’dir. Nitekim son zamanlarda Caetani’nin de ortaya koyduğu gibi, bu rivayetin dışında da (Ebû Hüreyre) duyduğu Hristiyan hikâyelerini Müslüman çevrelere yaymıştır.*”⁵¹⁶ Caetani, İslâm kaynaklarında Ebû Hüreyre’nin hayatıyla ilgili yeteri kadar bilgi bulunmadığını, onun çokça yalan söylediğini, rivayetlerinde abartılı unsurlar ve gerçek dışı şeyler karıştırdığını ve Yeni Ahid’den pasajlar alarak Hz. Peygamber’e uyarladığını ileri sürmektedir.⁵¹⁷

Horovitz aynı eserinin bir başka yerinde⁵¹⁸ ravisi yine Ebû Hüreyre olan bir hadise daha yer vermektedir. Burada da rivayetin Buhârî⁵¹⁹ ve Müslim’in⁵²⁰ *Sahih*’lerinde geçtiğini ifade eden Horovitz, hadisin Yahudilik’ten geldiğini ileri sürmektedir. Hadis’te “*İsrailoğullarından fahişe bir kadın, sıcak bir günde, bir kuyunun etrafında dönen bir köpek gördü, susuzluktan dilini çıkarmış soluyordu. Kadıncağız mestini çıkararak onunla su çekip köpeği suladı. Bu sebeple kadın mağfiret olundu.*” buyrulmaktadır. Horovitz Rabbi’nin Talmud’unda da benzer bir hikâyenin bulunduğu söylemekte ve “*Hayvanların korunmasına dair Yahudi kaynaklardan öğrendiğimiz hikâyelerde olduğu gibi bu ve benzeri hikâyelerde, Araplar tarafından bilinir hale gelmiş ve literatürlerine girmiştir*”⁵²¹ demektedir. Yazar, Ebû Hüreyre’nin bazen hadis uydurduğunu bazen de İsrâiliyat’tan duyduğu

⁵¹⁴ Sprenger, **a.g.e.**, C. III, s. 83.

⁵¹⁵ Goldziher, Ignaz, **a.g.e.**, C. II, s. 49.

⁵¹⁶ Horovitz, **Spuren griechischer Mimen**, s. 78-82

⁵¹⁷ Caetani, Annali del İslam, I, 52/53.; İtalyan Oryantalist Caetani’nin görüşleri de Horovitz’in esas aldığı görüşler arasında zikredilebilir. Leone Caetani Ebû Hüreyre hakkındaki görüşlerini *Annal dell’Islam* adlı çalışmasında dile getirmektedir. Öyle görülüyor ki Horovitz, kendisinin de katkı sağladığı Caetani’nin *Anall dell’Islam* adlı araştırmasında, Caetani’nin Ebû Hüreyre konusundaki düşüncelerine katılmaktadır.

⁵¹⁸ Horovitz, **Spuren griechischer Mimen**, s. 78-82.

⁵¹⁹ Buhârî, Enbiyâ, 54

⁵²⁰ Müslim, Tevbe, 155(2245)

⁵²¹ Horovitz, **Spuren griechischer Mimen**, s. 85.

kıssaları çevresine nakledip Hz. Peygamber'den duymuş gibi rivayet ettiğini düşünmektedir.⁵²²

Prof. M. Yaşar Kandemir oryantalistlerin Ebû Hüreyre hakkındaki iftira vari söylemlerinin tamamen asılsız ve hiçbir temele dayanmadığını söylemektedir. Sprenger, Goldziher ve Caetani'nin Ebû Hüreyre'ye ve onun rivayetlerine değer verdikleri için Buhâri başta olmak üzere İslâm alimlerini ağır bir dille itham etmeleri, şüphesiz onların İslâm'a karşı olan hissi tutumlarından kaynaklandığını belirtmektedir.⁵²³

b. Muammerun

(1) Reten b. Nasr (ö. 632/1234)

Sahabî olduğunu iddia edip yalancılıkla suçlanan, fakat bir takım hadis alimlerin muammer olduğunu kabul ettiği Reten b. Nasr,⁵²⁴ Horovitz'in de ilgilendiği konulardan biri olmuş ve hakkında iki tane makale kaleme almıştır. 1913 Hindistan yıllarında *Journal of the Panjab Historical Society* dergisinde *Baba Ratan, the Saint of Bhatinda/ Baba Ratan, Bathinda'nın Azizi*⁵²⁵ ismiyle ve bir yıl sonra *Der İslam* dergisinde *Zwischen Himmel und Erde/Yer ve Gök Arasında*⁵²⁶ adıyla yayımlanan makalelerde Horovitz, Reten b. Nasr'ın hicrî 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılın başlarında yaşadığı sonucuna varmış, onun İslâm'ın muammerun telakkisinden faydalanarak Müslüman sempatizanlarının gönlünü kazanmak istediğini belirtmiş ve Hindular'ı yogiliğine, Müslümanları sahabîliğine inandırmaya çalışan bir kişi olabileceğini söylemiştir.⁵²⁷

⁵²² A.y.

⁵²³ Mehmet Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. X, 1994, s. 160-167.

⁵²⁴ Nevzat Aşık, "Reten b. Nasr", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXV, 2013, s. 22.

⁵²⁵ Horovitz, "Baba Ratan, the Saint of Bhatinda", s. 97-117.

⁵²⁶ Horovitz, "Zwischen Himmel und Erde", s. 247.

⁵²⁷ Aşık, **a.g.m.**, s. 22.; Sahte sahabîler değişik vesilelerle bazı müellifler tarafından bir başlık altında alınıp incelenmişlerdir. Konu üzerinde duranlardan biri Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'dir (ö. 1250/1834). eş-Şevkânî verdiği listede 10 sahtekârın ismini zikretmiştir.(Şevkânî, **el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâhidî'l-mevzûa**, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Yemâmî, Kahire, 1380/1960, s. 421-423.) Daha sonra müsteşrik Goldziher bu konuya değindiği ve yedi sahâbîlere ilk temas eden Tayyib Okıç'tır ki (ö. 1977) o yedi sahte sahâbîyi tanıtan bir liste vermiştir. (Okıç, **a.g.e.**, s. 70-73) "Mevzû Hadisler" konusunda çalışmış olan M. Yaşar Kandemir de eserinde açtığı "Meşhur Yalancılar" isimli başlık altında 11 sahtekârı sıralamış ve bunlar hakkında kısa bilgiler vermiştir. (Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 71-74.) Bu konuda en yeni araştırma ise "Sahte Sahâbîler" ismiyle Dr. Nevzat Aşık'a

c. Müdevvinler

(1) Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)

Horovitz, Vehb b. Münebbih'in Medineli âlimlerden farklı olarak onun İsrâiliyat'a da önem verdiğini söylemektedir. Vehb'in Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerini ve bunun yanı sıra Yemen'de kutsal kabul edilen metinleri de çok iyi bildiğini ifade etmektedir.⁵²⁸ Rivayet ettiği hadisler Yahudi ve Hristiyan kaynaklarıyla tam bir uyum içinde olduğunu ifade eden Horovitz, insanlığın orijini ile ilgili tarihi açıklamalarında tamamen Ehl-i Kitaba dayandığını ileri sürmektedir.⁵²⁹ Yazar, Vehb'in sadece İbrânîce aslına uygun olarak yaratılışla ilgili kutsal metinleri ve şahısların isimlerini zikretmekle kalmadığını, aynı zamanda Süryanice tercümedeki tahrifler hakkında değerlendirmelerde de bulunduğunu ifade etmektedir.⁵³⁰

Horovitz'e göre Vehb'in rivayetlerinde İsrâiliyata çokça yer vermesi, onun naklettiği bilgilere şüpheyle bakılmasına yol açmıştır. Senedi ekseriyetle vermemesi de kuşkunun büyümesine neden olmuştur.⁵³¹ Horovitz'e göre Vehb'in ismi İsrâiliyatla anılır hale geldikten sonra İbn Kuteybe (ö. 276/889), Taberî (ö. 310/923) ve Mes'ûdî (ö. 345/956) gibi İslâm tarihçileri eserlerinde ona nispet edilen rivayetlerdeki farklılıkları belirtmektedir.⁵³² İbn İshâk, Vâkıdî ve İbn Sa'd ise Vehb'in Hz. Peygamber'in sîreti için hiçbir yerde kaynak olarak zikretmediğini belirtir.⁵³³

(2) İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)

Horovitz'in İbn Şihâb ez-Zührî hakkındaki düşünceleri daha çok Mescid-i Aksâ ile ilgili haberlerde önümüze çıkmaktadır. İbadet maksadıyla ziyaret edilen üç

aittir.(DEUIFD, C. V., 1990.) Bkz. Mehmet Efendioğlu, **Arap Olmayan Sahâbîler**, İstanbul, İFAV, 2011, s. 90-92.

⁵²⁸ Horovitz, **İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu**, s. 41 vd.

⁵²⁹ A.e., s. 43.

⁵³⁰ A.y.

⁵³¹ Horovitz, "Vehb b. Münebbih", s. 261.

⁵³² A.m., s. 260-262.

⁵³³ A.m., s. 261.

mescid⁵³⁴ hadisinin ravisi olan İbn Şihâb, bu rivayeti Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın emriyle uydurduğuna dair ileri sürülen iddiaya⁵³⁵ katılmamaktadır. Horovitz bu konuda şöyle demektedir “*Abdülmelik'in, Zühri'yi ve aynı şekilde Zühri'nin ravilerini zikretmekle bu hadisin güvenilirliğini sağlamayı kastettiği ihtimal dışıdır. Çünkü halifenin bunu telaffuz ettiği zaman aralığı, Abdullah b. Zübeyr'in isyân ettiği sıralarda yani, h. 65 ile 73 yılları arasında olması gerekir ve muhtemelen h. 72 yılıdır. Bu h. 72 yılı, hâlâ mevcut olan yapılaş kitâbesinin bize açıkladığına göre, Abdülmelik'in Kudüs'te Kubbetü's-Sahre'yi inşa ettirdiği yıldır. Ne var ki Zühri h. 73 yılında 23 yaşında ve belki de daha da küçük idi. Abdülmelik'in sadece onu özel olarak zikretmekle umduğu yarar sağlayacak şekilde üstün bir hadis âlimi gibi isminin anılması imkânsızdır.*”⁵³⁶

Horovitz *İslâmî Tarihçiliğinin Doğuşu* adlı eserinde her ne kadar İ. Goldziher'in ismini kullanmasa da, ifadelerinden anladığımız kadarıyla onu kastederek “*Bazılarının iddia ettiği gibi, bu hadisi onun (İbn Şihâb ez-Zühri) bizzat kendisinin uydurduğunu onaylamıyoruz. Çünkü Şam'da yaşayan insanların hadiste otorite olan Medine'deki âlimlere bunu tahkik ettirmeleri hiçte zor değildi.*”⁵³⁷

⁵³⁴ “(İbadet için) sadece (şu) üç mescide yolculuk yapılır: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksa...” Bkz. Buhârî, Mescidü Mekke 1, 6; Savm 67; Sayd 26; Müslim, Hac 415, 511, 512; Ebû Davud, Menâsik 94; Tirmizî, Salat 126; Nasâî, Mesâcid 10; Dârimî, Salat 132; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 234, 238, 278, 501; III, 7, 34, 45, 51, 53, 64, 71, 75, 78, 93, VI, 7

⁵³⁵ Horovit'zin -en azından bu eser bazında- İslam kültürüne yaklaşım konusunda diğer müsteşriklerden daha objektif ve ılımlı bir tutum takındığını söylenebilir, Mesela, Goldziher tarafından ileri sürülen "Zühri'nin, Emevî halifelerinin teveccühüne mazhar olmak için onların lehine hadis uydurduğu şeklindeki yargıya katılmamakta ve bu iddiayı ilmî, natikî ve tarihî verilerle reddetmektedir. (Bkz. Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğinin Doğuşu*, s. 8.) Ignaz Goldziher *Muhammedanische Studien/İslam Araştırmaları* adlı eserinin hadise tahsis ettiği ikinci cildinde, Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) emriyle hadislerin resmen tedvinine başlayan İbn Şihâb ez-Zühri'nin hadis naklinde uydurma haber rivayet ettiğini ileri sürmüştür. Goldziher, Zühri'nin Emevî idaresiyle sıkı bir ilişkide bulunduğunu, dolayısıyla onun Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî'nin yanı sıra Mescid-i Aksâ'ya seyahatine dair rivayeti Abdülmelik bir Mervân'nın talebi üzerine uydurduğunu savunmaktadır. Goldziher Zühri hakkında şunları kaydeder: “*Dindar ilahiyatçı Zühri'ye, dinî hayat reformunun meşruluğunu siyasî sebeplerle hızlandırarak ve Peygamber'e atfedilen bir sözü yayarak, halkın hac yolculuğuna çıkabilecekleri, Mekke, Medine ve Kudüs olmak üzere üç caminin bulunduğunu ispatlama görevi verildiğini.*” Goldziher'e göre Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'ye hâkim olduğu dönemde Abdülmelik b. Mervân, Zühri'yi şahit gösterip söz konusu rivayeti delil olarak kullanmıştır. (Goldziher, Ignaz, *a.g.e.*, C. II, s. 35 vd.; Ayrıca bk. Halit Özkan, “Zühri”, *DİA*, Ankara, TDV Yay., C. XXXVIII, 2013, s. 546.) Talat Koçyiğit, Goldziher'in bu iddiasını herhangi bir delile veya tarihi habere istinat etmediğini, dayandığı husus, sadece Zühri'nin Emevi halifeleri nezdindeki itibarı ve onlara olan yakınlığından kaynaklandığını söyler. Bkz. Talat Koçyiğit, “İbn Şihab ez-Zühri”, *AÜİFD*, C. XXI, 1976, s. 81.

⁵³⁶ Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğinin Doğuşu*, s. 55.

⁵³⁷ *A.e.*, s. 61.

demekte ve aynı çalışmasının sonraki sayfalarında “*Ne olursa olsun, Zührî’nin ismini taşıdığı halde, onun asla duymadığı haberlerin bu yolla çıkmış olması mümkün gözükse de biz, Zührî’nin, Emevîler’in iddialarını teyit etmek için hadis uydurduğunu kabul etmiyoruz*”⁵³⁸ ifadelerini kullanmaktadır. Horovitz Zührî’nin hadis uydurduğunu, en azından Emevîlerin istek ve arzuları doğrultusundaki bir takım oryantalistlerin iddia ettikleri gibi yaygın görüşe katılmamaktadır. Horovitz bununla birlikte Zührî’nin hadisleri genel olarak isnadlarıyla birlikte zikrettiğini ve bazı durumlarda da hazfettiğini kaydetmektedir.⁵³⁹

Horovitz, Zührî’nin bazı tarihî bilgileri de gizli tuttuğuna değinmektedir. Müellif, Zührî’nin dedesi Abdullah b. Şihâb henüz müşrik iken, Mekkeli üç kişiyle gizlice bir karar aldıklarını ve Bedir’de Hz. Peygamber’i öldürmek için ant içtiklerini, hatta Hz. Muhammed’i alnından yaraladıklarını naklettikten sonra, Zührî’nin mezkur rivayet söz konusu olduğu yerlerde sukut ettiğini söylemektedir. Nitekim dedesinin yaptığı hareketin doğal olarak Zührî’ye acı verdiğini ifade etmektedir.⁵⁴⁰

(3) İbn İshâk (ö. 151/768)

Horovitz, İbn İshâk’ın eserinin orijinal olarak elimizde bulunmadığını, fakat rivayet ettiği haberleri veya yarım kalan hadisleri İbn Hişâm’ın (ö. 218/833) eserinde veya Taberî’de (ö. 310/923) bulabileceğimizi ifade etmektedir.⁵⁴¹ İbn İshâk’la birlikte siyerin farklı bir yola girdiğini söyleyen Horovitz, hadis alanında kaleme alınan eserlerle benzerliği daha çok ortaya çıktığını, her şeyden önce isnadın daha ciddi kullanılmaya başlandığını kaydetmektedir.⁵⁴² Horovitz’e göre İbn İshâk isnadı kullanmaya zorlanmış durumdadır, fakat buna rağmen bu konuda fazla titizlik göstermemiştir.⁵⁴³

Horovitz, İbn İshâk’ın diğer ravilerden farklı olarak İsrâiliyat haberlerine çok önem verdiğini söylemektedir. Bu minvalde onun büyük oranda Vehb b.

⁵³⁸ A.e., s. 66.

⁵³⁹ A.e., s. 68.

⁵⁴⁰ A.e., s. 55.

⁵⁴¹ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 41.

⁵⁴² Horovitz, “Die poetischen Anlagen der Sira”, s. 312.

⁵⁴³ Horovitz, “Zur Muhammedlegende”, s. 43

Münebbih'ten yararlandığını ifade eder.⁵⁴⁴ Horovitz, *The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors*⁵⁴⁵ / *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*⁵⁴⁶ adlı çalışmasında “İbn İshâk başvurduğu hadis, tefsir ve meğazi alimlerinin yanı sıra, Yahudi, Hristiyan ve Farisî gelenekleri hakkında bilgi elde etmek istediği zaman gayr-ı Müslim alimlere de başvurduğunu, hatta bu nedenle “ilk Ehli-i kitaptan bazı ilim ehli kimseler” veya “Tevrat ehli” ve “Acemden” haberler rivayet eden kimseleri raviler arasında”⁵⁴⁷ zikrettiğini söylemektedir. İncil’in içeriğini ve anlatım biçimini bilen bir Müslüman kussâs için İncil’deki motifleri kahramanlarına uyarlama konusunda yatkın olduğunu ileri süren Horovitz, hadis rivayetlerinde Hristiyan efsanelerinin, Yahudi destanlarının yanı sıra Câhiliye Arap hikâyeleri, Zerdüştlük geleneği ve birçok farklı kültürlerin etkisinin görüldüğünü iddia etmektedir.⁵⁴⁸

Rivayetlerinde kelime kelimesine Eski ve Yeni Ahid’den ibareler bulunduğunu ileri süren Horovitz⁵⁴⁹, Hristiyan ananelerinden gelen rivayetlerin İslâmî motiflerle süslenip naklettiğini,⁵⁵⁰ ancak bu durum İbn İshâk’ın, dolayısıyla siyer’in hikâye etme amacından kaynaklandığını söylemektedir.⁵⁵¹ İbn İshâk’ın rivayet ettiği Hz. Peygamber’in on iki elçisi haberi,⁵⁵² Hz. İsa’nın havarilerinden esinlenerek uydurulduğunu, fakat bu ve bunun gibi birçok rivayetlerin aslında hicrî ilk iki asırda ulema tarafından bilindiğini ve Hristiyan müzakerecilerle tartışmaya güçleri yetmediklerinden dolayı ses çıkarmadıklarını ileri sürmektedir.⁵⁵³

⁵⁴⁴ Horovitz İbn İshâk’ı Hz. Peygamber’in sîreti için hiçbir yerde kaynak olarak zikretmemektedir. Bkz.: yuk. “**Vehb b. Münabbih**”.

⁵⁴⁵ Tam künye için bkz.: yuk. “**Eserleri**”.

⁵⁴⁶ Tam künye için bkz.: yuk. “**Eserleri**”.

⁵⁴⁷ Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 83.

⁵⁴⁸ Horovitz, “Biblische Nachwirkungen in der Sira”, s. 187

⁵⁴⁹ **A.y.**

⁵⁵⁰ Horovitz, “Zur Muhammedlegende”, s. 49.

⁵⁵¹ Horovitz, “Biblische Nachwirkungen in der Sira”, s. 187.

⁵⁵² Resûl-i Ekrem, Akabe’de kendisine biat eden Medineliler arasından on iki kişiyi Medine’deki müslümanların meseleleriyle ilgilenmek, İslâm’a davette bulunmak ve oradaki gelişmeleri kendisine bildirmek için nakib tayin etmiş, Neccâroğulları’nın temsilcisi Es’ad b. Zürrâre’yi de onların reisliğine (nakîbü’n-nükabâ) getirmiştir. Hz. Peygamber bu nakibleri Hz. Mûsâ’nın on iki yardımcısına ve Hz. İsa’nın on iki havârisine benzetmiştir (İbn Sa’d, I, 222-223). Bkz. Gülgün Uyar, “Nakib”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXII, 2006, s. 321.

⁵⁵³ Horovitz, “Zur Muhammedlegende”, s. 49.

4. İsnad

a. İsnadın Tarihlendirilmesi

Josef Horovitz, hadisi rivayet edenler silsilesini ifade etmek üzere kullanılan isnad sistemini⁵⁵⁴ batılı İslâm araştırmacıları arasında müstakil olarak ilk defa kaleme alanlar arasında zikredilmektedir.⁵⁵⁵ Daha önce her ne kadar Aloys Sprenger (ö. 1893),⁵⁵⁶ Ignaz Goldziher (ö. 1921) ve Leone Caetani (ö. 1935) gibi şarkiyatçılar söz konusu isnadın tarihi ve menşei hakkında farklı görüşler⁵⁵⁷ dile getirmiş olsalar da Batılı araştırmacılar arasında Horovitz'le birlikte farklı bir ivme kazandı diyebiliriz.⁵⁵⁸

İslâm kaynakları, hadislerde isnadın ilk kullanımı hakkında kesin bir tarih vermemektedir. Ancak, İmam Müslim'in (ö. 261/875) "Mukaddime"sinde ifade edilen ve hicri 110 yılında vefat eden, büyük tabii Muhammed b. Sîrîn'e (ö. 110/729) ait olan "*önceleri isnaddan sormazlardı, ne zaman ki fitne zuhûr etti, "bize ravilerinizi bildirin" dediler*"⁵⁵⁹ sözü ve keza İslâm kaynaklarında, "*hadisi ilk kez senediyle birlikte zikreden kimse, Zührî'dir*" ibaresi, isnadın hicri ilk asrın ortalarında veya belki de daha önce bilindiği ve teknik olarak kullanıldığına işaret ettiğini göstermektedir. Bu kayıtlar, isnadın bilinçli ve sistemli kullanıldığına dair sözler olduğu unutulmamalıdır, yoksa hadislerin isnadı ilk raviler tarafından gerekli görüldüğü takdirde zikrettikleri bilinmektedir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁴ Raşid Küçük, "İsnad", **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXIII, 2013, s. 154; Talat Koçyiğit, "Hadis Terimleri Sözlüğü", **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1992, s. 211-213.

⁵⁵⁵ Hıdır, **a.g.e.**, s. 509 vd.

⁵⁵⁶ Sprenger, **a.g.e.**

⁵⁵⁷ Oryantalistlerin isnadın tarihi ile ilgili iddiaları için bkz. Rahile Yılmaz, **Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, MÜSBE, 2014, s. 143-168.

⁵⁵⁸ Batılı araştırmacıların isnad sistemi ile ilgili müstakillen konuyu ele aldıkları en önemli çalışmalar, Josef Horovitz'in "*Alter und Ursprung des İsnad*" adlı çalışması ile James Robson'un "*The İsnad in Muslim Tradition*" adlı makalesidir. Bkz. Hıdır, **a.g.e.**, s. 509 vd.

⁵⁵⁹ Muslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, Mukaddime, 7.

⁵⁶⁰ Hıdır, **a.g.e.**, s. 509 vd.; İsnad sisteminin doğuşu hakkında ayrıca bkz. Muhammed Mustafa A'zamî, **İlk devir hadis edebiyâtı ve peygamberimiz'in hadisleri'nin tedvîn târihi (H. 1-150-M. 622-657)**, Çev. Hulusi Yavuz, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, s. 192-193; Muhammed Mustafa A'zamî, **İslam fıkhi ve sünnet: Oryantalist J. Schacht'a eleştiri**, Çev. Mustafa Ertürk, İstanbul, İz, 1996, s. 202-203.

Batıda isnad hakkındaki görüşler 19. yüzyılda dile getirilmeye başlanmıştır. Avusturyalı Aloys Sprenger, İskoç asıllı İngiliz oryantalist William Muir (ö. 1905), Yahudi asıllı Macar İgnaz Goldziher (ö. 1921), İtalyan oryantalist Leone Caetani (ö. 1935) ve Josef Horovitz⁵⁶¹ (ö. 1931) isnadın İslâm tarihindeki tarihlendirilmesiyle ilgili farklı görüşler ile sürmüşlerdir.⁵⁶²

Şarkiyatçıların ileri sürdüğü isnadın tarihlendirilmesi meselesi genel itibariyle isnadın güvenilirliği tartışmasını amaçlamaktadır.⁵⁶³ Konu hakkında Müslüman âlimlerin⁵⁶⁴ de dâhil olduğu bir gelenek gelişti ve tarihlendirme hakkında üç tarih

⁵⁶¹ Horovitz'ten sonra bu tartışmalar devam etmiştir. Bunlar arasında Johan Fück ve Joseph Schacht gibi oryantalistler bulunmaktadır.

⁵⁶² Biz burada sadece Horovitz öncesi isnad ile ilgili görüş bildiren oryantalistlerin isimlerine ve görüşlerine yer vereceğiz.

⁵⁶³ Harald Motzi, "Hadis: Kaynağı ve Gelişimi", Çev. Dilek Tekin, **HTD**, C. X, No: 2, s. 123.

⁵⁶⁴ Bunlar arasında Fuat Sezgin, Muhammed Hamidullah, Mustafa A'zami, Zübeyr Sıddıkî, Talat Koçyiğit ve Arif Ulu gibi müslüman araştırmacılar bulunmaktadır. Fuat Sezgin'in *Buhari'inin Kaynakları* ve Muhammed Hamidullah'ın *Hemmam b. Münebbih'in Sahifesi* adlı çalışması, Horovitz'in tespit ve yaklaşımının önemini bir kat daha artırmaktadır. (Horovitz, **İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu**, çeviren'in önsözü, s. 8.) A'zami'ye göre râviler, fitneden önce de isnâdı bazen uyguluyor bazen terk ediyorlardı. Ancak 'fitne'den sonra daha dikkatli davranmaya, bilgi kaynaklarını araştırmaya başladılar ve nihayetinde hicrî I. yüzyılın sonunda isnâd sistemi tam anlamıyla tekamül etti. (Bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 180.) Çağdaş müelliflerden Sıddıkî bu konuda A'zami ile aynı kanaati benimsemekte ve görüşünü şu ifadeyle delillendirmektedir: "*Bizzat Hz. Ali'nin talebelerine, bir hadis yazdığınız zaman onu isnâdıyla birlikte yazın*" hadisini rivâyet etmiş olduğu nakledilir. Hicretin I. yüzyılının sonundan önce vefat etmesi gereken bir sahâbî olan Ebû Hind Abdurrahman, bir hadisi ezbere okurken isnâdını vermekte kusur ettiklerinde, elindeki sopayı göstererek talebelerini ikaz ederdi. Bu vak'alardan ve ilk sahâbîlerin gösterdikleri ihtiyattan isnâdın, hicrî I. asrın ortasından önce hadise uygulandığı, aynı asrın sona ermesinden önce de hadisin ayrılmaz ve zorunlu bir parçası şeklinde telakki edildiği sonucu çıkarılabilir. (Bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 180; Ayrıca bkz. Muhammed Zübeyr Sıddiki, **Hadîs Edebiyatı Tarihi: Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkîdi**, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları, 2004, s. 124) Fuat Sezgin hadis usûlü ve ıstılâhlarındaki çeşitli konulardan hareketle, isnâdın şifâhi rivâyete değil, sika müelliflere ve râvîlere isimleriyle beraber işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Ona göre İslâmî kitapların kaynaklarını tesbit etmek için her şeyden önce isnâdın hicrî. II. ve III. asırlarda ortaya çıktığını ve râvî isimlerinin tamamen uydurulduğunu iddia eden yanlış görüşlerden kurtulmak gerekir. (Bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 180; Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Sezgin, *İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Önemi*, Çev. Hüseyin Kahraman, **UÜİFD**, C. V, No: V, 1993, s. 308.) İbn Ebî Hâtim'in "*İsnâdı ilk kullanan Zührî idi*" rivâyetine dayanarak isnâdın Zührî devrinde başladığını savunan Sezgin, Zührî'den önce te'lif edilen Hasan el-Basrî'nin *Fedâilü'l-Mekke*, 'Âbid b. Şerriyye el-Cürhûmî'nin *Ahbâru Yemen ve eş'aruhâ*, Vehb b. Münebbih'in İbn Hişâm redaksiyonundaki *Kitâbu't-Ticân*'ının hadislerinin isnâd ihtiva etmemesinden istidlâlen, isnâdın İbn Şihâb ile başladığını kabul eder. Ayrıca Ma'mer'in (ö. 152) *Câmi'i* ve Mâlik'in *Muvatta'*ndaki isnâd lafızlarından bu hükme delil gösterir. (Bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 180 vd.; Ayrıca bkz. Fuad Sezin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Haz. Ali Dere, 3. bs., Ankara, Otto, 2012, s. 20.) "*İsnâdı ilk kullanan kişi Zührî idi*" sözünü "Şam'da ilk kullanan" şeklinde yorumlayanlar da vardır. (Ekrem Ziya el-Umerî, **Buhûs fi tarihi's-sünneti'l-müşerrefe**, Beyrut, 1975, s. 48-49, 74.) Hadis hâfızı el-Velîd b. Müslim (ö. 195) şöyle demiştir: "Şam halkı 'Kâle Resûlullâh' diyerek hadis rivâyet ederlerdi. Zührî onlara: Ey Şamlılar! Ne oluyor ki hadislerinizi ipsiz ve halkasız görüyorum, diye hitab ettikten sonra isnâd kullanmaya başladılar." (Koçyiğit, "İbn Şihab ez-Zührî", s. 74 vd.) Bu sözler Şam'da muntazam bir isnâd uygulamasının, tamamıyla Zührî'nin gayretleri sonucunda sağlandığını

ileri sürüldü.⁵⁶⁵ Bunların bir kısmı Horovitz öncesi ve bir kısmı da Horovitz sonrası ortaya atılan görüşlerdir.

İsnadın tarihlendirilmesiyle ilgili yukarıda zikrettiğimiz oryantalistlerin⁵⁶⁶ görüşlerine kısaca yer verdikten sonra Josef Horovitz'in isnadın tarihi ile ilgili Batı'da araştırma konusu olmasını sağlayacak *Alter und Ursprung des İsnad/İsnad'ın Tarihi ve Menşei* adlı makalesine değineceğiz.

Aloys Sprenger⁵⁶⁷ isnadların tarihî araştırmalarda önemli bir yere sahip olduğunu ve kullanışlı olduğuna kabul etmektedir.⁵⁶⁸ Ancak Sprenger, Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/713) Abdülmelik b. Mervân'a (ö. 86/705)⁵⁶⁹ gönderdiği

belirtmektedir. Bu gayretleri sonucudur ki Zührî hadis tarihine “*Hadisi ilk isnâd eden kişi*” olarak geçmiştir. (Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, s. 20.) Arif Ulu bu yönde makul bir açıklama yapmaktadır: “*İbn Sîrîn'in ifade ettiği fitnenin ardından başlayan isnâd sorgulamasında râvîlerin ehl-i sünnetten mi yoksa ehl-i bid'attan mı oldukları incelenmiş ve rivâyetlerinin kabulü veya reddi bu incelemenin sonucuna bağlanmıştır. Mâlik b. Enes ise söz konusu ifadesiyle sadece ehl-i sünnet veya ehl-i bid'atın değil de daha ileri bir boyuttaki isnâd sorgulamasını kastetmiş.*” (Arif Ulu, “Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. I, 2012, s. 159.) Zührî'nin, hadisi ilk isnâd eden kişi olarak vasıflandırılması ya ‘Ömer b. Abdilaziz’in emriyle hadisleri ilk tedvîn eden kişi olması’ndan (tedvîni isnâdlarıyla yapıyordu), ya da ‘isnâdın yerleşmesi için gösterdiği gayretlerden dolayı’dır. Hâlbuki hicrî 63 yılında vefat eden Rebî’ b. Haysem’in rivâyet ettiği bir hadisin isnâdının Şa’bi tarafından araştırılması da kaynaklarda ilk isnâd araştırması olarak vasıflandırılmaktadır. Bu da Zührî’den önce isnâdların araştırıldığını gösterir. (Yılmaz, **a.g.e.**, s. 180 vd.) Oryantalist iddialarda ön plana çıkan isnâdların uydurulduğu veya ancak hicrî II. ve III. asırda kullanılmaya başlandığı şeklindeki iddialar, bu başlık altında isnâdın hicrî I. yüzyılın ortalarında kullanıldığı ile ilgili rivâyetlerden dolayı önemini kaybetmektedir. Özellikle sahâbe devrinden itibaren isnâdındaki şahıslarla bizzat görüşülerek isnâdın sıhhatinin kontrol edildiğine ve aynı uygulamanın tâbi’ûn zamanında da yaygın bir şekilde devam ettiğine dair rivâyetler, söz konusu iddiaların haklılığını geçersiz kılmaktadır. (Geniş bilgi için bkz. Salahattin Polat, **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri**, Ankara, TDV Yay., 1985.; Ayr. bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 181 vd.)

⁵⁶⁵ 1. Sahabenin hayatı esnasında (yaklaşık hicretten 60 yıl sonrasına kadar). 2. Tabiîn döneminde (yaklaşık olarak hicrî 60 ile 120 yılları arasında). 3. Tabiîn’nden sonra gelen nesilde (hicrî 120 ile 180 yılları arasında). Bu üç tarihin iddiaları farklı varsayımlara dayanmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Motzi, **a.g.m.**, s. 123.

⁵⁶⁶ Söz konusu oryantalistler Horovitz öncesi veya akranlarının dile getirdikleri iddialardır.

⁵⁶⁷ Johann Fück de aynı kanaattadır. Fück, Urve b. Zübeyr’in çok basit ve gelişmemiş bir formda da olsa isnad kullandığını dile getirmektedir. Fück’ün üzerine durduğu ve çoğu zaman ihmal edilen bir diğer husus ise isnadın İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde farklı zamanlarda kullanılmaya başlanmış olması ihtimalidir. Fück, Medine ve Suriye’den sonra hadis çalışmalarının başladığı yer olarak kabul ettiği Irak’ta haberlerin kaynağını gösterme konusunda eksikliklerin olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Fatma Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespiti Yönelik Yöntemleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜSBE, 2005, s. 8.

⁵⁶⁸ Motzki, **a.g.m.**, s. 123.; Sprenger, **a.g.e.**

⁵⁶⁹ Muhammed Mustafa A’zamî Abdülmelik b. Mervân’ın ölüm tarihi için h. 70 veya 80 olarak vermektedir. (Bkz. A’zamî, **İslam Fıkhi Ve Sünnet**, s. 202.) Abdülmelik b. Mervân’ın vefat tarihi h. 86’dır. Geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Abdülmelik b. Mervân”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. I, s. 266-270.

mektuplardan hareketle, Urve'nin yazılarında isnad ihtiva etmediğini, fakat sonradan Urve'nin isnadı kullandığını inanıldığını iddia etmektedir.⁵⁷⁰ William Muir ise *The Life of Mahomet/Muhammed'in Hayatı* adlı eserinde 'tarihlendirme teorisi' üzerinde durmaktadır.⁵⁷¹ Muir'e göre Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), mevcut olan hadislerin toplanması için resmi bir emir yayınlamasına rağmen elimizde, h. II. yüzyılın orta ve sonlarından daha erken bir tarihe ait derlemeler mevcut değildir. Günümüze ulaşan rivayetler ise h. I. yüzyılda kayda geçirilmemiş formlardır. Muir, Hz. Peygamber'in sözlerinden bazılarının onun hayatında yazılmış olabileceğini kabul etmekle beraber hiçbir hadisin, hicri birinci asrda neredeyse sonlarına gelmeden kaydedilmiş olduğunu doğrulayamayız demektir.⁵⁷² Sistematik isnadın Emevîler döneminin sonlarına doğru araştırılmaya başlandığını ve kayıt altına alındığını ifade etmektedir.⁵⁷³ İgnaz Goldziher (ö. 1921) her ne kadar isnad sistemine en az itimat eden şarkiyatçılar arasında zikredilse de onun isnad ile ilgili görüşleri Batı da araştırma konusu olmasına katkı sağlamıştır. Onun isnad hakkındaki menfi görüşleri kendisinden sonra gelen şarkiyatçılar tarafından araştırma konusu olmuş ve Goldziher'in görüşüne muhalif tezler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.⁵⁷⁴ O, *Muhammedanische Studien/İslamî Tetkikler* adlı çalışmasında hadis kaynaklarının isnadın nasıl kullanılmaya başladığını açıklasa da bu kullanımın hangi döneme tekabül ettiğini izah etmez.⁵⁷⁵ Fakat aynı eserin hadise tahsis ettiği bölümde *Muvatta'* hakkındaki mülahazalarda bulunur ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) bulunduğu döneminde isnad sisteminin zorunlu görülmediği kanaatine varır. Goldziher'e göre bu tarih her ne kadar isnadın varlığını gösterse de başlangıç noktası olduğu sonucu çıkarılamaz.⁵⁷⁶ L. Caetani'ye (ö. 1935) göre hadisleri sistematik olarak ilk toplayan kişi Urve b. Zübeyr'dir (ö. 94/713).⁵⁷⁷ Urve ise topladığı hadislerde ne bir isnad

⁵⁷⁰ A'zamî, *İslam Fıkhi Ve Sünnet*, s. 203.

⁵⁷¹ Ömer Faruk Akpınar, "Hadislerin Güncel Değeri", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, 2011, s.173.

⁵⁷² Belkis Demiray Özsoy, "İngiliz Müsteşrik William Muir'in Siyer Kaynaklarına Yaklaşımı", *İSTEM Dergisi*, C. XXX, 2017, s. 400.

⁵⁷³ A.m., s. 401.

⁵⁷⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 151.

⁵⁷⁵ Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşini Tespite Yönelik Yöntemleri*, s. 8.

⁵⁷⁶ A.y.

⁵⁷⁷ A'zamî, *İslam Fıkhi Ve Sünnet*, s. 202.

kullanmış ne de Kur'ânı-Kerîm'den başka bir kaynağa müracaat etmiştir.⁵⁷⁸ Buradan hareketle, Hz. Peygamber'in vefatı üzerinden altmış seneden fazla bir zaman geçmiş olan Abdülmelik b. Mervân zamanında, isnadın kullanıldığını gösteren herhangi bir uygulamanın mevcut olmadığı tezini savunur.⁵⁷⁹ Bu nedenle isnad sisteminin başlangıcı Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ile İbn İshâk (ö. 151/768) dönemi arasındaki bir zamanda yer almış olabileceği sonucuna varmaktadır.⁵⁸⁰ Caetani'nin bir başka görüşüne göre, isnadın büyük bir kısmı hicri II. yüzyılın sonunda veya III. yüzyılın başlangıcında bir araya getirilmiş ve muhaddisler tarafından ihdas edilmiştir.⁵⁸¹

Zikrettiğimiz müsteşriklerin çoğunluğu tarafından ileri sürülen iddialara Horovitz katılmamaktadır ve ele aldığı erken dönem siyer/meğazi müelliflerin ki bunlar aynı zamanda muhaddislerdir, eserlerini telif ederken sözlü rivayetin yanı sıra yazılı belgelere de dayandıklarını açıkça ifade etmektedir.⁵⁸²

Josef Horovitz isnad ile ilgili iki tane müstakil makale ele almıştır. Her iki çalışmasını da *Der İslam* dergisinde yayımlayan Horovitz, ilkinin 1918 yılında *Alter und Ursprung des İsnad/İsnad'ın Tarihi ve Menşei* başlığı altında değerlendirmiş, ikincisini ise 1921'de *Nocheinmal die Herkunft des İsnad/Yine İsnadın Kökenine Dair* olarak yayımlamıştır.

Horovitz, *Alter und Ursprung des İsnad/İsnadın Tarihi ve Menşei* adlı makalesinde isnadın ortaya çıkış tarihini ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk hadis ravilerinin ve siyer/meğazi müelliflerinin isnad kullanım biçimini tetkik etmeye çalışmaktadır. Horovitz, İbn İshâk'tan yola çıkarak, isnad kullanımını anlamlandırmayı amaçlamakta ve İbn İshâk'ın hocalarını ve kendisinden sonra gelen müelliflerin hadis kullanımını dile getirmektedir. Buradan hareketle isnadın ilk ne zaman kullanılmaya başladığını analiz etmektedir.

Horovitz, Araplar gibi hikâye etmeyi seven bir millet için, Hz. Peygamber'in sîreti halk arasında karşılık bulmasında şaşılacak bir durumun olmadığını

⁵⁷⁸ A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, s. 192.

⁵⁷⁹ A.y.

⁵⁸⁰ A'zamî, *İslam Fıkıhı Ve Sünnet*, s. 202.

⁵⁸¹ A.y.

⁵⁸² Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 8.

söylemektedir. Horovitz, müfred rivayetlerin bir zaman sonra birleştirilip muttasıl bir şekilde anlatılmaya başladığını ve hadis râvilerin Hz. Peygamber'in vefatından altmış veya yetmiş yıl sonra O'na ait malzemeleri/rivayetleri toplamaya başladığını ifade etmektedir.⁵⁸³ Büyük olaylara şahit olan sahâbîlerin önemli bir kısmının vefat ettiğini, ancak hadis rivayetleri sahâbîlerin ailelerinde süregeldiğini belirttikten sonra, bu dönemde rivayetlerin artık toplandığını ve birbirleriyle mukayese edildiğini belirtmektedir.⁵⁸⁴

Josef Horovitz, isnadın ilk önce Hz. Peygamber'in sözleri (hadisler) ve daha sonra da siyer yazıcılığı için başladığını söylemektedir. Ancak siyer yazıcılığında, birbirine bağlı anlatılan söz ve hikâyeler, devamlı isnadla birlikte zikredilmesinin bir zaman sonra rahatsızlık vermeye başladığını ve böylelikle isnadı birleştirme girişiminde bulunulduğunu iddia etmektedir.⁵⁸⁵ Horovitz siyer ile hadis kaynakları arasında mukayese yaparken birbirlerinin ortak yönlerini zikreder ve bu ortak yönünün de isnad olduğuna vurgu yapar.⁵⁸⁶ Her iki alanın en eski örneklerinde bu sistemin mevcut olduğunu ifade eden müellif, İmam Mâlik'in (ö. 140/757) *Muvatta*'ındaki isnadı örnek gösterir. Eserde her ne kadar isnadların üçte biri mevkuf olsa da veya isnadın bağlantıları birbirine yakın olmasa da İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında isnadı zorunlu olarak kullandığını söylemektedir.⁵⁸⁷

İbn İshâk'ın (ö. 151/768) isnad ile olan ilişkisini karakterize etmenin kolay olmadığını ifade eden Horovitz, şimdilik İbn İshâk'ın eserini orijinal halinde sahip olmadığını dile getirir. Son araştırmalarda, İstanbul'da bulunan el yazma nüshasının da İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) çalışması olduğu belli olduktan sonra, eserin İbn İshâk'ın aslı formunda bulmanın zorluğundan ve uzak bir ihtimal olarak durduğunu söylemektedir.⁵⁸⁸ Ancak, her ne kadar İbn İshâk'ın orijinal eserine sahip olmasak da, bu durumun algılandığı kadar büyük bir sorun teşkil etmediğini kaydeder. Lâkin İbn Hişâm, yaptığı değişiklikleri açıkça belirtmekte ve ilavelerini

⁵⁸³ Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", s. 39.

⁵⁸⁴ A.y.

⁵⁸⁵ Horovitz, "Noch einmal die Herkunft des Isnad", s. 265.

⁵⁸⁶ Bkz.: yuk. "Rivayet Külliyyatı ve Bunların arasındaki İlişki".

⁵⁸⁷ Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnad", s. 40.

⁵⁸⁸ A.y.

zikretmektedir. Sadece hazfettiklerini sessizlikle yapmakta, fakat bunu da gidişatın temel usulünü ortaya koyduktan sonra uyguladığını ifade etmektedir.⁵⁸⁹

Horovitz, İbn Hişâm'ın hazfettiği bölümlerinin bir kısmını Taberî (ö. 310/923) ve başka müdevvinlerin eserlerinde bulabileceğimizi ve bu durum da İbn Hişâm'ın İbn İshâk nüshasına yaptığı değişiklikleri kontrol etmemize katkı sağladığını ifade eder. Her ne kadar ismini zikrettiği ravilerin sayısı büyük bir yekûn tutsa da, İbn İshâk'ın birçok rivayetin kökeninin belirsiz olduğunu ve büyük bir bölümünde ravilerin sadece genel ifadelerle belirtildiğini söyler.⁵⁹⁰ Yazılı kaynaklardan eserine aldığı bölümleri isnadsız bir şekilde nakleder ve çok sayıda esere serpilmiş şiirlerin ravilerini zikreder.⁵⁹¹

Müellif, İbn İshâk'ın kullandığı belgeleri gerçek dışı olarak telakki etmenin yanlış olduğunu savunur.⁵⁹² Belgeler, şiirler ya da en azından rivayetlerin birçoğu isnadın tasdikini gerektirmediği gibi, haklı sayılma iddiasında da bulunmadığını söyler. Horovitz'e göre İbn İshâk'ın bu belge ve şiirleri eserine almasının sebebi, okurlarının edebî ihtiyacını karşılamak içindir.⁵⁹³

Horovitz, İbn İshâk'ın eserini yazdığı dönemde, Müslümanlar arasında genel kabul gören bir Hz. Peygamber tasavvurunun mevcut olduğunu, bunu güçlü kılacak kanıtların bulunduğunu ve halk arasında oluşan bu tür tasavvurun doğal olarak esere yansıdığını ifade etmektedir. Horovitz, muhtemelen bu tür rivayetlerin, İbn İshâk'ın henüz bize ulaşmamış bölümlerinde de yer aldığını ve rivayetlerin kökenine dair genel ifadeyle belirttiği yerlerde de bulunduğuna işaret eder.⁵⁹⁴ Horovitz'e göre İbn İshâk sadece rivayet aldığı hocalarının ve otoriterlerinin isimlerini eserine almaktadır. Eserin bize ulaşmayan kısımlarında, önemli ölçüde popüler halk versiyonu olan Hz. Peygamber biyografisinin en eski unsurlarını görebileceğimizi ileri sürer.⁵⁹⁵

⁵⁸⁹ A.y.

⁵⁹⁰ A.m., s. 41.

⁵⁹¹ A.y.

⁵⁹² A.y.

⁵⁹³ A.y.

⁵⁹⁴ A.y.

⁵⁹⁵ A.m., s. 42

Horovitz'e göre raviler arasında dolaşan rivayetleri geriye dönüp kaynaklarından tasdik ettirme metodu veya duruma göre değişiklik yapma denemeleri İbn İshâk'ın malzemelerini düzenlemesinden öncedir.⁵⁹⁶ Her rivayete isnad ekleme yöntemini başarıya doğru gittiğini ifade eden Horovitz, bu durumun her rivayet için geçerli olmadığını, rivayetini tasdik ettirmeyen veya isnadın mevcut olmadığı yerlerde rivayet almaktan çekinmediklerini ifade etmektedir.⁵⁹⁷

Horovitz, İbn İshâk'ın kullandığı isnad formunun sonraları ortaya koyulmuş isnad kriterlerinin gereksinimlerini karşılamadığını, fakat bununla birlikte İbn İshâk ile Buhârî'deki isnad kullanımı arasındaki farkın, Leone Caetani'nin belirttiği kadar büyük olmadığını söyler.⁵⁹⁸ İmam Buhârî (ö. 256/870) *Sahih*'inin bazı yerlerinde *haddesenî ba'd ihvaninâ* veya *haddesenî es-sikâ* gibi genel ifadeler kullanmakta ve aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'i (ö. 241/855) de bu noktada hatırlamak gerektiğini söyler. Ahmed b. Hanbel ravileri arasında *racul mine'l-muhacirîn*, *racul lem yusemmâ* ve *ricâl yetehaddesûn* gibi ifadeler zikretmektedir.⁵⁹⁹ Keza, farklı ravilerin aynı hadisi rivayet ettikleri toplu isnadların ve akabinde metnin verildiği yerlerde de, Caetani'nin inandığı gibi sadece İbn İshâk'ın özelliğinden olmadığını, bu özelliğin Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'de de bulunduğunu dile getirir.⁶⁰⁰ Bununla birlikte Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'de bulunup İbn İshâk'ta da bulunan bir başka özelliğin yazılı kaynaklardan yararlanma prensibidir.⁶⁰¹ Horovitz, İbn İshâk'ın isnadı düzensiz ve belirsiz kullanmasına rağmen, onu muteber hadis eserlerindeki forma benzediğini söyler.⁶⁰²

Müellif, isnadı ilk kullanan kişinin İbn İshâk olmadığını, kendisinden önce de bu usulün mevcut olduğunu, kendisinden daha önce Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758) ve hocası İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) de isnadı kullandığını ifade etmektedir.⁶⁰³ Horovitz *The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors/İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu* adlı eserinde İbn İshâk'ın hocalarında olan Mûsâ b. Ukbe

⁵⁹⁶ A.y.

⁵⁹⁷ A.y.

⁵⁹⁸ A.y.

⁵⁹⁹ Horovitz, "Alter und Ursprung des İsnad", s. 42.

⁶⁰⁰ A.y.

⁶⁰¹ A.y.

⁶⁰² A.m., s. 43

⁶⁰³ A.y.

hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Mûsâ (İbn İshâk’ın) ravileri arasında ilki ve en başta gelenidir. O isnad sistemini bir kural olarak benimsemiştir ve kendisinden yapılan iktibaslarda çok azı dışında ravilerinin isimlerini vermiştir. Anne tarafından dedesi Ebu Habibe’dir ki, Mûsâ’ya h. 91 yılında meydana gelen geç dönem olaylarını nakletmektedir.”⁶⁰⁴

Goldziher’in *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) adlı dergide yayımladığı bir makalesinde ez-Zührî’nin toplu-isnadı⁶⁰⁵ kullandığına dikkat çektiğini ifade eden Horovitz, bunun isnadın tarihi bağlamında ayrı bir öneme sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Çünkü isnadın bu formda kullanılması, bir zaman önce basit olarak tatbik edilen isnadın yaygın olarak uygulandığı düşüncesini zorlaştırdığını ifade etmektedir.⁶⁰⁶ Horovitz, buradan hareketle isnadın İbn Şihâb ez-Zührî’den eski olduğu sonucu çıkarılabileceğini, ancak ne kadar zaman önce kullanıldığını, belki de bu sorunun cevabını hiç bulamayacağımızı söyler.⁶⁰⁷ Bununla birlikte Horovitz ez-Zühri’nin, hadisleri genel olarak isnadlarıyla verdiğini, ancak çoğu durumlarda isnadı kaldırdığını ifade etmekte ve onun tek bir olayla ilgili birçok rivayeti topladığını ve bunu yapmasının sebebini farklı rivayetlerden bütünsel bir haber inşa etmek istiyor olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Horovitz, ayrıca ez-Zühri’nin ravilerin isimlerini topluca yazdığını belirtmektedir.⁶⁰⁸

Horovitz’e göre ez-Zührî’nin başlıca otoriterlerinden (hocalarından) biri olan Urve b. ez-Zübeyr’in (ö. 94/713) isnadı kullanıp kullanmadığı meselesi de tartışmalıdır. Sprenger *Das Leben und die Lehre des Moḥammad/Muhammed’in Hayatı ve Doktrini* adlı eserinde⁶⁰⁹ Urve b. Zübeyr’e atfedilen isnadların gerçekdışı olduğunu kanıtlamaya çalıştığını söyleyen Horovitz, Sprenger’in göz ardı ettiği bazı hususların bulunduğunu ve Urve’ye atfedilen yerlerin bununla sınırlı olmadığına dikkat çeker. Horovitz, Urve’nin Taberî ve geriye kalan fragmentlerde (eksik olan yazma nüshaları) Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân’ın (ö. 86/705) İslâm’ın ilk

⁶⁰⁴ Horovitz, *İsâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 71 vd.

⁶⁰⁵ Bir başka ismiyle kolektif isnad.

⁶⁰⁶ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 43.

⁶⁰⁷ A.y.

⁶⁰⁸ Horovitz, *İsâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 68.

⁶⁰⁹ Sprenger, a.g.e.

yıllarını anlatan olayları üzerine yazdığı (cevaplarda) mektuplarda,⁶¹⁰ hiçbir şekilde raviyi zikretmemesi, isnadı kullanmadığı anlamına gelmediği tezini savunmaktadır. Müellif, Urve'nin mektuplarında kaynak bilgisi (isnad) vermekten vazgeçmesi, başka yazılarında gerekli görmediği anlamına gelmediğini, nitekim başka mektuplarında isnadı kullandığı vaki olduğunu⁶¹¹ söyler. Horovitz, Urve'nin yaşadığı dönemlerde – yaklaşık h. 75 yıllarında- bu uygulamanın henüz basit bir şekilde tatbik edildiğini ifade eder.⁶¹² Hasılı, Urve'nin isnada yönelik tutumu, Horovitz'e göre, pek de önemli değildir. Önemli olan ez-Zühri'den önceki neslin, hadis âlimlerinin veya nakledenlerin çevresinde isnadın kullanıp kullanılmadığıdır.⁶¹³

Josef Horovitz makalesinde Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zühri, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi hadis ve siyer alimlerinin isnad kullanımını hakkında kısa ve öz bilgi verdikten sonra isnadın hadis literatürüne girişinin en geç hicri birinci asrın son üçte birinden daha eski olmadığını kabul eder.⁶¹⁴

⁶¹⁰ Josef Horovitz'in *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu* adlı eserinde Urve b. Zübeyr'in isnad kullanımı hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Urve'nin isnad düşmanı olduğu sözü, hatalı bir düşüncedir çünkü bizzat mektuplar isnad kullanıldığını açıklamaktadır. Öyleyse bu dönemlerde yaklaşık h. 75. yıllarında- isnad henüz basit bir şekilde idi. Urve'nin, mektuplarını yazarken güvenilir ravilerden nakletmiş olduğu hadislerle, tahkik etmeden ve düşünmeden mücerret bir şekilde isnad koyduğunu söylemek gerçekten doğru değil.” (Bkz. Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 35.) Ayrıca müellif: “Bununla beraber Urve'nin ravilerini zikretmediği hadisler büyük bir yekun teşkil etmektedir. Gerçeği söylemek gerekirse isnad sistemi onun asrında çoktan yerleşmişti, ancak henüz zorunlu hale gelmemiştir. Bunlara ilaveten Urve, yazılı belgelere de müracaat etmiştir”. (Bkz. Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 36.) Urve'nin halife Abdülmelik'e (halifeliği 65/685-86/705 yılları arasındadır) yazdığı mektupları hususî ilgiyi hak etmektedir. Mektupların içerikleri 'Urve'ye isnâd edilen diğer uzun hadislerle desteklenmekte, Urve'nin farklı öğrencileri tarafından müstakilen nakledilmektedir. Bu nedenle Urve'ye belirli bir kesinlikle atfedilebilirler. Diğer rivâyetlere nazaran bu mektuplar düzeltme ve düzenleme sürecinden daha az etkilendiklerini gösteren bazı özellikler sergilemektedir. Mektuplar büyük ölçüde gerçekçidir, neredeyse hiç mucizevî hikâye ihtiva etmezler ve çok az sayıda süsleme mevcuttur. Hulefâ-i Râşidîn gibi daha sonra erken dönem İslâm tarihinde önemli rol oynayan kişiler bu mektuplarda ön planda yer almaz. Ayrıca [Hz.] Peygamber'in zaman zaman yer alan sözleri muttasıl isnâdlarla değil onun yerine “[Hz.] Peygamber'in şöyle dediği iddia edildi” gibi cümlelerle nakledilir. Josef Horovitz, ‘Urve'nin mektuplarının [Hz.] Muhammed'in hayatındaki hâdiselerle ilgili en eski yazılı kayıtlar olduğu görüşündedir. Bu görüş, mektupların diğer hadisler gibi ders halkaları vasıtasıyla nakledilmesi ve bu nedenle değişime maruz kalması nedeniyle tartışmaya açıktır. Yine de görünüşe göre mektuplar nakil sürecinde diğer hadislerle nispetle çok daha az değiştirilmiştir. Bkz. Andreas Görke, “Tarihi Bir Şahsiyet olarak [Hz.] Muhammed'in Araştırmasında Beklentiler ve Sınırlar”, Çev. Fatma Kızıl, *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi*, C. I, 2015, s 214.

⁶¹¹ Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 35.

⁶¹² A.y.

⁶¹³ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 43.

⁶¹⁴ A.y.

Horovitz'in, isnadın tarihi ile uydurulan rivayetlerin tarihini hemen hemen aynı dönemlere sabitlediğini de görmekteyiz. 1914 yılında yayımladığı *Zur Muhammedlegende/Muhammed Efsanesi* adlı eserinde, Horovitz mucizelerden bahsederken uydurulan rivayetlere değinmekte ve bu hadislerin de hicri birinci asrın son çeyreğinde uydurulduğu kanısına varmaktadır.⁶¹⁵

b. İsnadın Menşei

Josef Horovitz'in, Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in diğer inanç ve kültürlerden etkilendiğini ve bu etkileşim sonucu ortaya çıkan bir din olarak telakki ettiği ilgili bölümde zikredilmişti.⁶¹⁶ Bu bağlamda, Horovitz'in aynı düşünceleri isnadın kökeni hakkındaki ifadelerinde de bariz bir şekilde görülmektedir. O, isnadın tarihi ve menşei hakkındaki makalesinin ikinci bölümünü⁶¹⁷ isnadın orijinallliği konusuna tahsis etmiştir.

İsnadın orijinallliği hususunda şarkiyatçılar bir takım iddialar ortaya atmışlardır. Bir grup oryantalist isnadın İslâm kültürüne münhasır olduğunu kabul ederken, diğer bir grup isnadı diğer kültür ve dinlerden taklit edildiğini ileri sürmüşlerdir.⁶¹⁸ Buna göre, Aloys Sprenger (ö. 1893) ve James Robson⁶¹⁹ (ö. 1981) isnadı Müslümanlara has bir sistem olduğunu savunurken,⁶²⁰ Horovitz ve Caetani başta olmak üzere bazı şarkiyatçılar isnad sisteminin orijinallığının olmadığını iddia etmişler ve onun menşei Yahudilik ve öteki kültürlerde aramışlardır.⁶²¹ Biz burada sadece Horovitz'in iddialarına yer vermeye çalışacağız.

Müellif, makalenin ilgili bölümünün ilk cümlelerine bir soru ile başlamaktadır. O şöyle bir giriş yapmaktadır: “*İsnad, Arap âlimlerinin bir buluşu mudur?*”⁶²² Horovitz'in bu sual ile dikkat çekmek istediği nokta, isnad sisteminin

⁶¹⁵ Horovitz, “Zur Muhammedlegende”, s. 44 vd.

⁶¹⁶ Bkz. yuk. “**Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed Tasavvuru**”.

⁶¹⁷ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 44–47.

⁶¹⁸ Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri**, s. 6; Ayrıca bkz. Hıdır, **a.g.e.**, s. 422, 509-523.

⁶¹⁹ Muhammed Tayyib Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler**, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1959, s. 9.

⁶²⁰ Hıdır, **a.g.e.**, s. 517.

⁶²¹ Hıdır, **a.g.e.**, s. 512.

⁶²² Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 44.

tarihteki ilk kullanımı Müslümanlar tarafından mı gerçekleşti, yoksa daha önceleri söz konusu sistem, bir sözü ilk sahibine isnad etme yöntemi, farklı din veya kültürlerde kullanılıyor muydu hususudur. Aynı zamanda bu sorunun altında yatan, Müslüman âlimlerinin tek başına bir modeli ortaya koyamama düşüncesi vardır. Nitekim Josef Horovitz, Caetani'nin *Annali* adlı eserinde isnadın menşei hakkında mülahazalarda bulunduğunu ve isnadın Arap topraklarında meydana gelmesinin mümkün olmadığını naklen ifade etmektedir.⁶²³ Caetani, isnadın yabancı menşei ile ilgili varsayımlarda bulunmaksızın mücerret bir şekilde Arap bölgelerinde çıkma ihtimalinin bulunmadığını dile getirmektedir.⁶²⁴ Horovitz, Caetani'nin naklettiği söze katılmakta ve isnadı diğer kültürlerde aramanın doğru olacağı kanaatindedir. Klasik Şark eski çağının literatürünü Yahudi edebiyatından bağımsız düşünmenin yanlış olacağı, Arap literatürünün kökenini Yahudi edebiyatıyla birlikte düşünmenin doğru bir yöntem olacağını düşünmektedir.⁶²⁵

Horovitz'e göre söz konusu isnad ise menşei Yahudi rivayet edebiyatında aramak en makulüdür. Yahudilikte de rivayetlerin tasdiklenmesi hususunda son derece gelişmiş bir sistemin varlığını ileri sürmektedir.⁶²⁶ Yahudilikteki isnad kullanımının oldukça profesyonel ve sistemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Horovitz, sözü iki isnad arasındaki benzerliklere getirmekte ve İslâm'daki isnad sistemini, Yahudilik'teki sistemden geldiğini anlayabilmek için ikisini yan yana koyulmasının yeterli olacağı kanaatindedir.⁶²⁷

Horovitz makalenin devamında iki dinin sözlü ve yazılı kaynaklarına atıflar yaparak ikisi arasındaki paralelliklere dikkat çekmeye çalışmaktadır. O şöyle demektedir: “*Hadisin Kur’ân-ı Kerîm’e olan tutumu, Yahudilikteki sözlü öğretinin yazılı öğretiye olan tutumu gibidir.*”⁶²⁸ Horovitz'e göre hadis nasıl ki Kur’ân-ı Kerîm'i tebyin, tefsir, tevzih ettiği söyleniyorsa Yahudilikte de sözlü rivayet yazılı olanı tefsir etmektedir. Bu yönden de paralellik arz ettiğinin açık olduğunu

⁶²³ A.y.

⁶²⁴ A.y.; Caetani'nin isnadın menşei ile ilgili iddialar, bkz. **İslâm Tarihi**, trc. Hüseyin Cahit Yalçın I, 72-73; Caetani'ye reddiye için bk. Köksal, **İsnad ve İftiralar Reddiye**, s. 17-18.

⁶²⁵ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 44.

⁶²⁶ A.y.

⁶²⁷ A.y.

⁶²⁸ A.y.

söylemektedir. Yine, “İslâm’ın hemen ilk yıllarında Peygamber’e sorulan suallere binaen verdiği cevaplar ilahî kaynaktan geldiğine vurgu yapılması da Yahudilikteki sözlü rivayetlerin keza aynı düşünceden neşet etmesi açısından benzerliğini görebilmekteyiz”,⁶²⁹ ifadelerini kullanmaktadır. Horovitz, bu hususu değerlendirirken, İslâm’daki hadis usulünün Yahudilikteki sözlü öğreti teorisine çok yakın olduğunu, hatta Yahudilikten İslâm’a geçme ihtimalinin çok yakın olduğunu düşünmektedir.⁶³⁰

Horovitz’e göre sözlü öğreti Hz. Mûsâ’ya vahyedilmiştir. Hadisler de İslâm geleneğinde Hz. Muhammed’e Allah tarafından bildirildiğine inanılmaktadır.⁶³¹

İslâm’daki isnadın görevi, son raviden Hz. Muhammed’e kadar ulaşan ravileri zikretmektir. Yahudilikte de yüzyıllar öncesi aynı yöntem uygulanmaktaydı. Yahudilikte, Hz. Mûsâ ile Tannaitik dönemi⁶³² arasında sözlü öğreti kimler tarafından nakledildi ve bu raviler kimlerdir sorusuna cevap aranmaktaydı.⁶³³ Horovitz, Yahudi kültüründe ravilerin önemine işaret ederken *Avot*’tan⁶³⁴ bahsetmektedir. Ravi tabakalarını ifade eden bu kavram İslamî literatürde tabakat olarak kullanıldığını ve Hz. Mûsâ’ya kadar ulaşan ravileri bir bir zikreden bir sistem olduğunu söyler.⁶³⁵ Horovitz’e göre sözlü öğretinin tüm içeriği için *Avot*, bu kanıtın bilinen yerin başında gelmektedir. Nitekim *Avot*’ta şöyle denmektedir: “Mûsâ öğretiyi Tûr-i Sînâ’dan aldı ve Yûşa’ya rivayet etti, Yûşa da en yaşlılarına nakletti, en yaşlıları da Peygamberlere, Peygamberler de büyük cemaatlerin adamlarına

⁶²⁹ A.y.

⁶³⁰ A.y.

⁶³¹ Vahy-i gayr-i metlûv kastedilmektedir.

⁶³² Tannaitik dönem (M.S. 1-220):Hillel okulu ile Şammai okulu arasındaki fikir ayrılıkları bu dönemde ortaya çıkmış ve ülkedeki din bilginleri arasında da tartışmalara sebep olmuştur. Rabi Akiva ve Rav İshmael, Tora kavramı ile ilgili farklı düşüncelerini alaha’ya (Alaha terimi ilk başlarda özel kanun anlamında kullanılmakta, "Moşe'ye Sina Dağı'nda verilen kanun" olarak anılmaktaydı. Ancak zamanla bu terim, tüm kural ve emirleri içeren Yahudi yasama sistemine verilen ad oldu.) yansıtmışlardır. II. yüzyılın sonunda Rabi Yehuda Hanassi yayınladığı Mişna’da, Tannaim tartışmalarını ve aldıkları kararları derlemiştir. Bkz. @Dünya Dinleri, **Yahudi Kanununun Kesin Şekli: Alaha,** (Çevrimiçi) http://www.dunyadinleri.com/dunya-dinleri/yahudi-kavramlari/oku_yahudi-kanununun-kesin-sekli-alaha, 7 Haziran 2016.

⁶³³ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 44.

⁶³⁴ İbrânce bir kelimedir. “Babalar” anlamına gelmektedir. Ayrıca “Babaların Fasılları” anlamına gelen “Pirke Avot” olarak ta kullanılmaktadır. Mishna’nın tefsiri mahiyetindedir. Bkz. “Avot”, **Encyclopaedia Judaica**, C. III, s. 983.

⁶³⁵ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 45.

rivayet ettiler".⁶³⁶ Horovitz, *Avot*'un isnad kullanımı ile tabakat literatürüne işaret ederek şunları kaydeder: "*Tabakatı listeleyecek olursak, o zaman Avot'un birinci bölümün 1 ilâ 12 pasajına bakmak yeterlidir. Burada, devamlı inkitâlî olarak Yahudi otoriterlerin isimleri görülmektedir*".⁶³⁷ Horovitz *Avot*'un ilk bölümü okunduğunda Yahudi isnad sisteminin görüleceği kanaatindedir. Bu bölümdeki isnad sistemini Horovitz şu şekilde vermektedir: "*Adil olan Simon'u*⁶³⁸ *ve Soho şehrinden Antigonos*⁶³⁹ *üzerinden dört –eşler- İlel*⁶⁴⁰ *ve Şamay arasındaki sıra listesi.*"⁶⁴¹

Horovitz, bunun dışında da Yahudilikteki sözlü öğretinin şahitlik yöntemine dair ve Hz. Mûsâ dönemine ait muhtelif örneklerin bulunduğunu söylemektedir.⁶⁴² Müellif, *Mişna*'nın⁶⁴³ birinci bölümü⁶⁴⁴ olan "*Tohumlar*" anlamındaki "*Zeraim*"ın

⁶³⁶ A.y.; "*Moşe Rabenu, Tora'yı Sinay Dağından aldı. Moşe Tora'yı Yeoşua'ya ve Yeoşua'da Tora'yı kendisinden sonra gelecek olan liderlere teslim etti. Liderler peygamberlere ve peygamberler de yüksek dini şurâ olarak kabul edilen topluluğa, Anşe Keneset Agedola'ya Tora'yı teslim ettiler*". (Bkz. Naftali Haleva, Ester Asa, **Pirke Avot**, İstanbul, Gözlem, 2004, s. 2.) Babil Talmudu'nda *Mişna- Avot* 1'de: "*Mûsâ, Sina'da Tora'yı aldı ve onu Yeşua'ya rivayet etti ve Yeşua, Yaşlılar'a ve Yaşlılar, Peygamberler'e ve Peygamberler de Büyük Sinangog'un Adamları'na rivayet ettiler.*" Bkz. Mehmet Sait Toprak, "Hadislerin Sözlü Rivayeti İle Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş", **SDU İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XX, 2008, 158.

⁶³⁷ Horovitz, "Alter und Ursprung des İsnad", s. 45.

⁶³⁸ Şimon Atsadiq, M. Ö. 165 yılında dünyaya gelmiştir. "Tsadiq-Dürüst" lakabı olan Şimon, "Anşe Keneset Agedola"nın yani yüce din meclisinin en genç üyesiydi. Bu nedenle mecliste uzun bir süre görev yaptı. Onun zamanına kadar keneset Agedola 120 kişiden oluşurdu. Fakat onun zamanında bu kurul iptal edilmiş ve 82 üyeye indirilerek Sanedrin adını almıştır. Bütöl bilgisiyle sadece dini amacıyla Yeruslayim'in büyük surlarını inşa etmeyi başarmıştır. Aynı zamanda Bet-Amikdaş'ın tasdikıyla ilgilenmiştir. Şimon Atsadiq Tora'yı halkın içinde yaygınlaştırmış ve öğretmiştir. Şimon Atsadiq, Tanaim'in ilkidir. Sözlü Tora'yı öğrendiği şekilde kendisinden sonrakilere aktarmıştır. M. Ö. 165 yılında dünyaya gelmiştir. Koen Gadol görevini üstlendiği 40 yıllık süre içinde Bet Amikdaş'ta çeşitli mucizeler olmuştur. Kendisinden ölümüyle bu mucizeler durmuştur. Bkz. Naftali Haleva, Ester Asa, **Pirke Avot**, s. 4.

⁶³⁹ Antignosi İsrail topraklarının Yeuda kabilesi için ayrılan Soho şehrinde görevliydi. *Mişna*'da geçen "İş" kelimesi Talmud'un Yoma (1:3) bölümünde ifade edildiği gibi lider, kral anlamını taşır. Bkz. **A.e.**, s. 6.

⁶⁴⁰ İlel, annesi tarafından Kral David'in soyundandır. Bkz. **A.e.**, s. 17.

⁶⁴¹ Horovitz, "Alter und Ursprung des İsnad", s. 45.

⁶⁴² A.y.

⁶⁴³ Talmud iki önemli kısma ayrılır: 1- *Mişna*, (Mishnah): Bu asıl metindir. 2- *Gemara* (Gemara): *Mişna*'nın şerhidir. *Mişna*, Yahudilerin Tivrattan sonra kendileri için koydukları ilk kanuni prensiplerdir: Onu, Judah Hanasi (M.S.190-200) tarihleri arasında, yani, Romalı Titus'un Yahudi Mabedini tahribinden bir asır sonra, derlemiştir. Bkz. Zafer İslam Han, "Talmud'un Doğuşu Ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri", Çev. Mehmet Aydın, **AÜİFD**, C. XXV, 1981, s. 139.

⁶⁴⁴ *Mişna*'nın Bölümleri: *Mişna*, altı bölümden meydana gelir. Bunlara Sedarim yani hükümler (orders) adı verilir. Bu bölümler şunlardır: 1- *Zeraim* (Tohumlar): Ziraî ustülleri ihtiva eden on bir risaleden teşekkül eder: (1- Berachoth, 2- Peah, 3- Demai, 4- Kılâyim 5- Shebiith, 6- Terumoth, 7- Maaseroth; 8- Maaser sheni, 9- . Hallah, 10- Orlah,- 11- Bikkurim). Bkz. **A.m.**, s. 141.

ikinci pasajını, ki buna “Peah”⁶⁴⁵ da denmektedir, örnek olarak vermektedir: “Yazar Nahum der ki, Meâsâ’dan bana nakledildi, ki kendisi (Nahum) babasından almıştır, Babası da Peygamberlerden, Peygamberler de “eşlerden” nakletti, onlar da Mûsâ’nın Tûr-î Sina’dan aldığı şöyle bir rivayet naklettiler: kim tarlasına iki tür buğday ekerse...”.⁶⁴⁶ Yazar, ravilerin isimlerinin listelenmesi ve rivayet içeriğinin tasdiklenmesi prensibi tanınır hale geldikten sonra, Hz. Mûsâ dönemiyle sınırlı kalmadığını Tannaitik⁶⁴⁷ ve Amoraik⁶⁴⁸ çağının okullarındaki⁶⁴⁹ otoriterlerin sözlerine de intikal ettiğini söylemektedir. Bununla birlikte ravi isimlerinin çoğaldığını ifade eden Horovitz, “Sözlü öğretinin rivayetleri çoğalınca, Talmud literatüründe önceki otoriterlerden nakillerde bulunan ravi isimlerinin azımsanmayacak kadar çok olduğunu görebilmekteyiz”⁶⁵⁰ demektedir.

Horovitz, rivayetlerin sadece ahkâma dair haberler olmadığını, ki bunlar da aynı formda kullanıldığını ifade eder, aynı zamanda her türlü içeriği ihtiva eden konuları da kapsadığını ve bizim açımızdan önemi haiz olan hikâyelerin de buna dâhil olduğunu söylemektedir.⁶⁵¹

Müellif raviler hakkında bir başka benzerliğe vurgu yaparak, nakledenlerin arasında sadece alimlerin/hahamların bulunmadığını, farklı sosyal sınıflara mensup kişilerin de bulunduğunu ve hatta aile içinde rivayet edilen haberlerde kadınların da

⁶⁴⁵ Peah, Mişna’nın altı bölümünden ilki olan Zeraim’in on bir risaleden ikicisidir. Bkz. A.y.

⁶⁴⁶ Peâ’nın II bölümünün altıncı pasajı. Bkz. Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 45.

⁶⁴⁷ Tannaitik dönem (M.S. 1-220): Hillel okulu ile Şammai okulu arasındaki fikir ayrılıkları bu dönemde ortaya çıkmış ve ülkedeki din bilginleri arasında da tartışmalara sebep olmuştur. Rabi Akiva ve Rav İshmael, Tora kavramı ile ilgili farklı düşüncelerini alaha’ya yansıtmışlardır. II. yüzyılın sonunda Rabi Yehuda Hanassi yayınladığı Mişna’da, Tannaim tartışmalarını ve aldıkları kararları derlemiştir. Sevivon, Alaha, (Çevrimiçi)

http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&task=view&id=14 7 Haziran 2018.

⁶⁴⁸ Amoraik dönem (M.S. 220-470): Mişna derlenip, tamamlandıktan sonra Tora’nın ardından ikinci kutsal kitap konumuna gelmiştir. Amoraik diye adlandırılan Yeruslayimli ve Babilli din bilginlerinin başlıca uğraşları Mişna’nın yorumlarını ve kanunların uygulanmasını incelemek oldu. Bkz. A.y.

⁶⁴⁹ Tannaim ve Amoraik arasında hiçbir şekilde tartışmaya yer verilmedi. Onlar daha çok akademik boyutlarda incelemeleri çalışma alanları olarak kabul ettiler. İsrail’deki Amoraikler’in Alaha’sı Yeruslayim Talmud’unda, Babillerinki ise Babil Talmud’unda toplandı. Böylece Alaha’nın tartışılmaz kaynağı oluşmuştu. Babil Alaha’sı daha gelişmiş ve daha kolay anlaşılır niteliktedir. Babil Talmud’u da diğerinden sonra kaleme alındığından bir evvelkinin kararlarını gözden geçirme fırsatını elde etmiştir. Bkz. A.y.

⁶⁵⁰ Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 45.

⁶⁵¹ A.y.

söz konusu olduğuna dikkat çekmektedir.⁶⁵² O, sözgelimi kadın ravilerin, Haham el'Azar'ın naaşı meselesinde şöyle bir söz naklettiğini ifade eder: “*Haham Samuel Bar Nahmenî dedi ki, bana Haham Jonatan'ın annesi nakletti, kendisine de Haham el'Azar'ın eşi tahdis etti*”.⁶⁵³ Ancak, Horovitz burada, Hz. Aişe'ye nispet edilen hadislerle bir paralellik oluşturulmasının zorlama bir tevil olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁴

Benzerlikler arasında sadece isnadın olmadığını aynı zamanda doktrinde de paralellikler olduğuna dikkat çeken yazar, “*Kim bir sözü, söyleyenin adı üzerine naklederse dünyanın kurtuluşunu getirmiş olur*” rivayetinin çokça zikredilen bir rivayet olduğuna vurgu yapmaktadır. Horovitz, devamında “*ve tasdiklenerek söylenmiştir ki, Haham Johanan bir ilim meclisinde Haham el'Azar'ın bir sözünü nakletmiş, ancak sözü ona nispet etmemiştir. Bunun üzerine Haham el'Azar kendisine çok kızdığı rivayet edilmiştir*”⁶⁵⁵ demektedir.

Horovitz, sözlü öğretilerde istenilen bir diğer hususun rivayeti ilk otoritesine, hatta Hz. Mûsâ'ya kadar götürülmesinin önemine işaret eden şu sözü nakleder: “*Şayet rivayeti Mûsâ'ya kadar götürebiliyorsan, elinden geldiği kadar intihâya kadar götürmeye çalış*”.⁶⁵⁶ Eda ve tahammülün sorumluluk bilincinin talebelerde oluşması için de örnekler veren müellif, “*Her kim bir başka kişinin ağzından işittiği bir sözü nakledecek olursa, naklettiği kişiyi karşısında olduğunu hayal etsin*” sözünü aktarmaktadır.⁶⁵⁷ Horovitz, her kim ki bir sözü otoritesine isnad etmekte muvaffak olursa, vefatından sonra da ona ecir yazılacağına dair “*Bu dünyada kendisine isnad edilen bir bilgi naklediliyorsa kabrinde dudakları oynasın*”⁶⁵⁸ sözünü nakletmektedir. Müellif uydurma/mevzu haberler noktasında “*Kim hocasından işitmediği sözü naklediyorsa Tanrının gazabını celb etmiş olur. O kişi İsrail'den uzaklaşsın.*”⁶⁵⁹

⁶⁵² A.y.

⁶⁵³ A.y.. Horovitz bunun sebebini açıklamamaktadır.

⁶⁵⁴ A.y.

⁶⁵⁵ A.y.

⁶⁵⁶ A.m., s. 46.

⁶⁵⁷ A.y.

⁶⁵⁸ A.y.

⁶⁵⁹ A.y.

rivayetini örnek olarak vermektedir. Hocasından duymadığı bir hadisi nakledenin akibetinin azap olduğunu, Kutsal metinlerde ifade edildiğini söylemektedir.

Horovitz, yaptığı nakilleri sonlandırıp, rivayet zincirinin tasdiklenmesi prensibi, İslâmiyetteki gelişmesinde olduğu gibi, Talmud döneminde de kabul gördükten sonra, birçok formun kendiliğinden oluştuğunu belirtmektedir. İsnad sisteminin teşekkülünün hem Yahudi tarihinde hem de İslam tarihinde zaman içerisinde doğal olarak kendiliğinden geliştiğine vurgu yapmaktadır.⁶⁶⁰

*“Her ne kadar isnadın gelişimi kendiliğinden oluştuğunu varsayabilme imkânımız olsa da isnad terminolojisinde kullanılan bazı kelimelerin muhtemelen Yahudilikten geldiğini ifade edebiliriz”*⁶⁶¹ diyen Horovitz, bu iddiasını Tora’nın sözlü öğretisinde kullanılan bazı terimleri, muhaddislerin kullandıkları ıstılahlarla mukayese etmeye çalışmaktadır. Horovitz’e göre isnad literatüründe kullanılan “*şahida*” kelimesi ve türevleri Yahudi rivayet geleneğindeki, tanık, şahit manasındaki “*hē’id*”i andırmaktadır.⁶⁶² Horovitz ayrıca, nasıl ki “*silsile*”, “*şalşelet*”ten geliyorsa, hadisin kesintisiz ravi silsilesini ifade eden “*müselsel hadis*”in de İbranîce’deki “*şilşēl šemū’ā*”dan türediğini⁶⁶³ ileri sürmektedir. Bununla birlikte “*bölüm*” anlamındaki “*bab*”ta Yahudi menşeli olduğunu ve özellikle rivayet literatürünün kullanımına ait olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁴ Ancak İbn İshâk’ın “*amr, zikr, kıssa, sa’n, haber*” gibi ifadeleri zikrettiği yerlerde “*bab*”ı henüz bu manada kullanmadığını da söylemektedir.⁶⁶⁵ Horovitz bununla birlikte “*Her ne kadar zor bir ihtimal gibi gözükse de “isnad”, İbrânîce’de bir rivayeti İncil ayetine dayandırma anlamındaki “asmakhtā”yı andırdığını*”⁶⁶⁶ söylemektedir.

Müellif isnadın orijinalliği konusunda yaptığı değerlendirmenin sonunda “*Şimdiye dek İslâm’ı sadece alıcı yönüyle tanıdık*”⁶⁶⁷ ifadelerini kullanır ve ekler

⁶⁶⁰ A.y.

⁶⁶¹ A.y.

⁶⁶² A.y.

⁶⁶³ A.y.

⁶⁶⁴ A.m., s. 47.

⁶⁶⁵ A.y.

⁶⁶⁶ A.y.

⁶⁶⁷ A.y.

“Müslüman âlimler, isnadı, tüm sistematığıyla Yahudi rivayet kültüründen ödünç aldıktan (taklit ettikten) sonra, Yahudi literatürüne geriye dönük uygulama ihtimali vardır”⁶⁶⁸ demektir. Buna göre Horovitz, Müslüman âlimlerin isnadı ilk önce, Yahudi edebiyatında bulunan isnad sistemini aldıklarını (taklit ettiklerini) ve daha sonra da Yahudi hahamların, isnadın bu yöntemini yine kullandıklarını belirtmektedir.⁶⁶⁹ Müellif devamında: “Her halükârda, Talmud literatüründe ravi isimlerinin bolluğuna rağmen, İslâm öncesi dönemde, bu materyalin kronolojik düzenlenmesine yönelik bir girişimin bulunmadığını ve bize ulaşan ravilerin kronolojik olarak düzenlenmiş ilk yazının miladî 885 tarihinden sonra kaleme alınmış olduğunu.”⁶⁷⁰ belirtmektedir. Talmud mitolojisine dair olan bu yazı “Seder tannaim ve amoraim”dir ve Tisameh Gaon Nahşan’a nispet edilmektedir. İki kısımdan oluşan bu eserin ilk bölümünde Tannaim ve Ammoraim’e dair rivayet zincirlerini Seder Nezikin içerisinde bulunan Pirke Avot’dan istifade ederek oluşturulan kesintisiz silsilesi verilmektedir.⁶⁷¹ Horovitz Yahudi isnadıyla ilgili bu eserin hemen akabinde, onuncu yüzyılın son üçte birinde, Gaon Serira’nın mektuplarının geldiğini ifade etmektedir.⁶⁷² “Buna karşın, isnad değerlendirmesini konu alan en eski Arapça eser m. 8. yüzyılın ortalarına kadar uzanmakta ve yukarıda sözünü ettiğimiz (Yahudi) eserler İslâm hâkimiyeti altındaki topraklarda oluştuğu için bu ilgilinin (hahamların) ortaya çıkışının İslâmî etkilerden kaynaklandığını varsayabiliriz”⁶⁷³ demektir.

Josef Horovitz’in isnadın menşetine (orijinalliğine) dair ileri sürdüğü iddia ve görüşlerine ilk cevap Friedrich Schally’dan (ö. 1919) gelmiştir. 1919 yılında *Geschichte des Qorâns/Kur’ân’ın Tarihi* adlı eserin yeniden neşrini yapan Schwally, eserde konuyla ilgili Horovitz’in görüşlerine karşı eleştirilerde bulunmaktadır. Schwally, Horovitz’in isnadı Yahudi köklerinde aramaya çalıştığını ve her ne kadar

⁶⁶⁸ A.y.

⁶⁶⁹ A.y.

⁶⁷⁰ A.y.

⁶⁷¹ Toprak, “Hadislerin Sözlü Rivayeti”, s. 158.

⁶⁷² Horovitz, “Alter und Ursprung des İsnad”, s. 47.

⁶⁷³ A.y.

şaşırtıcı paralellikler göstermiş olsa da, ispatın henüz tamamlanmamış olduğunu söylemektedir.⁶⁷⁴ Schwally eleştirilerini üç başlıkta toplamaktadır:

1. Yahudi literatüründeki tanıklık zinciri, isnad, hicri birinci yüzyılın sonuna dahi, hiçbir zaman Arap hadisindeki rolü oynamamıştır.⁶⁷⁵
2. Yahudiliğin isnad kullanımı ne Yahudiliğin kendi içerisinde ne de İsrâiliyât'ta bir tarihi bulunmaktadır.⁶⁷⁶
3. Arapların isnad kullanımı, Arapların eski özelliklerinden biri olan edebî literatürden ayırt etmek mümkün değildir.

Schwally'e göre Yahudi tarihindeki isnadın rolü, amacı, hadis ilmindeki kullanımdan çok daha farklıdır. Daha doğrusu hadis ilmindeki sened bilgisi ve isnadın kullanımı belli bir amaca yöneliktir. Yahudi tarihinde bununla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Bunun dışında İslâmiyet'ten önce de Arapların şiir/edebî eserlerinde isnad sistemi kullanılmaktaydı. Sonuç olarak Schwally, isnadın Araplarda sadece hadis ilmine münhasır bir ilim olmadığına vurgu yapmaktadır.⁶⁷⁷

Friedrich Schwally'nin eleştirilerine cevap, yine Horovitz tarafından verilmektedir. Horovitz, 1921 tarihinde kaleme aldığı ve *Der İslam* dergisinde yayımladığı *Nocheinmal die Herkunft des Isnad/Yine Isnadın Menşeiine Dair* adlı makalesinde kendisine yöneltilen bu iddialara karşılık vermektedir. Makalenin ilk cümlelerinde, yazıyı kaleme alma amacını şöyle ifade etmektedir: “*İsnadın Yahudi edebiyatından türetilmesiyle ilgili işâret ettiğim makaleye karşı, Schwally bir dizi itirazda bulunmaktadır. Bunlara kısaca değineceğim.*”⁶⁷⁸

Schwally'nin ilk olarak öne sürdüğü eleştirisine⁶⁷⁹ Horovitz katılmakta ve daha önce de belirttiği gibi burada asıl soru kimin nasıl kullandığıyla ilgili olmadığını, ilk

⁶⁷⁴ Nöldeke, Schwally, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁶⁷⁵ **A.y.**

⁶⁷⁶ **A.y.**

⁶⁷⁷ Horovitz, “Noch einmal die Herkunft des Isnad”, s. 264.

⁶⁷⁸ **A.m.**, s. 265.

⁶⁷⁹ “*Yahudî literatüründeki tanıklık zinciri, isnad, hicri birinci yüzyılın sonuna dahi, hiçbir zaman Arap hadisindeki rolü oynamamıştır.*” Bkz. Nöldeke, Schwally, **a.g.e.**, s. 128-129.

kim/lerin kullandığına dikkat çekmek istediğini ifade etmektedir.⁶⁸⁰ Yahudi literatüründe bulunan isnad ile hadis ve siyerdeki kullanım amacının farklı olduğunu kabul etmektedir.⁶⁸¹ Horovitz, Schwally'nin kendisinin de (eserinin başka bir yerinde) isnadın mutlak geçerliliğinin yanında aşamalı olarak kabul ettiğini, belirtmektedir. Fakat asıl sorunun burada, isnadın doğru kullanımının nereden geldiği ile ilgili olmadığını, tanık zincirinin ilk kullanıma girişinin nereden geldiği ile ilgili olduğuna dairdir.⁶⁸² Horovitz, İslâm'ın kendi içerisinde böyle bir gelişmeyi açıklayacak durumun söz konusu olmadığını iddia etmektedir.⁶⁸³

Schwally'nin “*Yahudiliğin isnad kullanımı ne Yahudiliğin kendi içerisinde ne de İsrâiliyât'ta bir tarihi bulunmaktadır.*”⁶⁸⁴ itirazına karşı Horovitz, isnadın kökenini Yahudilikten nereden geldiğini açıklamak olmadığını, buradaki sorunun isnadın İslâm literatürüne nasıl girdiği ile ilgili olduğunu söylemektedir.⁶⁸⁵ Horovitz İslâm'ın, isnadı ancak miladî 7. ve 8. yüzyılda yaşayan belirli çevrelerden almış olması gerektiğini ileri sürmekte; ya canlı olarak kullanılan ya eski milletlerden ya da isnadı bilen bir dinî literatürden.⁶⁸⁶

Horovitz, Yahudilikteki isnadın, kendisi tarafından henüz bilinmeyen fakat eski bir edebiyattan uyarlanmış olabileceği ihtimalini de kabul etmektedir.⁶⁸⁷ Yahudilik dışında, isnadı eski çağlarda kullanan bir isnad sisteminin varlığından söz etmektedir. Horovitz, miladî öncesi ikinci yüzyılda kaleme alınan *Jübile* kitabında, farklı bir biçimde olsa da ravi zincirinin kullanıldığını ve bu kitabın Yahudi çevrelerce bilindiğini söylemektedir.⁶⁸⁸

⁶⁸⁰ Horovitz, “Noch einmal die Herkunft des Isnad”, s. 264.

⁶⁸¹ A.y.

⁶⁸² A.y.

⁶⁸³ A.y.

⁶⁸⁴ Nöldeke, Schwally, a.g.e., s. 128-129.

⁶⁸⁵ Horovitz, “Noch einmal die Herkunft des Isnad”, s. 264.

⁶⁸⁶ A.y.

⁶⁸⁷ A.y.

⁶⁸⁸ A.y.

Schwally'nin son eleştirisi,⁶⁸⁹ Arapların kullandığı isnadın, onların edebî eserlerinden bağımsız düşünmenin yanlış olacağı düşüncesine karşın Horovitz, bu tarz yaklaşımın ilmî olmadığını düşünerek: *"Meselelere sorgusuz kabullenme (petito principii) kalıbında yaklaşmak sakıncalıdır. Doğruyu bulma eğilimi kaybolur. Özellikle, diğer dinlerden ve unsurlardan etkilenmiş olan İslâm hakkında bu tür yaklaşım tarzı çok daha tehlikelidir."*⁶⁹⁰ demektedir. Horovitz'in, İslâm'ın senkretizm sonucu ortaya çıktığı fikrini burada yinelediği görülmektedir. *"Hadise, siyere ve hatta Kur'ân'a baktığımızda, diğer din ve unsurların girdiğini hesaba katacak olursak, bu mevzuda da (isnad) hangi kaynaktan beslendiğini ortaya koymamız gerekir"*⁶⁹¹ demektedir.

Horovitz, Schwally'nin isnadı cahiliye Arap şiiriyle açıklama girişimini⁶⁹² daha önce de düşündüğünü söyler.⁶⁹³ Yazar, *"Belki de gerçekten daha önce kullanılan Arap edebiyatındaki isnad sisteminini kullanmış olabilirler. Böylesi bir ilişki olmuş olsa, o zaman oradan çıkan şiirlerdeki isnadın ilk önce nesir yazıya geçmiş olması beklenirdi"*⁶⁹⁴ demektedir. İbn İshâk gibi ilk dönem müelliflerinin isnada çokça yer vermelerine rağmen şarkılarda hiç kullanmadıklarını söyler. Horovitz, gazvelerle (savaşlarla) ilgili bölümlerin sonunda yer alan şarkılarda herhangi bir isnadın bulunmadığını ve rivayetlerde bir kez isnadı ekledikleri yerlerde bunların uygulanabilir olmadığını, ancak nesir yazıların bulunduğu yerlerde uygulanabileceğini düşünür.⁶⁹⁵ İbn Sa'd ve İbn Hişâm'ın eserlerine aldıkları şarkılarda da nadiren ravileri eklediklerini ifade etmektedir.⁶⁹⁶ Horovitz *"Bütün bu söylediklerimden hareketle isnadın kullanımı, Arapların şiirlerde kullandığı isnad'dan neşet ettiği şeklindeki görüş bana doğru gelmemektedir."*⁶⁹⁷ kanısına varmaktadır.

⁶⁸⁹ "Arapların isnad kullanımı, Arapların eski özelliklerinden biri olan edebî literatürden ayırt etmek mümkün değildir." Bkz. Nöldeke, Schwally, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁶⁹⁰ Horovitz, "Noch einmal die Herkunft des Isnad", s. 264 vd.

⁶⁹¹ **A.y.**

⁶⁹² **A.m.**, s. 265

⁶⁹³ **A.y.**

⁶⁹⁴ **A.y.**

⁶⁹⁵ **A.y.**

⁶⁹⁶ **A.y.**

⁶⁹⁷ **A.y.**

Horovitz'e göre isnad ilk önce Hz. Peygamber'in sözleri için kullanılmış, daha sonra da hadisler vasıtasıyla siyere geçmiştir. Hz. Peygamber'in hayatını ilmî olarak ele almak istendiğinde bu yola (isnad) başvurulduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁸ Ancak birbirine bağlı anlatılan söz ve hikâyelerin devamlı isnadla birlikte zikredilmesi, bir zaman sonra rahatsızlık vermeye başlamış, anlatımı bozan bir unsur olarak görülmüş ve bu nedenle erken dönemlerde, birtakım rivayetleri ihtiva eden çeşitli isnadları tek bir isnad'da birleştirme girişiminde bulunulmuştur.⁶⁹⁹ Vâkidî ve İbn Sa'd gibi İslâm tarihçileri ise selefleri tarafından bir araya getirilen rivayetleri ilk önce tek bir rivayet halinde özetlemişler ve akabinde onlardan toplanan notları eklemişlerdir.⁷⁰⁰ Ediplerin şiir ve şarkılarında bulunan isnad sisteminin geçişinin ise daha sonralara ait olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰¹

Horovitz'in isnadın Yahudi menşeli olduğuna dair düşüncelerindeki temel etkenleri ise şöyle sıralamak mümkündür: 1. İslâm âlimlerinin böyle bir sistemi kuramama düşüncesi. 2. Hadis terminolojisi ile Yahudi isnad sisteminde kullanılan ıstılahların benzerliği. 3. Ravi tabakat sisteminin benzerliği. 4. Farklı sosyal sınıflara mensup kişilerin rivayette bulunmaları, ki bu hususta kadın raviler de bulunmaktadır. 5. Doktrindeki benzerlik (metinlerin muhtevası birbirine benzer olması). Ezcümle, Horovitz kesin ifadeler kullanmasa da dikkat çektiği hususlar ki bunlar bir kaç tane örnektir, araştırmaya değerdir. Ne var ki İbn Hazm⁷⁰² (ö. 456/1064) gibi âlimler isnadın Müslümanlara has bir sistem olduğunu yüzyıllar öncesi belirtmişler ve Yahudî isnad sisteminin eksik olduğunu dolayısıyla kıyaslanamaz olduğunu zikretmişlerdir.⁷⁰³ Muasır araştırmacılardan Mehmet Said Toprak ise *Talmud* ve

⁶⁹⁸ A.y.

⁶⁹⁹ A.y.

⁷⁰⁰ A.y. Horovitz, Josef, Noch einmal die Herkunft des Isnad, 1921, S. 265

⁷⁰¹ A.y. Horovitz, Josef, Noch einmal die Herkunft des Isnad, 1921, S. 265

⁷⁰² İbn Hazm, *Fasl, II, 81-83*. Ayrıca bkz. Abdulfettah Ebû Gûdde, *el-İsnâdü mine'd-Din*, 3. bs., Mektebe'l-Metbûâtî'l-İslâmîye, 2014, s. 29.

⁷⁰³ İbn Hazm, isnad ile ilgili rivayet ve bilgilerin Hz. Peygamber'den sonraki nesillere naklinin, muttasıl bir senedle sikanın sikadan, neseb, biyografi ve adaletle ilgili bütün durumları bilinen, yer, zaman olarak da ma'rûf râviler vasıtasıyla bildirildiğini belirtmiştir. Ona göre bu, Allah'ın sadece bu ümmete nasip ettiği bir haslettir. İbn Hazm genel olarak rivâyetlerin naklini, altı kategoride ele almıştır: 1. Mütevâtir bir yolla sabit olan, mü'min-kâfir herkesin doğruluğunu kabul ettiği ve nesilden nesile aynıyla aktarılan nakiller ki, zarûrât-t dîniyye böyledir. 2. Hz. Peygamber'in bazı mucizeleri gibi, nesilden nesile ittifakla yapılan nakillerdir, 3. Adalet ve zabt açısından durumları bilinen râvilerin, hocalarının ismini vererek rivâyet ettiği, yani sikanın sikadan rivayeti, 4. Senedinde mevsûkiyeti şüpheli râvî bulunan nakiller. Yani zikri geçen üç sınıfa dahil râviler tarafından değ de,

Hadis adlı eserinde iki sistemin arka planını metodolojik ve tarihsel bağlamında incelemektedir. Horovitz'ın bazı konularda zorlama tevillere girdiği de açıktır. Bununla birlikte onun oryantalist paradigması, İslâm'a karşı önyargıları ve önkoşulları kendisini objektiflikten uzaklaştırdığı aşikârdır.

ilk râvi ve âlimlerin bilgi kaynağı hakkında sükût ettikleri, Hz Peygamber'den sonraki bir nesle ait birinin nakli, 5. Hz. Peygamber'den sonraki nesillerden birine ulaşan, yani merfû olmayan nakiller. 6. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiine atıfta bulunmaksızın, sadece sonraki imamlara varan rivâyet zincirlerini muhtevi nakiller. İbn Hazm, zikri geçen isnâd sınıflarından ilk üçünün, Yahudi ve Hristiyanlarda bulunmadığını söylemiştir. Yahudilik ve Hristiyanlığın Tevrat ve İncil'e dayandığını belirten İbn Hazm'a göre İslâm isnadının Hz. Peygamber'e ulaştığı şekliyle, Tevrat'ı isnadı hiçbir sûrette Hz. Mûsâ'ya ulaşmamış olup Hz. Musa'dan nesiller sonrasına dayanır. Bilakis ona göre, Hz. Mûsâ ile bu rivayetler arasında bin beş yüz yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır. İncil ise, mevsûkiyeti şüpheli beş kişinin şahitliğine dayanır. Buradan hareketle gerek Yahudilik gerekse Hristiyanlık'ta yalancılar ile kimliği belirsiz şahsiyetlerin kopuk kopuk isnâdlarla yaptığı nakiller bulunmaktadır. İbn Hazm, yukarıda ilk üç maddede zikredilen isnâd çeşitlerinin İslâm kültür ve geleneğine has olduğunu belirttikten sonra, son üç sınıfın da hem Yahudiler hem de Hristiyanlarda mevcut olduğunu söyler. O ayrıca bu son üç kategoride yer alan isnâddan birincisine, Yahudi rivayet geleneğinde sıkça rastlandığı halde, Hristiyan rivayet geleneğinde sadece boşanmanın gayri meşru olduğuna dair hüküm konusunda böyle bir isnâd bulunduğunu bildirmiştir. İbn Hazm'a göre kalan iki isnâd çeşidi, Yahudi-Hristiyan dinî edebiyatında bol miktarda bulunmaktadır. Hıdır, **a.g.e.**, s. 518-519.

SONUÇ

Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874-1931) Hz. Muhammed ve Hadis Hakkındaki Görüşleri adlı bu çalışmamız neticesinde elde edilen bulgular ve kanaatler şu şekilde özetlenebilir:

Alman oryantalizmin başladığı tarihten Horovitz'e (1930'a) kadar süren serüvende, Alman müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere birçok İslâmî sahada tercüme, tahkik, neşir ve telif faaliyetlerinde bulunduklarını görebilmekteyiz. Onlar Arap ve İslâmî kaynakları araştırabilmek ve diğer din ve kültürlerle mukayese edebilmek için filoloji çalışmalarına başlamışlar, Doğu çalışmaları adına üniversitelerde oryantalizm merkezleri/bölümleri kurmuşlardır. Elde edilen bulgu ve neticelerini ise **Zeitung der morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)**, **Mitteilung des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)** ve **Der Islam** gibi çıkardıkları dergilerde yayımlamışlardır. Doğu araştırmalarının salt akademik ve entelektüel bir ilgi ve alakanın olmadığını bunun yanı sıra sömürgecilik faaliyeti için inşa edilen bir kurumun olduğunu ve İslâm'ın ve Hz. Muhammed'in orijinal bir tarafının olmadığını iddia etmek için gayret edildiğini söyleyebiliriz. Ancak görüş ve düşüncelerini sağlam bir temele oturtmak için birçok ilim dalından faydalandıklarını da zikretmek gerekir. Arkeolojik kazılar, coğrafya, etnografya, filoloji araştırmaları gibi sahalar bunlardan sadece birkaçıdır.

Horovitz'in hayatı incelendiğinde, yaşamında çok renkli safhalarını görmek mümkündür. Ortodox bir Yahudi geleneğinden gelmiş olması, hatta son yüzyılların önemli Hahamların bulunduğu bir ailede yetişmesi Horovitz'in düşünce yapısını ve siyasî duruşunu ciddi biçimde şekillendirmiştir. Üniversite hayatına başlamadan önce İbrânîce bilmiş olması ve Yahudi geleneğini öğrenmiş olması da onu diğer Doğu dillerine ve kültürlerine olan eğilimini kolaylaştırmıştır. 1906-1907 yılları arası Mısır, Suriye, Filistin ve Türkiye seyahatleri ile 1907-1914 yılları arasında Hindistan'da Arapça profesörü olarak görevde bulunduğu süre içerisinde Doğu ülkelerini görme fırsatı bulmuş ve buralarda ilmî mesailer harcamıştır. Horovitz'in Şark dünyasıyla olan teması bununla sınırlı kalmamış Kudüs'te bulunan Hebrew Üniversite'sinde 1925 tarihinde Oryantalizm bölümünü kurmuş ve ölümüne

kadar dekanlığını üstlenmiştir. Siyonizme karşı bir aileden gelen Horovitz'in Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması noktasındaki siyasî fikirlerinde bir müphemliğin bulunduğunu düşünmekteyiz. Babasının ilk Siyonizm kongresine karşı çıkmış olması ve Horovitz'in bazı makalelerinde her ne kadar İsrail devletinin kurulmasına karşı çıkıyor gözükse de, Siyonistlerle yakın bir ilişki içerisinde çalıştığını ve onların kurumlarına bağlı faaliyet göstermesi ve Kudüs'teki Hebrew Üniversitesi'ne katkı sağlamış olması onun aslında Siyonizm'e hizmet ettiğinin bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Hindistan yıllarında Alman istihbarat teşkilatı için bilgi topladığını ve bu verileri kurumun ana organı olan *Der Neue Orient* dergisinde paylaştığı tespit edilmiştir.

İslâmî sahada kaleme almış olduğu eserlerden yola çıkarak Horovitz'in en çok ilgi duyduğu alanlar Kur'an-ı Kerîm tefsiri, İslâm rivayet tarihi, İslâm öncesi ve sonrası Arap şiiri olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarında dinî eserlere olan vukufiyetini görmek mümkündür. Hem İslâmî kaynaklara hem de oryantalistlerin eserlerine yapmış olduğu atıflarla geniş bir bibliyografya'ya sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. İslâmî kaynaklardan yapılan nakiller müsteşriklerin tezleri ve iddialarıyla harmanlanıp kendi tespit ve yorumlarıyla neticelendirilmektedir.

Josef Horovitz'in Kur'an-ı Kerîm çalışmalarındaki tutumu genelde özel isim ve kıssalarıyla ilgilidir. Kendisi gibi Yahudi geleneğinden gelen Abraham Geiger gibi Horovitz de Kur'an'daki Arapça olmayan ve aslı itibariyle İbrânîce ve Arâmîce'den gelen özel isim ve kavramların diğer dillerdeki karşılıklarını verip bunların Yahudi kültüründen geldiğini ve taklit edildiği tezini savunmaktadır. Bu tezlerden hareketle İslâm'ın kendine has bir sistemin, hükümlerin, kıssaların olmadığını ve bunların, Hz. Muhammed tarafından kendinden önceki din ve kültürlerden derlendiğini iddia etmektedir.

İslâm'ın Yahudî menşesine dair görüşleri sadece Kur'an-ı Kerîm araştırmalarıyla sınırlı kalmamaktadır. O ele aldığı birçok İslâmî rivayeti Yahudî kökeniyle veya diğer din ve kültürlerle mukayese etme eğilimindedir.

Horovitz, İslâm literatüründe nakledilen hadislerin önemli bir kısmının sonralardan ortaya çıktığını ilk dönem Hz. Muhammed biyografilerde mucizeler

ihativa eden haberlerin bulunmadığını veya en azından nadiren söz edildiğini ifade ederken sonraki dönem siyer ve megazilerde bunların çoğaldığını iddia etmektedir. Bu mucizelerin hem dinî-siyasî içerikli rivayetlerde hem de kutsallığı ihtiva eden haberlerde önümüze çıktığını ve genelinin uydurulduğunu ifade etmektedir. Bu hususta ravilere dikkat çekerek, onların diğer din ve kültürlerden mucize içerikli hikayeleri alıp islâmî motiflerle naklettiklerini soylemektedir. Bunu yapmalarının sebebini ise yeni mühtedilerin ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu ifade etmektedir.

Horovitz'in mi'rac ile ilgili rivayetleri değerlendirirken durum çok da farklı değildir. Konu ile ilgili rivayetlerin mülâhazalarında müphemliğin bulunduğunu, nerede gerçekleştiği hususunda dahi birliğin bulunmadığını söylemektedir. Burada da yine ilk dönem kaynaklarda mi'racın Mekke'de vuku bulduğuna dair haberleri mevcutken sonraki dönem kaynaklarda mi'racın Kudüs'te meydana geldiğini gösteren nakillerin yer aldığını söylemektedir. Bunun ise Halife Abdülmelik b. Mervân döneminde, onun Kudüs siyasetiyle yakından ilgili olduğunu iddia etmektedir. Müslümanların gözünde Kudüs'ün popülerliğini artırmak için uydurulan bir hadis olduğunu ileri sürmektedir. Ancak burada Horovitz İbn Şihâb ez-Zühri'nin Goldziherin aksine Halife Abdülmelik adına yalan söylediğini kabul etmemekte ve Goldziheri bu noktada eleştirmektedir.

Ebû Hüreyre'yi dışında tutacak olursak Horovitz'in ele aldığı sahabîlerin ortak yönü arap asıllı olmamasıdır. Selmân-ı Fârisî'nin gerçekte yaşayıp yaşamadığını, ilk dönem kaynaklarda kendisinden söz edilmediğini ve sadece İran'ın fethiyle ilgili rivayetlerde onun hakkındaki rivayetlerin çoğaldığını ve bunun sebebini ise İranlıları İslâm'a yakınlaştırmak için propaganda amaçlı uydurulduğunu ileri sürmektedir. Abdullah b. Selâm'ın da Bedir Savaşına ve daha sonraki gazvelere katılan ashabın isim listesinde adının yer almamasına dayanarak onun ancak son devirlerde (8/629-30) Müslüman olabileceğini iddia etmektedir.

İsnadın tarihi ve menşesine dair görüşlerinde Horovitz, Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zühri, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi hadis ve siyer âlimlerinin isnad kullanımından yola çıkarak isnadın hadis literatürüne girişinin en geç hicri birinci asrın son üçte birinden daha eski olmadığını söylemektedir. İsnadın

menşeiyle ilgili iddialarında Horovitz isnadı Yahudi tarihinde aranmasının doğru olacağı kanaatindedir. İki sistem arasındaki benzer noktaların bulunduğunu ifade etmektedir. Burada isnad sisteminde kullanılan ıstılahların, ravi tabakat sisteminin işleyişi, farklı sosyal sınıflara mensup kişilerin rivayette bulunmaları ve doktrindeki paralel noktaların mevcudiyeti Horovitz’i isnad sistemini Yahudilik tarihinde aramasına neden olmuştur.

Ezcümle, Müsteşrikler İslâm’ı yeniden keşfetme yolunda kendi usullerini, doğruyu bulma eğilimlerini kendi teknik ve sistem çerçevesinde değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Şarkıyatçılar İslâm’ı kendine has bir din olduğunu kabul etmezler, bilakis ortaya çıktığı dönemin ve bölgenin, yani Arap yarımadasındaki ve ortadoğudaki kültürlerin, dillerin, dinlerin, etnik unsurların etkileşimi sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmektedirler. İslâm’ı anlamayı ve anlamlandırmayı bu minvalde değerlendirmişlerdir. Horovitz de bu önkabullerden yola çıktığı muhakkaktır. Horovitz’e göre Hz. Muhammed’in (Kur’ân dahil) bütün söyledikleri ve yaşadıkları diğer kültürlerden, dinlerden etkilenecek söylenmiştir. Bazen Mekke ve Medine’de yaşayan Yahudiler’den, Hıristiyanlar’dan ve o bölgede yaşayan diğer dini ve etnik unsurlardan. Bazen de gençlik yıllarında Şam’a ziyareti sırasında gördüğü, duyduğu ve yaşadığı olaylardan kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Horovitz Kur’an ayetlerini, siyer/megazi ve hadis rivayetlerini incelerken her zaman şu soruyu sormayı kendine destur edinmiştir. Acaba Hz. Muhammed bu sözü kimden işitti? Neden söylemiş olabilir? Veya haberi rivayet eden ravi hangi olay karşısında bu sözü uydurup Hz. Peygamber’e isnad etmiştir.

Tezimiz hakkında yaptığımız taramalarda, özellikle Türkçe olarak yapılan çalışmalarda Josef Horovitz’in Soul Horovitz ile karıştırıldığını saptadık. Josef Horovitz filoloji çalışmaları bağlamında Kur’ân-ı Kerîm araştırmaları ve İslâm rivayet tarihi konularda eser vermişken Soul Horovitz kelâmî görüşleriyle ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdallāh Ibn-‘Umar al Baiḍāwī: **Beidhawii Commentarius in Coranum: Anwār at tanzīl wa-asrār at-ta'wīl**, thk. ve neşr. Heinrich Leberecht Fleischer, Leibzig, Biblio Verlag, Osnabrück; Leibzig, 1846-1848.
- Abdulfettah Ebû Ğudde: **el-İsnâdü mine'd-Din**, 3. bs., Mektebe'l-Metbûâtî'l-İslâmîye, 2014.
- Ağarı, Murat: “Ya‘kûbî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIII, 2013, s. 287–288.
- Akpınar, Ömer Faruk : “Hadislerin Güncel Değeri”, **Usûl İslam Araştırmaları Dergisi**, C. XVI, 2011, s. 161–198.
- Albert, Dietrich: **Almanya’da Şarkiyat Çalışmaları: Tarihi Geçmişi Ve Günümüzdeki Durumu**, Çev. Mehmet Yavuz, İstanbul, Çantay, 2001.
- Arıkan, Zeki: “Postel, Guillaume (Wilhelm)”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXIV, 2007, s. 333–334.
- Aşık, Nevzat: “Reten b. Nasr”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXV, 2013, s. 21–22.
- A'zamî, Muhammed Mustafa: “Müslümanlar İlmi Çalışmalar Üzerindeki Müsteşrik Otoritesini Niçin Reddetmelidirler?”, Çev. Kevser Kıvanç Karataş, **Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu 9-10 Aralık 2006**, 2007, s. 233–251.
- _____ **İlk Devir Hadîs Edebiyatı Ve Peygamberimiz'in Hadîsleri'nin Tedvîn Târîhi (H. 1-150 - M. 622-657)**, Çev. Hulusi Yavuz, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993.

- _____ **İslam Fıkıhı Ve Sünnet: Oryantalist J. Schacht'a Reddiye**, Çev. Mustafa Ertürk, İstanbul, İz, 1996.
- Becker, Carl Heinrich: “Der Islam als Problem”, **Der Islam**, C. I, 1910, s. 1-21.
- _____ “Jacob Barth”, **Der Islam**, C. VI, 1915, s. 200–202.
- Bilici, Faruk: “Sacy, Antoine Isaac Silvestre de”, **DİA**, TDV Yay., C. XXXV, 2008, s. 366-367.
- Bulut, Yücel: “Oryantalizm”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXIII, 2007, s. 428–437.
- Caetani, Leone: **Annali dell'Islam**, c. I.
- Cohen, Mark: “Goitein, the Geniza, and Muslim History”, y.y., 2001, s. 1-10
- Çakan, İsmail Lütü: **Hadis Edebiyatı: Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri**, İstanbul, İFAV, 2014.
- Çelebi, İlyas: “Nazzâm”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., XXXII, 2006, s. 466-469.
- Çift, Salih: “Tasavvuf Araştırmalarında Alman Ekolü: Tarihsel Boyut”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C: VIII, No: 18, 2007, s. 177–190.
- Demircan, Adnan: “Sâmiler”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXVI, 2009, s. 75–76.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski Ve Yeni Harflerle**, 9. bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 1990.

Durmuş, İsmail: “Zebîdî, Muhammed Murtazâ”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIV, 2013, s. 168–171.

_____ “Uyûnü’l-Ahbâr”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXXII, 2012, s. 247-248.

_____ “Mütenebbî”, **DİA**, TDV Yay., C. XXXII, s. 195-200.

Efendioğlu, Mehmet: **Arap Olmayan Sahabîler**, İstanbul, İFAV, 2011.

Elmalî, Hüseyin: “el-Muarreb”, **DİA**, Ankara, TDV Yay. C. XXX, 2005, s. 327.

Encyclopaedia Judaica “Horovitz, Josef”, **Encyclopaedia Judaica**, s. 980–981

_____ “Avot”, **Encyclopaedia Judaica**, C. III, s. 983–984.

_____ “Winckler, Hugo”, **Encyclopedia Judaica**, C. XVI, s. 537.

Er, Rahmi: Kümeýt el-Esedî, **DİA**, Ankara, TDV Yay, C. 26, 2002, s. 551-552.

- Fayda, Mustafa: “Vâkıdî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLII, 2012, s. 471–475.
- _____ “Belâzûrî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. V, 1992, s. 392-393.
- _____ “Taberî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXIX, 2010, s. 317.
- _____ “İbn İshâk”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XX, 1990, s. 93–96.
- Fischer, August: “Vorwort des Herausgebers” (Editörün Önsözü), **Islamica**, C. I, 1924, s. 7-8.
- Franke, Herbert: **Akten des 24. Internationalen Orientalisten-Kongress: München, 28. August bis 4. September 1957**, Wiesbaden, Deutsches Morgenländisches Gesellschaft; Steiner Verlag, 1959
- Fück, Johann Wolfgang: **Die arabischen Studien in Europa**, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1955.
- German Federal Foreign Office (Auswärtiges Amt): **Traces of German-Jewish History in Israel: Preservation and Research**, 2012, s 1-6.
- Goitein, Shlomo Dov Fritz: “Josef Horovitz”, **Der İslam**, C. XXII, 1993, s. 122.
- Goldziher, Ignaz: **Muhammedanische Studien**, Hildesheim, Georg Olms, C. II, 1961.

- _____ “Hebräische Elemente in Muhammedanischen Zaubersprüchen”, **Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft**, C. 48, 1894, s. 358-360.
- Gotthold, Weil: “Josef Horovitz zum Gedächtnis”, **Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums**, C. 75, 1931, s. 321–328.
- Görgün, Hilal: “Weil, Gustav”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIII, 2013, s. 154.
- _____ “Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIV, 2013, s. 193-194.
- _____ “Der İslam”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXIII, 2001, s. 42–43.
- _____ “Plessner, Martin”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXIV, 2007, s. 301.
- Güngör, Muhammed: **Amerikalı Oryantalist Misyoner Samuel M. Zweimer Ve Eserlerinde İslam Algısı**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Görke, Andreas: “Tarihi Bir Şahsiyet olarak [Hz.] Muhammed'in Araştırmasında Beklentiler ve Sınırlar”, Çev. Fatma Kızıllı, **Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi**, C. I, 2015.
- Haleva, Naftali; Asa, Ester: **Pirke Avot**, İstanbul, Gözlem, 2004.

- Han, Zafer İslam: “Talmud'un Doğuşu Ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri”, Çev. Mehmet Aydın, **AÜİFD**, C. XXV, 1981, s. 139–152.
- Harman, Ömer Faruk: “Yahudilik”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLIII, 2013, s. 197-201.
- Hatiboğlu, İbrahim: “Selmân-ı Fârisî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXVI, 2009, 441-443.
- Hatipoğlu, Mehmet Sait: “Goldziher, İgnaz”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIV, 1996, s. 102–105.
- Heike, Liebau: “Scholarly Personae in the History of Orientalism | 1870-1930: 28-29.01.2016”, **Univeriteit Leiden**, y.y., 2016, s. 1-16.
- Hıdır, Özcan: **Yahudi Kültürü ve Hadisler**, 2. bs., İstanbul, İnsan Yayınları, 2010.
- Horovitz, Baruch: “Horovitz”, **Neue Deutsche Bibliographie**, C. XIX, 1992, s. 641–643.
- Horovitz, Josef: **Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel**, Berlin, Mitteilung des Seminars für Orientalische Seminar Sprache (MSOS), C. XX, 1907.
- _____ “Biblische Nachwirkungen in der Sira”, **Der İslam**, C. XII, 1922, S. 184–189.

_____ **İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu: İlk Siyer/Megâzi Eserleri ve Müellifleri = The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors**, Çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara, Ankara Okulu, 2002.

_____ **Spuren griechischer Mimen im Orient**, Berlin, Mayer & Müller, 1905.

_____ “Bulugia”, **ZDMG**, C. LV, 1901, S. 519-525.

_____ “Das Weltbild des Korans (einschlieslich der Eschatologie)”, **Hebrew Union College Annual**, C. II, s. 145- 227.

_____ “Zur Muhammedlegende”, **Der İslam**, C. V, 1914, s. 41-53.

_____ “Muhammads Himmelfahrt”, **Der İslam**, C. IX, 1919, s. 159-183.

_____ “Bemerkung zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus, **Der İslam**, C. XVI, 1927, s. 249-263.

_____ **Koranische Untersuchungen**, Berlin, de Gruyter, C. VII, 1926.

_____ “Ein angebliches Werk des Wakidi”, Berlin, MSOS, C. II, 1899. s. 254-255.

_____ "Baba Ratan, the Saint of Bhatinda", **Journal of the Panjab Historical Society**, Lahare, C. XI, No: 2, 1913, s. 97-114. Ayrıca Zulfiqar Ahmad'ın edisyonuyla Selections from Journal of the Panjab Historical Society'de yayımlanmıştır. **Lahare, C. II, 1982, 81-94.**

_____ "Zwischen Himmel und Erde", **Der Islam**, C. V, 1914, s. 247.

_____ "Alter und Ursprung des Isnad", **Der Islam**, C. VIII, 1918, s. 39-47.

_____ "Hadit musalsal", **Der Islam**, C. VIII, 1918, s. 299.

_____ "Zakat", **Der Islam**, C. VIII, 1918, s. 137-138.

_____ "Salman al Farisi", **Der Islam**, C. XII, 1922, s. 178-183.

_____ "Das Himmelsschiff im Quran", **Der Islam**, C. XIII, 1923, s. 281-282; C. XIV, 1925, s. 114.

_____ "Noch einmal die Herkunft des Isnad", **Der Islam**, C. XI, 1921, s. 264-265.

_____ "Qur'an", **Der Islam**, C. XIII, 1913, s. 66-69.

"Zu den Ehrennamen der islamischen Monate", **Der Islam**, C. XIII, 1923, s. 281.

"Jewish proper names and derivatives in the Koran", **Hebrew Union College Annual**, C. II, 1925, 145-227.

"Die Poetischen Einlagen der Sira", **Islamica**, C. II, 1926, s. 308-312.

"Bemerkungen zur Geschichte und Terminologie des islamischen Kultus", **Der Islam**, C. XVI, 1927, s. 249-263.

"Abdullah b. Sallam", **İslam Ansiklopedisi**, C. I, 41-42.

"Mi'rac", **İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, 344-45.

"Vehb b. Münebbih", **İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, 260.

Ibn-Sa'd

“Biographien Der Medinischen Kämpfer Muhammeds in der Schlacht bei Badr”, **Kitāb/aṭ- Ṭabaqāt al-kabīr / Abū-‘Abdallāh Muḥammad Ibn-Sa’d Kātib al-Wāqidī (Ibn Saad: Biographien Muhammeds, seiner Gefährten und der späteren Träger des Islams bis zum Jahre 230 der Flucht)**, th. ve çev. Josef Horovitz, Ed. Eduard Sachau, Leiden, Brill, C. III, No:2, 1904.

“Die Feldzüge Muhammeds”, **Kitāb/aṭ- Ṭabaqāt al-kabīr / Abū-‘Abdallāh Muḥammad Ibn-Sa’d Kātib al-Wāqidī (Ibn Saad: Biographien**

Muhammeds, seiner Gefährten und der späteren Träger des Islams bis zum Jahre 230 der Flucht), th. ve çev. Josef Horovitz Ed. Eduard Sachau, Leiden, Brill, C. II, No: 1, 1909.

Irwin, Robert: “Oriental Discourses in Orientalism”, **Middle Eastern Lectures**, C. III, 1999, s. 87-110

Jäger, Gudrun: “Orientalistik jenseits aller Nationalismen: Der jüdische Gelehrte Josef Horovitz und sein Verständnis von Annäherung zwischen Judentum und Islam”, **Forschung Frankfurt**, C. III-IV, 2004, s. 80–83.

“Horovitz, Jakob”, Frankfurter Personenlexikon, (Çevrimiçi) <http://frankfurter-personenlexikon.de/node/4231>, 5 Haziran 2018.

Johnston-Bloom, Ruchama: **Oriental Studies And Jewish Questions: German-Jewish Encounters With Muhammad, The Qur'an, And İslamic Modernities**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Faculty Of The Divinity School İn Cadidacy, Chicago, 2013.

Kādî İyâz: **Şifâ-ı Şerîf**, Kahire, 1318.

Kanar, Mehmet: “Lichtenstadter, İlse”, **DİA**, Ankara, TDV Yay. C. XXVII, 2003, s. 188.

Kandemir, Mehmet Yaşar: “Ebû Hüreyre”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. X, 1994, s. 160–167.

Kırpık, Güray: “Oryantalizm ve Necip el-Akîki’ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temzilcileri, **Akademik**

Bakış, C. III, No: 2, 2008, s. 243–258.

Kızıl, Fatma: **Müşterek Ravi Teorisi Ve Tenkidi**, Ankara, İSAM Yayıncılık, 2013.

Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **UÜSBE**, 2005.

Koçyiğit, Talat: “İbn Şihab ez-Zühri”, **AÜİFD**, C. XXI, 1976, s. 51–84.

“Hadis Terimleri Sözlüğü”, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1992.

Kurtuluş, Rıza: “Almanya”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. II, 1989, s. 522–524.

Kuschel, Karl-Josef: **Die Bibel im Koran**, Ostfildern, Patmos Verlag, t.y.

Küçük, Raşid: “İsnad”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXIII, 2013, s. 154–159.

Lindstedt, Ilkka: **The Transmission of al-Madā'inī s Material : Historiographical Studies**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Helsinki, Faculty of Arts, Department of World Cultures, 2013

Mertoğlu, Mehmet Suat: “Ümmî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XLII, 2013, s. 309–310.

- Mez, Adam: Geschichte der Wunder Muhamemds”, **Verhandlungen des II. Internationalen Kongresses für Allgemeine Religionsgeschichte in Basel**, 30. August bis 2. September, 1904, s. 235.
- Motzki, Harald: “Hadis: Kaynağı ve Gelişimi”, Çev. Dilek Tekin, **HTD**, C. X, No: 2, s. 103–140.
- Nöldeke, Theodor; **Geschichte des Qorāns**, Leipzig, Dieterich, 1919.
Schwally, Friedrich:
- Okiç, Muhammed **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler**,
Tayyib: İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1959.
- Özaydın, Abdülkerim: “İbn Hallikân”, **DİA**, C. XX, 1999, s. 17-19.
- _____ “Ebü’l-Fidâ”, **DİA**, TDV Yay., C. XX, 1994, s. 320-321.
- Özkan, Halit: “Zührî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXVIII, 2013, s. 544–549.
- Özsoy, Belkis Demiray: “İngiliz Müsteşrik William Muir’in Siyer Kaynaklarına Yaklaşımı”, **İSTEM Dergisi**, C. XXX, 2017.
- Paret, Rudi: **Arabistik und İslamkunde an den deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke**, Wiesbaden, Franz Steiner, 1966.
- Pfannmüller, Gustav: **Handbuch der Islam-Literatur**, Berlin; Leibzig, Walter de Gruyter, 1923.

- Plessner, Martin: “Josef Horovitz der Orientalist und Jude”, **Frankfurter İsræletisches Gemeindeblatt**, C. XIX, No: 7, 1931, s. 223–224.
- Polat, Salahattin: **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri**, Ankara, TDV Yay., 1985.
- Reig, Daniel: **Dictionnaire Arabe-Français: Français-Arabe**, Pa, Larousse, 1983.
- Robert, Paul; Alain Rey: **Le Petit Robert**, 6. bs., Paris, Robert, 1982.
- Rotter, Gernot: **Deutsche Orientalistik: Am Beispiel Tübingens**, Basel, Horst Erdmann Verlag, 1974.
- Saraç, Tahsin: **Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Adam Yay., 1985.
- Sarıçam, İbrahim; Özdemir, Mehmet; Erşahin, Seyfettin: **İngiliz Ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- Savran, Ahmet: “İmruülkays b. Hucr”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXII, s. 237–238.
- Schmiede, Ahmed Hanspeter: “Fleischer, Heinrich Leberecht”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIII, 1996, s. 163-164.;
- Seda, Özmen: “Muhafazakârlik Ve Reform Arasında Bir Hareket: Neolog Yahudilik”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. IV, No: 1, 2015, s. 159–

Sezgin, Fuat: İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Önemi, Çev. Hüseyin Kahraman, **UÜİFD**, C. V, No: V, 1993.

Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, Haz. Ali Dere, 3. bs., Ankara, Otto, 2012.

Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde 1987-1994 und Nachträge: Geographie, Volks- und Gesellschaftskunde. Arabische Länder im 19. und 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main, Universität Frankfurt Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaft, C. XIV, 2006.

Sıddiki, Muhammed Zübeyr: **Hadîs Edebiyatı Tarihi: Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkîdi**, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları, 2004.

Sibai, Mustafa: **Müsteşrikler Ve Hedefleri**, Çev. Kemal Çobanbey, İstanbul, Sinan Yayınevi, 1971.

Sönmezsoy, Selahattin: **Kur'ân Ve Oryantalistler**, Ankara, Fecr Yayınları, 1998.

Sprenger, Aloys: **Das Leben und die Lehre des Mohammad**, 2. bs., Berlin, Nicolaische Verlagsbuchhandlung, C. III, 1869.

Şakiroğlu, Mahmut H.: “Marco Polo”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXVIII, 2003, s. 41-43.

Toprak, Mehmet Sait: “Hadislerin Sözlü Rivayeti İle Sözlü Tora’nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş”, **SDU İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XX, 2008, s. 139-165.

Tüccar, Zülfikar: “İbn Sellâm el-Cumahî”, **DİA**, C. XX, 1999, s. 312–313.

“Cerir b. Atıyye”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. VII, s. 412–413.

“Meydânî, Ahmed b. Muhammed”, **DİA**, TDV Yay., C. XXIX, 2004, s. 501-502.

Tümer, Günay: “Bîrûnî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XI, 1992, s. 206–215.

Ulu, Arif: Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. I, 2012, s. 119–166.

Umerî, Ekrem Ziya: “Oryantalizmin Sünnet ve Siyer İlmine Yaklaşım Tarzı”, Çev. Adil Yavuz, **SÜİFD**, C. XVI, 2003, s. 232–251.

Buhûs fî tarihi's-sünneti'l-müşerreffe, Beyrut, 1975.

Uyar, Gülgün: “Nakib”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XXXII, 2006, s. 321–322.

- Vezzan, Adnan Muhammed: **Oryantalizm ve Oryentalistler**, Çev. Yavuz Fırat, Kayseri, Tezmer, 2013.
- Woolf, Harry: **Shelomo Dov Goitein (1900-1985): İn Memoriam**, New Jersey, Institute for Advanced Study, 1999, s. 1-33.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kümûn”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C.XXVI, 2002, s. 552;
- Yazıcı, Hüseyin: “İbn Kuteybe”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XX, 1999, s. 145–149.
- Yel, Ali Murat “Gustav Leberecht”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIII
- Yıldız, Hakkı Dursun: “Abdülmelik b. Mervân”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. I, s. 266-270.
- Yılmaz (Kızılkaya), Rahile: **Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, MÜSBE, 2014.
- Yılmazer, Ziya: “Horovitz, Josef (Chajim)”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XVIII, 1998, s. 242-243.
- Yuvalı, Abdülkadir: “İbn Arabşah, Şehâbeddin”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XIX, 1999, s. 314–315.
- Zakzûk, Mahmud Hamdi: **Oryantalizm Veya Medeniyetler Hesaplaşması**, Çev. Abdulaziz Hatip, İstanbul, Yeni Akademi Yayınları, 2006, s. 66-69.

Zilli, İshitiyaq:

“Hâmîdüddin Ferâhî”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., C. XV, 1997, s. 477-478.

“David Friedrich Megerlin”, (Çevrimiçi) http://www.eslam.de/begriffe/m/megerlin_david_friedrich.htm, 4 Haziran 2018.

“Koran Katalog”, (Çevrimiçi) https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/user-docs/Westasiatische_Geschichte/Veranstaltungen/Koran-Ausstellung/KoranKatalog.pdf, 4 Haziran 2018.

“Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins”, (Çevrimiçi) http://www.palaestina-verein.de/wp/wordpress/?page_id=452, 4 Haziran 2018.

“Aims and Scope”, (Çevrimiçi) <https://www.degruyter.com/view/j/olzg>, 4 Haziran 2018.

“Rabbi Dr. Markus Mordechai Horovitz”, (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Markus-Horovitz/6000000017618735694>, 5 Haziran 2018.

“Yahudi Kanununun Kesin Şekli: Alaha”, (Çevrimiçi) http://www.dunyadinleri.com/dunyadinleri/yahudi-kavramlari/oku_yahudi-kanununun-kesin-sekli-alaha, 7 Haziran 2016.

“Eduard Sachau”, **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, s. C. I, 1931, s. 242-243.

Archiv Bibliographia Judaica e.V., **Lexikon
deutsch-jüdischer Autoren**, München, Saur, 2004.

